

JURIDISKA FAKULTETEN

VID LUNDS UNIVERSITET

Felicia Fredin

Ny talan om samma sak

Om innebörden av facta supervenientia och utformandet av
kärandens talan

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet

30 högskolepoäng

Handledare: Martin Sunnqvist

Termin: Period 1 HT 2022

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING.....	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR.....	4
1 INLEDNING.....	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Syfte och frågeställning	6
1.3 Avgränsningar.....	7
1.4 Teori, metod och material	8
1.4.1 Teori	8
1.4.2 Metod och material.....	9
1.5 Forskningsläge	12
1.6 Disposition	13
2 RÄTTSLIGA UTGÅNGSPUNKTER	15
2.1 Ramen för processen	15
2.2 Att väcka talan i domstol.....	16
2.3 Rättsfakta, bevisfakta och motfakta.....	17
2.4 Åberopsbörda	19
2.5 Bevisbörda	20
2.6 Taleändringar	22
2.6.1 Huvudregel: förbud mot taleändringar.....	22
2.6.2 Undantag: tillåtna taleändringar	23
2.7 Litispændens.....	25
2.8 Rättskraft	25
2.8.1 Innebörden av rättskraft.....	25
2.8.2 Begränsningar av rättskraften.....	26
3 SAKENS IDENTITET	29
3.1 Bakgrund	29
3.2 Teorier om sakens identitet	29

3.2.1	Den äldre klassiska processrättsläran	29
3.2.2	Olivecronas teori	31
3.2.3	Ekelöfs teori	31
3.3	Utvecklingen i rättspraxis	32
3.3.1	NJA 1965 s. 94: Rundvalsmaskinen.....	32
3.3.2	NJA 1984 s. 733	33
3.3.3	NJA 1994 s. 23: Det återtagna hävningsyrkandet	34
3.3.4	NJA 1999 s. 520: Marmorarbetet i Falkenberg.....	35
3.3.5	NJA 1999 s. 656	37
3.3.6	NJA 2021 s. 193: Bröstarvingarnas taleändring.....	37
3.3.7	NJA 2021 s. 407: Renoveringen i Västervik.....	38
3.4	Sammanfattning av sakens identitet.....	39
3.5	Förhållandet taleändring, res judicata och litispendens.....	41
4	FACTA SUPERVENIENTIA.....	44
4.1	Utgångspunkter	44
4.2	Praxis	45
4.2.1	Rättsfakta som facta supervenientia	45
4.2.2	Avgörande tidpunkt för facta supervenientia	47
4.2.3	Uppkomsten av eller vetskapen om?.....	48
4.2.4	Den nya prövningen	49
4.3	Doktrin	50
4.3.1	Rättsfakta som facta supervenientia	50
4.3.2	Prövningen av facta supervenientia.....	51
4.3.3	Avgörande tidpunkt för facta supervenientia	53
4.3.4	Uppkomsten av eller vetskapen om?.....	55
4.3.5	Den nya prövningen	57
4.4	Sammanfattande slutsatser om facta supervenientia.....	58
4.4.1	Rättsfakta med särskild betydelse för målet?.....	58
4.4.2	Avgörande tidpunkt för facta supervenientia	60
5	ANALYS.....	66
5.1.1	Utgångspunkter för analys.....	66

5.1.2	Scenario 1: Hävning efter dolt fel	67
5.1.3	Scenario 2: Underlåtenhet av fullgörelse av kontraktsprestation..	68
6	UTFORMANDE AV TALAN.....	70
7	EPILOG.....	74
	KÄLLFÖRTECKNING	75
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	79

Summary

The rules on legal force are much debated in the legal literature of civil procedure law. The legal force is not absolute. The legal force is limited, among other things, in terms of time by *factum superveniens/facta supervenientia*. *Facta supervenientia* are circumstances that could not be referred to in a first process and which, without being hindered by the legal force of the previous judgement, are allowed to be referred to in a new process. The objective of this essay is to analyze the scope of the negative legal force in a situation where the plaintiff in a new process refers to circumstances that may constitute *facta supervenientia*. To achieve the objective of the essay, I give answers to the following questions: (1) what type of circumstances may constitute *facta supervenientia*? and (2) when must circumstances occur or become known to the party in order to be alleged as *facta supervenientia*?. Based on the scope of the negative legal force, I also answer: (3) what considerations should the plaintiff make when the plaintiff is to formulate his original claim?. To be able to answer all questions, the identity of the subject is decisive. The essay therefore initially analyzes what constitutes “the matter at issue”.

The bill to the Code of Judicial Procedure does not illuminate *facta supervenientia*. In my research, I have for that reason primarily used court practice and legal literature. I have therefore primarily applied the legal dogmatic method, which is used for determining the applicable law with the help of generally accepted sources of law. However, in order to be able to analyze appropriate considerations when formulating a claim, I have used the legal analytical method. The entire essay is characterized by a process economics perspective.

In summary, my conclusion is that only legal facts that are relevant to the matter at issue can constitute *facta supervenientia*. Evidentiary facts cannot constitute *facta supervenientia*. In addition, the circumstances must occur after the first judgement has gained legal force in order to constitute *facta supervenientia*. The decisive time is thus the time when the previous judgement becomes legally binding and the circumstance must occur after the decisive point in time. It is not enough that a party becomes aware of the circumstance after the decisive time. This definition of *facta supervenientia* means a clear dividing line between the possibility of petition for a new trial and the possibility of a new claim due to *facta supervenientia*. When the plaintiff formulates his original claim in a first process, the plaintiff should consider course of events, party position in any contractual relationship with the defendant and relevant legal consequences. In the event of a claim for a specific performance, there is, however, a possibility to claim an obligation to fulfil something, which comes to effect only when another obligation is not fulfilled (ch. 13 1 § 2 p. of the Code of Judicial Procedure). This means, for example, that the plaintiff can claim to receive certain property and, if the property cannot be handed over, damages. Such a claim is economically advantageous, because the plaintiff then avoids a possible second process.

Sammanfattning

Reglerna om rättskraft är mycket omdiskuterade i den civilprocessrättsliga doktrinen. Rättskraften är inte absolut, utan begränsas bland annat tidsmässigt av factum superveniens/facta supervenientia. Facta supervenientia är omständigheter som inte kunde åberopas i en första process och som utan hinder av den förra domens rättskraft får lov att åberopas i en ny process. Syftet med uppsatsen är att utreda den negativa rättskraftens omfattning i en situation där käranden i en ny process åberopar omständigheter som kan utgöra facta supervenientia. För att uppnå syftet med uppsatsen svarar jag på följande frågor: (1) vilken typ av omständigheter kan utgöra facta supervenientia? och (2) när måste omständigheterna inträffa eller bli kända för parten för att kunna göras gällande som facta supervenientia?. Mot bakgrund av den negativa rättskraftens omfattning besvarar jag också (3) vilka överväganden bör käranden göra när denna ska utforma sin ursprungliga talan?. För att kunna besvara samtliga frågeställningar är "sakens identitet" avgörande och uppsatsen behandlar därför inledningsvis även vad som utgör "samma sak".

I min utredning har jag primärt utgått från praxis och doktrin, eftersom propositionen till rättegångsbalken inte behandlar facta supervenientia. Jag har därför primärt tillämpat den rättsdogmatiska metoden, som syftar till att fastställa gällande rätt med hjälp av allmänt accepterade rättskällor. För att kunna analysera lämpliga överväganden vid utformande av talan har jag dock utgått från den rättsanalytiska metoden. Hela utredningen präglas därtill av ett processekonomiskt perspektiv.

Sammanfattningsvis kommer jag fram till att enbart rättsfakta som är relevanta för saken kan utgöra facta supervenientia. Bevisfakta kan således inte utgöra facta supervenientia. Omständigheterna måste därtill inträffa efter att den första domen har vunnit laga kraft för att kunna utgöra facta supervenientia. Den avgörande tidpunkten är således den tidpunkt som den förra domen vinner laga kraft och omständigheten måste inträffa efter den avgörande tidpunkten. Det är inte tillräckligt att en part får kännedom om omständigheten efter den avgörande tidpunkten. Definitionen av facta supervenientia innebär en tydlig gränsdragning mellan möjligheten till resning och möjligheten till ny talan på grund av facta supervenientia. Hur käranden bör utforma sin talan i en första process för att kunna tillförsäkra sig sina materiella anspråk beror på händelseförlopp, partsställning i eventuellt avtalsförhållande med svaranden och aktuella rättsföljder. Vid ett yrkande om fullgörelse finns det dock en möjlighet att med stöd av 13 kap. 1 § 2 p. rättegångsbalken yrka en skyldighet att fullgöra något, som inträder först när en annan förpliktelse inte fullgörs. Det innebär exempelvis att käranden kan yrka att få viss egendom och, om egendom inte kan lämnas över, skadestånd. Ett sådant yrkande är processekonomiskt fördelaktigt för käranden, eftersom käranden då kan undvika en eventuell andra process.

Förord

Tack till min handledare Martin Sunnqvist, för att du har varit engagerad och bidragit med ett värdefullt stöd och hjälpsamma synpunkter under hela terminen. Tack också till Samuel, Victor och Victor som har korrekturläst uppsatsen.

Tack till mina kollegor på Nätis, för alla glada minnen och för att ni gjorde andra halvan av juristprogrammet till den bästa halvan. Tack också till min chef Magnus Svensson, för ditt förtroende och din hjälpsamhet.

Tack till mina tjejkompisar. Jag är otroligt tacksam för att jag fick dela min studietid med just er. Hoppas att det finns en bastuflotte i Stockholm!

Tack till min familj för ert eviga stöd och för att ni korrekturläst ett antal uppsatser genom åren, den ena snäppet mindre rolig än den andra.

Mitt största tack till Victor, för att du alltid påminner mig om vad som är viktigt.

Lund i januari 2023

Felicia Fredin

Förkortningar

EKMR	Europeiska konventionen om mänskliga rättigheter
NJA	Nytt juridiskt arkiv
NJA II	Nytt juridiskt arkiv avdelning 2
prop.	Proposition
RH	Rättsfall från hovrätterna
SvJT	Svensk Juristtidning

1 Inledning

1.1 Bakgrund

En viktig princip för att upprätthålla rättssäkerheten i en rättsstat är att en slutligt avgjord tvist inte får prövas en gång till, utan en dom får rättskraft.¹ Rättskraften har betydelse i två olika avseenden: domen får prejudicerande verkan och kan läggas till grund för en ny dom om ett annat tvisteföremål (positiv rättskraft) och domen utgör hinder mot en rättegång om samma tvisteföremål (negativ rättskraft, *res judicata*). *Res judicata* utgör alltså ett rättegångshinder som innebär att en ny talan ska avvisas om processen avser ”samma sak” som tidigare.² Reglerna om rättskraft motiveras bland annat av att parterna ska kunna lita på ett domslut och kunna anpassa sig efter domen utan att riskera att tvisten prövas på nytt och då möjligen ändras. Det kan framstå som tämligen okomplicerat att samma tvist inte får prövas två gånger. Bestämmandet av vad som faktiskt utgör samma tvist är dock inte helt oproblematiskt.³ Bedömningen tar då sikte på huruvida ”saken” ändras, alltså om det i en andra tvist gäller ”samma sak” som i en tidigare tvist.⁴ Reglerna om vad som faktiskt utgör ”samma sak” är mycket omdiskuterade i den processrättsliga doktrinen. Rättskraften omfattar nämligen inte enbart isolerade frågeställningar från målet, utan rättskraften kan också innefatta frågor som faktiskt inte har prövats i målet.⁵ Samtidigt är rättskraften inte absolut, utan det finns flera begränsningar. Omständigheter som inte kunde åberopas i den första processen, får lov att åberopas i en andra process – även om det gäller ”samma sak”. Sådana omständigheter kallas *facta supervenientia* (plural) eller *factum superveniens* (singular).⁶ *Facta supervenientia* är dock inte reglerade i lag och innebörden är omdiskuterad. Det finns till exempel olika uppfattningar om vilken tidpunkt som är avgörande för att omständigheter ska räknas som *facta supervenientia*. Det är också omdiskuterat vilka typer av omständigheter som kan utgöra *facta supervenientia*.

Frågan om sakens identitet och rättskraftens omfattning har prövats av svenska domstolar vid många tillfällen. Samtidigt uppkommer det fortfarande nya processuella frågor, som visar på ämnets aktualitet och komplexitet. I juni 2022 beviljade Högsta domstolen prövningstillstånd i ett mål där käranden i

¹ Se 17 kap. 11 § rättegångsbalken (1942:740).

² NJA II 1943 s. 217 f.; Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Inledning.

³ Westberg (2021) s. 414.

⁴ ”Samma sak” är således synonymt med ”samma tvist” i det här sammanhanget. ”Samma sak” förekommer till exempel i 13 kap. 3 § 3 st. rättegångsbalken. Det förekommer dock även andra synonyma begrepp, både inom lagstiftning och doktrin. I 17 kap. 11 § 3 st. rättegångsbalken samt 13 kap. 6 § rättegångsbalken används exempelvis ”fråga”. I förevarande uppsats används dock ”samma sak” eller ”saken”.

⁵ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Inledning.

⁶ Se till exempel Sunnqvist (2022a) s. 20 f.

en första process hade yrkat att återfå en ring från svaranden. Kärandens talan bifölls, eftersom svaranden inte lyckats bevisa sin invändning om att denne redan återlämnat ringen till käranden.⁷ Efter att domen vunnit laga kraft väckte käranden en ny talan med yrkande om att få ersättning motsvarande ringens värde, eftersom den förra domen inte kunde verkställas då svaranden inte hade ringen i sin besittning. Tingsrätten avvisade den nya talan på grund av res judicata medan hovrätten menade att den nya talan var tillåten eftersom den grundades på ”efterkommande omständigheter” (som ibland används som term i stället för facta supervenientia).⁸ Målet överklagades till Högsta domstolen. Den 6 december 2022 meddelade Högsta domstolen sitt beslut i målet, som kallas ”Ringens”. Även Högsta domstolen anger att kärandens nya talan är tillåten, eftersom det tillkommit nya omständigheter (facta supervenientia). Högsta domstolen resonerar dock inte kring den avgörande tidpunkten för facta supervenientia. Två domare i målet var dessutom skiljaktiga av olika anledningar, båda hänförliga till domskälen bakom domslutet. Det indikerar att omfattningen av den negativa rättskraften och innebörden av facta supervenientia alltjämt är omdiskuterat. Samtliga domare var dock eniga om slutsatsen: käranden hade rätt att väcka en ny talan om ersättning för ringen.⁹

Rättsfall likt detta visar också tydligt hur processuella regler kan påverka parternas möjligheter att tillvarata sin materiella rätt. En av civilprocessens viktigaste funktioner är att den enskilde har rättsskydd, vilket innebär att den enskilde ska kunna förverkliga sitt rättsanspråk. Förenklat ska den enskildes materiella rätt kunna realiseras genom processen. Själva domslutet är dock beroende av det processmaterial som parterna har presenterat, vilket innebär att det i förlängningen åligger parterna att försäkra sig om att deras materiella rätt kan förverkligas.¹⁰ Med hänsyn till att parternas processmaterial är direkt avgörande för domslutet, är det viktigt att käranden utformar sin ursprungliga talan på ett sätt som möjliggör att vederbörandes materiella rätt kan förverkligas. Möjligheterna att ändra en väckt talan är nämligen begränsade och i flera fall beroende av sakens identitet, alltså huruvida talan fortfarande avser samma sak.¹¹ Även i fråga om taleändringar kan alltså sakens identitet vara avgörande. Som kärande är det därför viktigt att känna till gällande rätt, eftersom möjligheterna att ändra talan, och vid behov väcka en ny talan, är begränsade.

1.2 Syfte och frågeställning

Uppsatsens syfte är att utreda den negativa rättskraftens omfattning i en situation där käranden i en ny process påstår något som kan utgöra ett factum

⁷ Attunda tingsrätt, dom 2019-10-03 i mål T6562-18 och mål T 7624-18.

⁸ Högsta domstolen, beslut 2022-06-27 i mål Ö 1246-22; Attunda tingsrätt, beslut 2021-04-29 i mål T 1744-20; Svea hovrätt, beslut 2022-01-28 i mål Ö 6042-21.

⁹ Högsta domstolen, beslut 2022-12-06 i mål Ö1246-22.

¹⁰ Lindell (2021) s. 24 f.

¹¹ Se 13 kap. 3 § rättegångsbalken.

supervenienens. Uppkomsten och innebörden av factum supervenienens är omdiskuterad, vilket innebär att gränsdragningen för rättskraftens omfattning inte är helt tydlig.

Rättskraftens omfattning samspelar samtidigt med kändandens möjligheter att både kunna ändra sin talan och senare eventuellt väcka en ny talan. Uppsatsen syftar därför även till att utreda hur kändanden bör resonera vid utformandet av sin ursprungliga talan, för att skapa goda förutsättningar för att kunna förverkliga sin materiella rätt.

Mot bakgrund av uppsatsens syfte formuleras följande frågeställningar:

- Vilka typer av omständigheter kan utgöra facta supervenientia?
- När måste omständigheter inträffa eller bli kända för en part för att kunna göras gällande som facta supervenientia?
- Mot bakgrund av den objektiva rättskraftens omfattning: vilka överväganden bör kändanden göra när denne formulerar sin ursprungliga talan i en första process?

1.3 Avgränsningar

Uppsatsen utgår från dispositiva civilrättsliga tvistemål, med processrättsliga frågor i centrum. Uppsatsen behandlar alltså varken indispositiva mål, förvaltningsrätt eller straffrätt. Processrätten är dock ett område som spänner över många andra rättsområden. Det förekommer därför material och rättsfall som primärt kan hänföras till andra områden, som till exempel skatterätt och utökningsrätt. Även i dessa delar har dock uppsatsen ett processrättsligt fokus, vilket innebär att redogörelsen av den materiella rätten är mer kortfattad. Det beror på att det inte bedöms relevant för läsaren att förstå exempelvis enskilda bestämmelser inom utökningsrätten för att kunna tillgodogöra sig uppsatsen på ett tillfredsställande sätt.

Uppsatsens andra kapitel är förhållandevis kortfattat. Kapitlet innehåller en översikt av grundläggande processuella regler om exempelvis återopsörda, rättskraft och taleändringar. Kapitlet syftar inte till att ge fullständig överblick av rättsläget, utan enbart bidra till en grundläggande förståelse för läsaren. Syftet är således att kapitlet ska bidra till en ökad förståelse för uppsatsens analys och slutsats.

Uppsatsen är även avgränsad i andra avseenden, för att på ett tillfredsställande sätt kunna uppnå uppsatsens syfte. Reglerna om den negativa rättskraften, taleändringar och om innebörden av "saken" är både komplexa och omdiskuterade. Med hänsyn till uppsatsens omfång har därför vissa avgränsningar varit nödvändiga. Uppsatsen fokuserar därför på de aspekter av sakens identitet,

rättskraft och taleändringar som är relevanta för att kunna utreda innebörden av *facta supervenientia* och klargöra hur kändan bör utforma sin talan. Frågor om rättskraft, taleändringar och sakens identitet har till exempel prövats av Högsta domstolen i en mängd rättsfall. Förevarande uppsats är dock avgränsad till att enbart redogöra för de rättsfall som anses vara särskilt centrala på området och rättsfall som knyter an till uppsatsens frågeställningar. Därutöver präglas även uppsatsen av ett kändande-perspektiv, vilket framgår av uppsatsens tredje frågeställning. Rättskraftens omfattning och innebörden av *facta supervenientia* påverkar även svaranden och domstolen, men uppsatsen fokuserar här primärt på kändanden.

Det hade varit intressant att även utreda *facta supervenientia* utifrån utländsk doktrin och praxis samt utländska regleringar. Med hänsyn till uppsatsens omfattning har det tyvärr inte varit möjligt att behandla även detta.

1.4 Teori, metod och material

1.4.1 Teori

För att kunna förstå gällande rätt är det sällan tillräckligt att läsa en bestämmelse eller studera ett rättsfall. Gällande rätt utgör snarare ett system där olika principer och regler ska kunna samspela och hålla ihop till ett sammanhängande regelverk. Det krävs därför en underliggande förståelse för systemet som helhet, vilket präglar och genomsyrar förevarande uppsats. Den teoretiska utgångspunkten för uppsatsen är därmed att rätten är ett system där olika principer och regler tillsammans utgör en helhet. Att utgå från teorin om rätten som ett sammanhängande system är viktigt för att skapa förståelse för olika regler, men också för att upprätthålla rättssäkerheten. Lagrum med liknande innebörd och rekvisit måste till exempel tolkas i förhållande till varandra för att upprätthålla ett enhetligt system där enskilda fall bedöms på konsekvent sätt. En teori likt den förevarande kan också ge ledning vid tolkning av enskilda bestämmelser, eftersom enskilda bestämmelser som handlar om olika saker ska kunna bilda en fungerande helhet tillsammans.

Systematiken mellan olika regler framgår tydligt i flera situationer. Reglerna om rättskraft bygger till exempel på en särskild systematik, som primärt framgår av samspelet mellan reglerna om taleändring i 13 kap. 3 § rättegångsbalken och reglerna om rättskraft i 17 kap. 11 § 1 st. rättegångsbalken. Båda bestämmelserna är beroende av ”sakens identitet”. Det finns tre olika sätt att föreställa sig förhållandet mellan reglerna om taleändringar och rättskraft. Bengt Lindell¹² gestaltar de tre olika synsätten med nedanstående figurer¹³:

¹² Professor emeritus i processrätt vid Uppsala universitet.

¹³ Lindell (1993) s. 51.

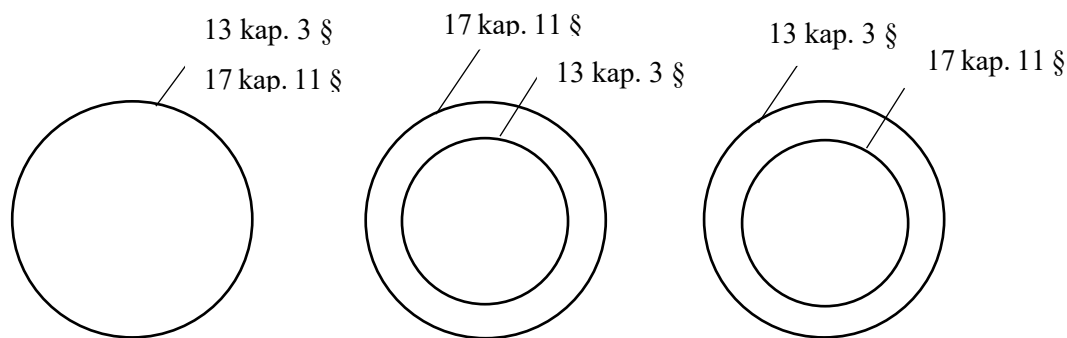

Fig. 1: Lika omfattande Fig. 2: Rättskraft mer omfattande Fig. 3: Rättskraft mindre omfattande

Enligt det första synsättet, figur 1, är rättskraftens utsträckning lika omfattande som möjligheten till taleändring. Sakens identitet är därmed samma i båda bestämmelserna. Enligt det andra synsättet, figur 2, är rättskraftens utsträckning mer omfattande än möjligheten till taleändring. Det betyder att sakens identitet är mer omfattande i 17 kap. 11 § rättegångsbalken, jämfört med 13 kap. 3 § rättegångsbalken. Enligt det tredje synsättet, figur 3, är rättskraftens utsträckning mindre omfattande än möjligheten till taleändring, vilket innebär att sakens identitet är mer omfattande i 13 kap. 3 § rättegångsbalken. De olika synsätten och förhållandet mellan bestämmelserna diskuteras mer i avsnitt 3.5.

1.4.2 Metod och material

Uppsatsens två första frågeställningar är av liknande karaktär och båda syftar till att utreda innebörden av *facta supervenientia*. Syftet är således att fastställa gällande rätt. Som ett första led i mitt tillvägagångssätt har jag utrett innebörden av sakens identitet, eftersom omfattningen av "saken" är avgörande för *facta supervenientia* och omfattningen av rättskraften. Sakens identitet har framför allt utvecklats inom praxis från Högsta domstolen, men det finns även klassiska teorier inom doktrin som bidrar med perspektiv. Som ett andra led i mitt tillvägagångssätt har jag utrett innebörden av *facta supervenientia* och sedan tillämpat mina slutsatser på konkreta situationer för att utreda slutsatsernas konsekvenser i praktiken.

Varken lagstiftning eller propositionen till rättegångsbalken innehåller uppgifter om *facta supervenientia*. Jag har därför primärt utgått från praxis och doktrin, men propositionen till rättegångsbalken har fortfarande använts för att redogöra för grundläggande utgångspunkter inom processrätten samt för att förstå ändamålet med olika bestämmelser. För att kunna hitta rättsfall som innehåller kommentarer om *facta supervenientia* har jag utgått från både Infotorg och JUNO och använt "facta supervenientia" och "factum superveniens" som sökord. Jag har tagit del av alla sökträffar, men sedan avgränsat bort

rättsfall eller beslut som enbart nämner *facta supervenientia* eller *factum superveniens* helt kortfattat och som därmed inte har kunnat bidra till uppsatsens utredning. I den mån dessa rättsfall sedan hänvisat till andra källor i samband med resonemang om *facta supervenientia* har jag studerat även dessa. En svårighet med metoden är att domstolarna inte alltid använder begreppen *factum superveniens* eller *facta supervenientia* i sina domskäl eller domslut, som till exempel i beslutet från Svea hovrätt där termen ”efterkommande omständigheter” används.¹⁴ Att det inte finns en enhetlig terminologi gör det svårt att hitta samtliga relevanta rättsfall. Det tillförde samtidigt inget nytt att söka på ””efterkommande omständigheter”” (med citattecken) eller ””efterföljande omständigheter”” (med citattecken). En sådan sökning genererade visserligen ett större antal sökträffar, men inga ytterligare träffar som behandlade efterkommande omständigheter eller efterföljande omständigheter i förhållande till rättskraft. Jag har sammanlagt utgått från elva olika domar och beslut, där en majoritet kommer från Högsta domstolen. Det förekommer även rättsfall från underrättsinstanserna. Det är enbart Högsta domstolen som i det här fallet utgör en prejudikatinstans. Jag valde dock att studera rättsfall från underrättsinstanser också, för att kunna skildra samtliga perspektiv. Olika rättsfall tillmäts dock olika betydelse beroende på instans.

Därutöver har jag utgått från doktrin på området. Den juridiska doktrinen är en rättskälla av självständig betydelse, som framför allt blir relevant vid rättsliga problem av mer komplicerad karaktär.¹⁵ Doktrin fungerar som en kompletterande rättskälla, vilket innebär att om andra rättskällor lämnar ofullständiga besked i frågor om tillämpning, kan doktrin fylla den luckan genom att sammanställa information, sammanlänka motsägelser och förklara sammanhang.¹⁶ Med hänsyn till den knapphändiga informationen om *facta supervenientia* i lagstiftning och förarbeten har doktrin varit både nödvändigt och värdefullt för att kunna utreda omfattningen av principen. Jag har därför tagit del av litteratur från ett stort antal forskare, för att försöka skapa en heltäckande bild av vilka uppfattningar som förekommer inom doktrin.

Utifrån den ovan skildrade metoden anser jag att den rättsdogmatiska metoden har varit mest lämplig att tillämpa. Synen på den rättsdogmatiska metoden är inte helt enhetlig inom doktrin.¹⁷ Grunderna av metoden är dock vedertagna och meningsskiljaktigheter om metodens innebörd behandlas därför inte här. I grund och botten har den rättsdogmatiska metoden som syfte att fastställa och beskriva gällande rätt (*de lege lata*), utifrån allmänt accepterade rättskällor.¹⁸ Det stämmer väl överens med det tillvägagångssätt som beskrivits ovan och som tillämpats för att besvara uppsatsens frågeställningar om

¹⁴ Svea hovrätt, beslut 2022-01-28 i mål Ö 6042–21.

¹⁵ Bernitz m.fl. (2017) s. 32.

¹⁶ Bernitz m.fl. (2017) s. 187.

¹⁷ Kleineman (2018) s. 24; Sandgren (2021) s. 51 ff.

¹⁸ Kleineman (2018) s. 21; Sandgren (2021) s. 51.

facta supervenientia. Den rättsdogmatiska metoden bygger också på användandet av allmänt accepterade rättskällor, som lagstiftning, praxis, förarbeten och doktrin.¹⁹ Eftersom jag primärt använt praxis och doktrin stämmer även materialet väl överens med tillämpandet av den rättsdogmatiska metoden.

Uppsatsens tredje frågeställning besvaras utifrån uppsatsens utredning om facta supervenientia. Syftet med frågeställningen är att, mot bakgrund av gällande rätt, utreda hur käranden bör utforma sin talan för att säkra sina materiella anspråk. Det finns därför inte enbart ett korrekt svar, utan snarare flera överväganden som kan prägla utformningen. I viss mån besvaras därför den tredje frågeställningen utifrån en metod som Sandgren benämner som ”rättsanalytisk metod”.²⁰ Enligt Sandgren är den rättsanalytiska metoden friare än den rättsdogmatiska metoden och metoden innebär att det inte finns ett enskilt korrekt svar. Sandgren beskriver det i stället som att den rättsanalytiska synen innebär att rättssystemet är öppet och att argumentationen är fri. Ett rättsanalytiskt arbete möjliggör också att en viss infallsvinkel kan prägla utredningen.²¹ Eftersom den tredje frågeställningen analyserar vilka överväganden som käranden bör göra, präglas utredningen således av en infallsvinkel utifrån kärandens situation och förutsättningar. För att kunna besvara den tredje frågan på ett tillfredställande sätt har jag utgått från utgångspunkterna för sakens identitet, facta supervenientia och rättskraftens omfattning. Det innebär att det inte har behövts ytterligare material för att kunna besvara den tredje frågeställningen.

Samtliga frågeställningar präglas av ett tydligt processekonomiskt perspektiv, eftersom det vid besvarandet av alla frågeställningar är nödvändigt att fundera över vilka processekonomiska konsekvenser olika slutsatser kan få. I viss mån innehåller uppsatsen därför en rättsekonomisk analys. Ett sådant perspektiv innebär att rätten tolkas och analyseras utifrån ett ekonomiskt perspektiv, som bygger på läran om hushållandet med resurser.²² Rättsekonomin bygger på att rätten uttrycker en avvägning mellan olika samhällsintressen, i stället för att utgöra ett eget autonomt system.²³ Läran om rättsekonomi har dock kritiserats eftersom den bygger på att alla individer agerar rationellt.²⁴ Den rättsekonomiska metoden har därför inte tillämpats i uppsatsen, utan snarare utgjort ett värdefullt perspektiv som präglat besvarandet av uppsatsens frågeställningar.

¹⁹ Kleineman (2018) s. 21.

²⁰ Sandgren (2021) s. 53.

²¹ Sandgren (2021) s. 53 ff.

²² Bastidas Venegas (2018) s. 177.

²³ Bastidas Venegas (2018) s. 207.

²⁴ Bastidas Venegas (2018) s. 196.

1.5 Forskningsläge

Förevarande uppsats syftar primärt till att utreda innebörden och omfattningen av *facta supervenientia*. *Facta supervenientia* omfattas inte av rättskraften. Definitionen av *facta supervenientia* är därför avgörande för att kunna bestämma rättskraftens omfattning. Rättskraftens omfattning är i sin tur avgörande för vilka överväganden som kändanden bör göra vid utformningen av sin ursprungliga talan. Kärnan i att fastställa den negativa rättskraftens omfattning samt avgöra hur kändanden bör utforma sin talan, består i att avgöra sakens identitet. Gränsdragningen för vad som utgör ”samma sak” är omdiskuterad. Karl Olivecrona²⁵ och Per Olof Ekelöf²⁶ står för två olika teorier om rättskraftens omfattning. Samtidigt har Högsta domstolen prövat frågan vid flera tillfällen, utan att riktigt välja en av teorierna inom doktrin.²⁷

Även i fråga om *facta supervenientia* finns det skilda uppfattningar inom doktrin. I kommentaren till rättegångsbalken finns en tydlig sammanfattning av primärt den dominerande uppfattningen inom doktrin och vissa rättsfall på området.²⁸ Författarna resonerar dock inte kring olika resonemang om omfattningen av *facta supervenientia* inom doktrin, utan sällar sig snarare till majoriteten utan att diskutera skillnaderna och redogöra för egna ståndpunkter.

Både Olivecrona och Ekelöf med flera belyser principen om *facta supervenientia*.²⁹ Därutöver behandlar även Ivar Agge³⁰ *facta supervenientia* förhållandevis ingående i sin avhandling som behandlar rättskraften av en civildom.³¹ Även Bengt Lindell skriver om *facta supervenientia*.³² Utöver dessa behandlar även Torbjörn Andersson³³ och Åke Hassler³⁴ *facta supervenientia*.³⁵ Gemensamt för samtliga nämnda forskare är dock att de huvudsakligen bara belyser ett alternativ för omfattningen av *facta supervenientia*, framförallt i fråga om avgörande tidpunkt. I denna litteratur finns det således inga direkta resonemang om annan möjlig innebörd av *facta supervenientia*.

Även Roberth Nordh³⁶ behandlar *facta supervenientia*, bland annat i en artikel från 2001 om sakens identitet och rättskraftens omfattning. Nordh redogör då för tänkbara scenarier och vad som, med hänsyn till rättskraftens omfattning,

²⁵ Professor i processrätt vid Lunds universitet.

²⁶ Professor i processrätt vid Uppsala universitet.

²⁷ Nordh (2019a) s. 67.

²⁸ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Efterföljande omständigheter.

²⁹ Olivecrona (1966) s. 315; Ekelöf m.fl. (2018) s. 167 ff.

³⁰ Docent i processrätt vid Stockholms högskola.

³¹ Agge (1932) s. 280 ff.

³² Lindell (1993) s. 74 ff.; Lindell (2021) s. 439 f.

³³ Professor i processrätt vid Uppsala universitet.

³⁴ Professor i processrätt vid Stockholms högskola.

³⁵ Andersson (1999) s. 317 ff.; Hassler (1960) s. 101 (se också NJA 1963 s. 612).

³⁶ Docent i processrätt vid Uppsala universitet och tidigare hovrättsråd.

gäller i dessa situationer. Han resonerar då bland annat kring yrkanden om surrogatprestationer. I samband med detta belyser han även kortfattat *facta supervenientia*.³⁷ Nordhs artikel påminner därför i viss mån om den metod som används i denna uppsats, eftersom han utreder gällande rätt och sedan applicerar det på olika förhållanden. Skillnaden är dock att Nordh inte primärt fokuserar på *facta supervenientia*. Nordh kommenterar alltså kort *facta supervenientia* och sakens identitet, men belyser inte vad som definierar *facta supervenientia*.

Per Henrik Lindblom³⁸ diskuterar däremot innebörden av *facta supervenientia* och olika uppfattningar inom doktrin mer ingående och resonerar kring olika alternativ för att sedan nå en egen välmotiverad slutsats. Martin Sunqvist³⁹ sällar sig till Lindbloms resonemang och motiverar det med att Lindblom har goda grunder för sina slutsatser.⁴⁰ Lindblom berör dock inte praxis och han resonerar inte heller kring olika tolkningars resultat i konkreta situationer. Han fokuserar också primärt på *facta supervenientia* inom miljöprocessrätten, vilket innebär att han har ett delvis annat syfte än förevarande arbete.⁴¹

Meningsskiljaktigheterna inom doktrin och avsaknaden av prejudikat från Högsta domstolen visar att omfattningen av *facta supervenientia* är oklar. Förevarande uppsats ämnar därför utreda innebörden av *facta supervenientia*, för att därigenom kunna utreda hur käranden bör utforma sin ursprungliga talan för att säkra sin materiella rätt.

1.6 Disposition

Uppsatsens andra kapitel innehåller en redogörelse för grundläggande processrättsliga regler om processen i domstol. I kapitlet behandlas till exempel reglerna om rättskraft och taleändringar

Uppsatsens tredje kapitel behandlar sakens identitet. Kapitlet innehåller dels en sammanfattning av teorierna inom doktrin, dels en redogörelse för rättsfall som bidragit till att utveckla rättsläget om sakens identitet. Syftet med kapitlet är att läsaren ska få en grundläggande förståelse för vad som utgör samma sak, eftersom det är avgörande både för att kunna bestämma *facta supervenientia* samt kunna bedöma hur käranden bör utforma sin talan för att säkerställa sina materiella anspråk. Kapitlet behandlar även hur olika bestämmelser som bygger på sakens identitet förhåller sig till varandra.

³⁷ Nordh (2001) s. 663.

³⁸ Professor emeritus i processrätt vid Uppsala universitet.

³⁹ Docent vid Lunds universitet och tidigare rådman.

⁴⁰ Sunqvist (2022b) s. 27, se fotnot 17.

⁴¹ Se Lindblom (2002) s. 575 ff.

Uppsatsens fjärde kapitel behandlar facta supervenientia. Kapitlet innehåller en redogörelse av relevanta rättsfall samt en redogörelse av olika ståndpunkter inom doktrin. Därefter följer ett analyserande avsnitt som sammanfattar omfattningen och innebörden av facta supervenientia samt besvarar uppsatsens två första frågeställningar.

Uppsatsens femte kapitel innehåller en analys av olika påståenden från käranden, som potentiellt kan utgöra facta supervenientia. Slutsatserna från kapitel fyra tillämpas alltså på konkreta situationer.

Uppsatsens sjätte kapitel ämnar att, mot bakgrund av uppsatsens tidigare kapitel, kort sammanfatta hur käranden bör utforma sin talan. Här besvaras således uppsatsens tredje frågeställning.

Uppsatsens sjunde kapitel är en avslutande epilog, som kortfattat kommenterar hur Högsta domstolens beslut i ”Ringens” förhåller sig till förevarande uppsats. Epilogen belyser även kort framtida forskningsmöjligheter.

2 Rättsliga utgångspunkter

2.1 Ramen för processen

Det moderna rättegångsförfarandet brukar beskrivas som ett kontradiktoriskt förfarande. Rättegången är utformad som en förhandling mellan tvistande parter inför en opartisk domare.⁴² Kontradiktionsprincipen innebär att parterna ska ha rätt och möjlighet att framföra både argument och bevisning om sin sak. Det förutsätter samtidigt att parterna får kännedom om varandras argument och bevisning, för att sedan kunna bemöta dessa.⁴³

Kontradiktionsprincipen innebär också att varje individ själv ansvarar för sina civila angelägenheter i en rättegång. Individen måste därför vara fri att välja sitt agerande i en process. Kontradiktionsprincipen är därför nära sammanflätad med principen om fri processföring. Principen om fri processföring utgör en allmän princip som innebär att parterna i en process själva väljer hur de vill agera för att på bästa sätt kunna tillvara ta sin rätt. Rätten till fri processföring innefattar alla delar av parternas talan, till exempel val av yrkande, val av grund för yrkande och val av eventuella invändningar mot motpartens påstående.⁴⁴ Principen om fri processföring har särskilt betonats avseende bevisning. Principen om fri bevisföring är lagreglerad i rättegångsbalken och innebär att respektive part själv kan välja vilka bevismedel som parten vill använda och på vilket sätt parten vill använda bevisningen i rättegången.⁴⁵

Ovanstående principer kompletteras av dispositionsprincipen. Principen innebär att domstolen inte får lov att döma över annat eller mer än det som parterna i behörig ordning har yrkat. Det innebär att det är parterna som bestämmer föremålet för processen och därmed sätter ramen för processen.⁴⁶ Dispositionsprincipen omfattar dock inte domstolens bevisvärdering och rättstillämpning, utan dessa uppgifter ska utföras av domstolen.⁴⁷ Bestämmelsen i rättegångsbalken anger också att domen inte får lov att grundas på ”omständigheter” som inte åberopats till grund för en parts talan. Med omständigheter avses rättsfakta.⁴⁸ Domstolen är därmed bunden till de omständigheter

⁴² Westberg (2021) s. 137.

⁴³ Lindell (2021) s. 158.

⁴⁴ Westberg (2021) s. 148.

⁴⁵ Se 35 kap. 1 § rättegångsbalken. Se också 35 kap. 6 § rättegångsbalken som stadgar att parterna själva ansvarar för bevisningen.

⁴⁶ Se 17 kap. 3 § rättegångsbalken; Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 3 §.

⁴⁷ Ekelöf m.fl. (2016) s. 64. Se också 35 kap. 2 § 2 st. rättegångsbalken som stadgar principen om *jura novit curia*. Principen innebär att domstolen känner lagen och ansvarar för att pröva vilka rättsregler som är tillämpliga.

⁴⁸ NJA II 1943 s. 204.

som parterna åberopar under huvudförhandlingen. Innebörden av rättsfakta behandlas mer ingående i avsnitt 2.3.

Dispositionsprincipen innebär alltså att käranden med sitt käromål bestämmer processföremål och därmed, tillsammans med svarandens svaromål, sätter ramen för processen. Kärandens stämningsansökan ska bland annat innehålla ett bestämt yrkande och en redogörelse av grunderna för yrkandet.⁴⁹ Givet att rättegångsbalkens krav på stämningsansökan är uppfyllda innebär principen om fri processföring att parterna sedan fritt kan utforma och föra sin talan utan hinder av processuella rättsregler.⁵⁰

2.2 Att väcka talan i domstol

För att käranden ska vara behörig att väcka talan i domstolen måste käranden ha talerätt. Talerätten bestäms av påståendedoktrinen, som utgör en allmän princip i rättsordningen. Det innebär att en part för att kunna väcka talan måste påstå sig vara ”materiellt berättigad”.⁵¹ Om käranden påstår sig ha en materiell rätt i förhållande till svaranden, har käranden talerätt och talan kan därmed inte avvisas.⁵²

När käranden väcker talan kan käranden välja mellan att yrka fullgörelse av en förpliktelse eller fastställelse av ett rättsförhållande. En fullgörelsetalan innebär att käranden yrkar att svaranden ska åläggas en förpliktelse, till exempel att betala pengar till käranden.⁵³ Bestämmelsen om fullgörelsetalan möjliggör också att föra talan om en skyldighet att fullgöra något, där skyldigheten inträder först när en annan förpliktelse (som käranden väcker talan om i målet) inte fullgörs. Det innebär exempelvis att käranden kan yrka utfående av en viss egendom och, om egendomen inte längre är i behåll, skadestånd.⁵⁴ En fastställsetalan innebär att käranden yrkar att domstolen ska fastställa ett visst rättsförhållande, till exempel att svaranden är skadeståndsskyldig.⁵⁵ Käranden kan också välja att framföra flera yrkanden, som antingen kan vara alternativa eller kumulativa. Det är då viktigt att käranden tydliggör hur dessa yrkanden förhåller sig till varandra.⁵⁶

Om kärandens ansökan inte uppfyller rättegångsbalkens krav på innehåll, ska rätten förelägga käranden att avhjälpa bristen. Om käranden inte följer rättens föreläggande ska stämningsansökan avvisas, om den är så ofullständig att den inte utan väsentlig olägenhet kan läggas till grund för en rättegång. Ansökan

⁴⁹ Se 42 kap. 2 § rättegångsbalken.

⁵⁰ Westberg (2021) s. 200.

⁵¹ NJA 1982 s. 376.

⁵² Westberg (2021) s. 208. Att talan inte kan avvisas förutsätter naturligtvis även att alla processförutsättningar i övrigt är uppfyllda.

⁵³ Se 13 kap. 1 § rättegångsbalken; Westberg (2021) s. 210.

⁵⁴ Se 13 kap. 1 § 2 p. rättegångsbalken; NJA II 1943 s. 159.

⁵⁵ Se 13 kap. 2 § rättegångsbalken; Westberg (2021) s. 213.

⁵⁶ Westberg (2021) s. 215.

ska även avvisas om det är uppenbart att målet på grund av rättegångshinder inte kan tas upp till prövning, till exempel på grund av *res judicata*.⁵⁷ Om bedömningen av huruvida ett rättegångshinder föreligger kräver svarandens medverkan måste dock en stämningsansökan utfärdas.⁵⁸

Om ansökan inte avvisas ska rätten utfärda stämning på svaranden, som i det här skedet föreläggs att svara på käromålet med sitt svaromål. Om käromålet däremot inte innefattar laga skäl eller om det annars är uppenbart ogrundat, får rätten lov att meddela dom utan att utfärda en stämning innan.⁵⁹ Domstolen kan alltså omedelbart ogilla käromålet. Högsta domstolen har dock i flera rättsfall betonat att bestämmelsen bör tillämpas restriktivt och att det enligt Europeiska konventionen om mänskliga rättigheter (EKMR) föreligger en presumtion för att tvister om civila rättigheter och skyldigheter är reella och seriösa, vilket innebär att artikel 6(1) EKMR om rätten till domstolsprövning är tillämplig.⁶⁰

Efter att kändanden väckt talan ska svaranden bemöta kändandens anspråk i ett skriftligt svaromål. Om svaranden bestrider käromålet, ska svaranden i sitt svaromål motivera varför kändanden inte har rätt i sitt anspråk.⁶¹ Svaromålet ska bland annat också innehålla uppgifter om eventuella invändningar om rättegångshinder, i vilken mån kändandens yrkanden bestrids och i så fall mot vilken grund som yrkandet bestrids. Svaromålet ska även innehålla uppgifter om den bevisning som svaranden åberopar.⁶²

2.3 Rättsfakta, bevisfakta och motfakta

En stämningsansökan består av bland annat en grund och ett yrkande. Grunden för en talan består av olika konkreta rättsfakta, som tillsammans åberopas som stöd för yrkandet. Yrkandet i sin tur svarar mot en viss rättsföljd, till exempel skadestånd.⁶³ Ett rättsfaktum ska alltså motsvara ett rekvisit i en tillämplig rättsregel och yrkandet ska motsvara rättsföljden i samma rättsregel. Stämningsansökan innehåller även en redogörelse av vilka bevis som åberopas, alltså bevisfakta.⁶⁴

Rättsfakta och bevisfakta utgör ett viktigt begreppspar inom processrätten. Begreppen förekommer inte i rättegångsbalken, utan i lagtexten används endast termen ”omständighet”.⁶⁵ I motiven till rättegångsbalken finns dock en

⁵⁷ Se 42 kap. 2–4 §§ rättegångsbalken.

⁵⁸ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 42 kap. 4 §; 42 kap. 5 § rättegångsbalken.

⁵⁹ Se 42 kap. 5 § rättegångsbalken.

⁶⁰ NJA 1998 s. 278; NJA 2013 s. 813 p. 7.

⁶¹ Westberg (2021) s. 200.

⁶² Se 42 kap. 7 § rättegångsbalken.

⁶³ Lindell (2021) s. 30.

⁶⁴ Se 42 kap. 2 § rättegångsbalken.

⁶⁵ Nordh (1994) s. 82.

distinktion mellan begreppen som omedelbart och medelbart relevanta omständigheter. Rättsfakta utgör omedelbart relevanta fakta eftersom dessa är av omedelbar betydelse för processens utgång.⁶⁶ Ekelöf med flera beskriver det som att ett rättsfaktum är en konkret motsvarighet till ett rekvisit i en civilrättslig regel.⁶⁷ En medelbart relevant omständighet har i stället betydelse som ett bevisfaktum för omedelbart relevanta omständigheter.⁶⁸ Både rättsfakta och bevisfakta utgör dock faktiska omständigheter. Det är således inte fråga om exempelvis rättsregler eller prejudikat.⁶⁹

Varje rättsfaktum ska alltså styrkas med ett bevisfaktum, som antingen kan vara självständigt eller utgöra ett led i en beviskedja.⁷⁰ Systematiken och indelningen gestaltas med nedanstående skiss från Peter Westberg⁷¹:

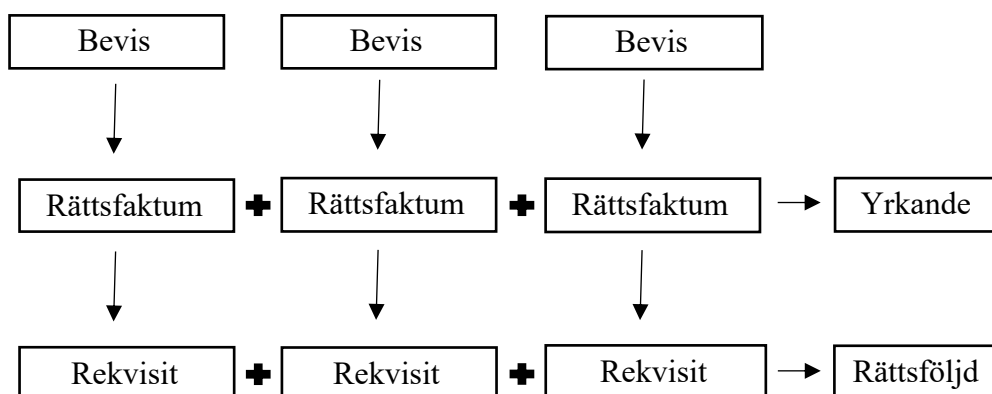

Fig. 4: Förhållandet mellan bevisfaktum, rättsfaktum och rekvisit.

Ovanstående figur ska dock inte förstås som att rekvisiten i den aktuella rättsregeln måste åberopas. Domstolen är enligt principen om *jura novit curia* fri att tillämpa gällande rätt på åberopade rättsfakta. Parterna behöver därmed inte ange en rättslig etikett för åberopade rättsfakta och domstolen är oavsett inte bunden av eventuella rättsliga beteckningar från parterna.⁷²

Om svaranden har invändningar mot kändans talan, ska svaranden i sitt svaromål ange grunden för sina invändningar. Grunden består av sakinvändningar.⁷³ Svaranden kan göra olika sakinvändningar mot kändans åberopade rättsfaktum. Det finns tre möjliga sakinvändningar: (1) förnekande, (2) rättsinvändning och (3) motfaktum. Ett förnekande innebär att svaranden förnekar den åberopade grunden helt eller delvis. En rättsinvändning innebär att svaranden åberopar att den av kändans åberopade grunden enligt gällande

⁶⁶ NJA II 1943 s. 194 f.; Boman (1964) s. 10; Lindell (2021) s. 121.

⁶⁷ Ekelöf m.fl. (2016) s. 42.

⁶⁸ NJA II 1943 s. 194 f.; Boman (1964) s. 10; Lindell (2021) s. 121.

⁶⁹ Ekelöf m.fl. (2016) s. 42.

⁷⁰ Nordh (2019a) s. 44.

⁷¹ Westberg (2021) s. 154. Peter Westberg är professor i processrätt vid Lunds universitet.

⁷² Se 35 kap. 2 § 2 st. rättegångsbalken; Boman (1964) s. 48.

⁷³ Se 42 kap. 7 § 1 st. 3 p. rättegångsbalken; Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 27.

rätt inte har den rättsföljd som käranden hävdar.⁷⁴ Om svaranden förnekar eller kommer med en rättsinvändning riktar det sig alltså mot den grund som käranden åberopade. Ett motfaktum är en sorts rättsfaktum som innebär att svaranden åberopar en omständighet som innebär att en omständighet som käranden åberopat som grund för sin talan inte har den påstådda rättsliga följden.⁷⁵ Ett motfaktum kan exempelvis vara att svaranden invänder att den fordran som käranden åberopat redan är betald. Ett motfaktum handlar således inte om den åberopade grunden, utan snarare om ett tillägg av ytterligare fakta som innebär att rättsföljden bör bli en annan än den yrkade. Svaranden förnekar alltså inte den åberopande grunden med ett motfaktum.

2.4 Åberopsbörda

Enligt dispositionsprincipen i 17 kap. 3 § rättegångsbalken får en dom enbart grundas på omständigheter som åberopats av respektive part till grund för dennes talan. Med omständighet till grund för partens talan avses här rättsfakta vilket innefattar både grunden för käromålet och svarandens eventuella motfakta. Bevisfakta omfattas inte.⁷⁶ Domstolen får alltså inte lov att beakta andra rättsfakta än de som parterna åberopat till stöd för sin talan. Om en part vill åberopa en omständighet är det inte tillräckligt att parterna enbart nämner omständigheten.⁷⁷ Parterna måste klart och tydligt ange att domaren ska beakta en viss omständighet som är direkt relevant för målets utgång (alltså rättsfakta). Ett tydligt åberopande är också viktigt för att motparten ska kunna försvara sig.⁷⁸

Att en part ansvarar för att åberopa ett särskilt rättsfaktum brukar benämnas som att parten bär åberopsbörda. Begreppet ”åberopsbörda” användes först av Robert Boman⁷⁹, som menade att om en part har åberopsbördan för en viss omständighet betyder det att denna part bär nackdelen om omständigheten inte åberopas i målet (och därmed inte ingår i det processmaterial som domstolen dömer utifrån).⁸⁰

Ovanstående innebär att domstolen inte får lov att beakta rättsfakta oberoende av vilken part som åberopat omständigheten. Domstolen får enbart beakta rättsfakta som åberopats av ”rätt” part, alltså den part som bär åberopsbördan

⁷⁴ Ekelöf m.fl. (2016) s. 44 f.; Lindell (2021) s. 120.

⁷⁵ Ekelöf, m.fl. (2016) s. 44 f.; Lindell (2021) s. 120.

⁷⁶ NJA II 1943 s. 204; Ekelöf (1956) s. 57 f.; Olivecrona (1966) s. 217.

⁷⁷ NJA 1996 s. 52.

⁷⁸ Westberg (2021) s. 343.

⁷⁹ Professor i processrätt vid Uppsala universitet.

⁸⁰ Boman (1964) s. 8.

för den aktuella omständigheten. Rättegångsbalken innehåller dock inga tydliga regler om fördelningen av åberopsbördan.⁸¹ Huvudregeln är att åberopsbördan åligger den part som bär bevisbördan.⁸² Det finns dock ett fåtal undantag där placeringen av åberopsbördan inte följer placeringen av bevisbördan, till exempel om ett rättsfaktum är ostridigt. Ekelöf exemplifierar undantaget med förfallodatum av en fordran. Galdenären har åberopsbördan för att fordringen inte är förfallen, men borgenären har bevisbördan. Därigenom behöver inte processen belastas med att konstatera alla ostridiga rättsfakta, vilket är processekonomiskt fördelaktigt.⁸³

I detta sammanhang bör även den successiva relevansens princip nämnas. Den successiva relevansens princip innebär en viss turordning för en domstol som ska pröva olika rättsfakta i en rättegång, där både kändanden och svaranden åberopar rättsfakta till stöd för sin talan.⁸⁴ Principen innebär att domstolen alltid ska pröva den åberopade grunden i ett mål innan domstolen prövar åberopade motfakta.⁸⁵ Högsta domstolen förtydligade principens innebörd i NJA 2019 s. 802, där domstolen gjorde skillnad på olika invändningar från svaranden. Invändningar i form av förnekande eller rättsinvändningar riktar sig mot kändandens åberopade grund, medan ett motfaktum som tidigare anfört innebär att kändandens grund inte har den rättsliga betydelse som kändanden påstår.⁸⁶ Ett åberopat motfaktum ska domstolen beakta först efter att domstolen prövat om grunden för käromålet räcker för ett bifall till talan ”på dess egna meriter”.⁸⁷ Följande exempel kan användas för att konkretisera principen: Kändanden yrkar betalning på grund av en fordran. Svaranden invänder och åberopar att fordran är preskriberad (motfaktum). Domstolen ska då först pröva om det föreligger en fordran. Först om domstolen kan konstatera att det föreligger en fordran som ger kändanden rätt till betalning, kan domstolen pröva svarandens motfaktum. Det innebär alltså att om domstolen konstaterar att det inte föreligger en fordran i enlighet med käromålet, prövas aldrig svarandens invändning om preskription.

2.5 Bevisbörda

Principen om fri bevisprövning innebär både fri bevisföring och fri bevisvärdering. Det är rätten som ansvarar för bevisvärderingen. Principen om fri bevisvärdering innebär att domaren ska bestämma vilka slutsatser som parternas bevisning ger stöd för, oberoende av vilka slutsatser som parterna själva anfört i rättegången.⁸⁸ Principen om fri bevisföring innebär att parterna själva bestämmer vilka bevis som de vill åberopa till stöd för sin talan. Den fria

⁸¹ Westberg (2021) s. 344 f.

⁸² Boman (1964) s. 198; Nordh (2019a) s. 55.

⁸³ Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020) s. 31 f.

⁸⁴ Westberg (2021) s. 348.

⁸⁵ NJA 2019 s. 802 p. 14.

⁸⁶ NJA 2019 s. 802 p. 14; Hardenberger (2020) s. 556.

⁸⁷ NJA 2019 s. 802 p. 14.

⁸⁸ Se 35 kap. 1 § rättegångsbalken; Westberg (2021) s. 160.

bevisföringen innebär också att parterna bestämmer på vilket sätt som bevisningen presenteras för domstolen.⁸⁹

Precis som det förekommer en åberopsbörd finns det även en bevisbörd. Begreppet bevisbörd innebär att den part som har bevisbördan för ett visst rättsfaktum måste presentera tillräcklig bevisning för det aktuella rättsfaktumet för att kunna vinna målet.⁹⁰ En dom får inte grundas på ett åberopat rättsfaktum om inte den part som bär bevisbördan lyckats bevisa rättsfaktumet.⁹¹ Om en part inte lyckas bevisa ett rättsfaktum som denne har bevisbördan för, ska alltså den parten bära nackdelen av det. Även om båda parterna ofta lägger fram bevisning är det endast en part som bär bevisbördan för ett visst rättsfaktum.⁹²

Placeringen av bevisbördan framgår inte alltid av den materiella regleringen, utan vilken regel som ska tillämpas bestäms ofta efter oskrivna principer om bevisbördans placering som har utvecklats i doktrin. Reglerna om placering av bevisbördan aktualiseras i fall där det råder osäkerhet om huruvida ett visst rättsfaktum föreligger.⁹³ Ostridiga rättsfakta, alltså rättsfakta som parterna är överens om, kan läggas till grund för domen utan någon bevisning. Principerna om placering av bevisbördan är inte bindande, utan fungerar som riktlinjer för domstolen.⁹⁴

Om det saknas reglering av bevisbördeplaceringen finns det således ett antal argument och teorier som kan beaktas. Det är bland annat relevant att beakta ändamålet med den aktuella materiella regeln.⁹⁵ Det finns även teorier som bygger på dogmer, sannolikhet, rättviseföreställningar och stabilitet som kan ha betydelse. Därutöver finns det även teorier om möjlighet att säkra bevisning, konsekvenser samt avtal eller lagstiftning.⁹⁶ Över tiden har teorin om bevisbördeplaceringen som ändamålsstyrd dominerat inom doktrin. Teorin bygger på att bevisbördan ska placeras så att den aktuella civilrättsliga regelns syfte får bästa möjliga genomslag i praktiken.⁹⁷ Under senare år är det dock primärt principen om bevissäkringsansvar som dominerar inom praxis.⁹⁸ Argument om bevissäkring innebär att den av parterna som lättast kan säkra bevisning får bära bevisbördan.⁹⁹ I praxis förekommer ibland även en idé om

⁸⁹ Se 35 kap. 1 § rättegångsbalken; Westberg (2021) s. 376.

⁹⁰ Lindell (2021) s. 626.

⁹¹ Ekelöf, Edelstam och Heuman (2009) s. 79.

⁹² Ekelöf, Edelstam och Heuman (2009) s. 79.

⁹³ Lindell (1987) s. 20; Heuman (2005) s. 16.

⁹⁴ 35 kap. 3 § 1 st. rättegångsbalken; Westberg (2021) s. 398 f.

⁹⁵ Olivecrona (1930) s. 130 f.; Lindell (2021) s. 628 f.

⁹⁶ Heuman (2005) s. 41 ff.; Lindell (2021) s. 629.

⁹⁷ Westberg (2021) s. 399.

⁹⁸ Heuman (2005) s. 54; Westberg (2021) s. 399.

⁹⁹ NJA 2006 s. 120; Lindell (2021) s. 630.

standardavvikelser, som bygger på att bevisbördan ska placeras på den part som påstår något som avviker från standard.¹⁰⁰

Det finns dock inga prejudikat som klargör hur olika principer om bevisbördeplaceringen förhåller sig till varandra.¹⁰¹ Däremot finns det givetvis praxis som kan ge vägledning för konkreta situationer. Högsta domstolen har till exempel konstaterat att den som påstår att en rätt har förvärvats genom ett avtal som utgångspunkt har bevisbördan för att avtalet har ingåtts.¹⁰² Högsta domstolen har också konstaterat att den som har mottagit ett belopp och gör gällande att det utgör en gåva (och inte ett lån) har bevisbördan för att det rör sig om en gåva¹⁰³, att den skadelidande har bevisbördan för skadan och övriga omständigheter som grundar skadeståndsskyldighet¹⁰⁴ och att en köpare som utgångspunkt har bevisbördan för att det föreligger ett faktiskt fel i en köpt vara¹⁰⁵.

2.6 Taleändringar

2.6.1 Huvudregel: förbud mot taleändringar

Som utgångspunkt får en väckt talan inte ändras.¹⁰⁶ Förbudet mot taleändringar innebär att uppgifterna i kärandens stämningsansökan anger ramarna för processen. Förbudet är främst motiverat med hänsyn till svaranden och till domstolen.¹⁰⁷ Svaranden måste ha möjlighet att utforma sin talan och försvara sig samt på förhand kunna bedöma hur mycket tid och pengar som det är värt att lägga ned på processen. Förbudet mot taleändringar underlättar också domstolens processledning.¹⁰⁸ Domstolen kan då lättare förbereda sig inför målet samt tidigt förstå vad målet handlar om och vad parterna vill uppnå.

Bestämmelsen om taleändringar innehåller även två legaldefinitioner av vad som inte anses utgöra en ändring av talan. Det utgör alltså inte undantag från förbudet om taleändring, utan enbart ett konstaterande av vad som rättsligt inte är att betrakta som en taleändring.¹⁰⁹ Bestämmelsen anger att en kärande beträffande samma sak får lov att inskränka sin talan utan att det utgör en taleändring.¹¹⁰ Det kan exempelvis handla om att käranden kvantitativt minskar

¹⁰⁰ Westberg (2021) s. 399.

¹⁰¹ Westberg (2021) s. 399.

¹⁰² NJA 2019 s. 945.

¹⁰³ NJA 2014 s. 364.

¹⁰⁴ NJA 2017 s. 9.

¹⁰⁵ NJA 2015 s. 233.

¹⁰⁶ Se 13 kap. 3 § rättegångsbalken.

¹⁰⁷ NJA II 1943 s. 163.

¹⁰⁸ Lindell (2021) s. 292.

¹⁰⁹ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 13 kap. 3 § under Paragrafens tredje stycke.

¹¹⁰ Se 13 kap. 3 § 3 st. rättegångsbalken.

det yrkade beloppet.¹¹¹ Bestämmelsen anger också att det inte utgör en taleändring om kändanden åberopar en ny omständighet, utan att ”saken” ändras.¹¹² Bestämmelsen om åberopande av ny omständighet avser en förändring av kändandens grund för talan, alltså åberopandet av ett nytt rättsfaktum.¹¹³ Detta benämns av Nordh och Fitger som en ”justering av talan”.¹¹⁴ För att kunna bestämma huruvida åberopandet av ett nytt rättsfaktum utgör en tillåten justering av talan eller en otillåten taleändring är bestämmandet av sakens identitet helt avgörande.¹¹⁵

Huvudregeln om förbud mot taleändringar är förenad med en rad undantag, som innebär att kändanden under vissa omständigheter har möjlighet att framställa nya yrkanden och åberopa nya grunder. Undantagen behandlas i nästa avsnitt.

2.6.2 Undantag: tillåtna taleändringar

Förbudet mot taleändringar är förenat med tre olika undantag, som alla regleras i 13 kap. 3 § 1 st. rättegångsbalken (se punkt 1–3). Undantagen reglerar situationer där kändanden trots förbudet mot taleändringar får lov att ändra sin talan.

Det första undantaget innebär att kändanden får lov att kräva en annan fullgörelse än den som först yrkats, om det nya yrkandet framställs på grund av en omständighet som antingen inträffat under rättegången eller som kändanden fått kännedom om först under rättegången.¹¹⁶ Ändringen avser således inte grunden för yrkandet, utan själva yrkandet. Det kan exempelvis innebära att kändanden först yrkat att få ett visst föremål, men sedan i stället yrkar att få skadestånd eftersom kändanden under rättegången fått kännedom om att det yrkade föremålet förstörts.¹¹⁷ Kändandens möjlighet att kräva annan fullgörelse på grund av nya omständigheter gäller även i högre rätt.¹¹⁸ Dock krävs det i ett sådant fall att kändanden kan göra sannolikt att denne inte kunnat åberopa

¹¹¹ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 13 kap. 3 § under Paragrafens tredje stycke.

¹¹² Se 13 kap. 3 § 3 st. rättegångsbalken.

¹¹³ Nordh (2019a) s. 84.

¹¹⁴ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 13 kap. 3 § under Paragrafens tredje stycke; Nordh (2019a) s. 84.

¹¹⁵ Som tidigare anförts är sakens identitet mycket omdiskuterad och samtidigt avgörande även i andra processuella bestämmelser. Sakens identitet behandlas därför mer ingående i kapitel 3.

¹¹⁶ Se 13 kap. 3 § 1 st. 1 p. rättegångsbalken.

¹¹⁷ Gärde m.fl. (1949) s. 135. Det innebär dock i praktiken en viss ändring av grunden också, eftersom skadeståndsbeloppet tillkommer som ett rättsfaktum.

¹¹⁸ Jfr 13 kap. 3 § 2 st. rättegångsbalken.

omständigheten i tidigare instans, eller att käranden har hade giltig ursäkt för att inte göra det.¹¹⁹

Det andra undantaget möjliggör för käranden att kunna yrka fastställelse för huruvida ett visst rättsförhållande som är stridigt mellan parterna föreligger.¹²⁰ Det rör sig således om ett prejudicerande rättsförhållande.¹²¹ Det kan till exempel handla om en hyresvärd som yrkat att en hyresgäst ska förpliktas utge ett visst antal hyror, men under processen uppkommer även stridigheter om parternas rättsförhållande. Hyresvärden kan då med stöd av 13 kap. 3 § 1 st. 2 p. rättegångsbalken lägga till ett yrkande om fastställelse av rättsförhållandet mellan parterna. Med rättegångsbalkens terminologi innebär det alltså en kumulation av två självständiga käromål, som i förlängningen innebär att käranden slipper väcka en ny talan för att fastställa parternas rättsförhållande.¹²² Möjligheterna till att yrka fastställelse enligt ovan är begränsad till processen i första instans. Det är alltså inte möjligt att framföra sådan fastställsetalan i högre rätt.¹²³

Det tredje undantaget innebär att käranden utan hinder av förbudet mot taleändringar kan lägga till ett yrkande om ränta eller en annan tilläggsförpliktelse, samt lägga till ett nytt yrkande som stödjer sig på väsentligen samma grund. Det kan exempelvis handla om att en skadegörande handling medfört fler och andra skador som berättigar till mer ersättning än de först framställda kraven.¹²⁴ Det nya yrkandet är processekonomiskt fördelaktigt att ta upp i samma mål, men det nya yrkandet hade annars kunnat framföras i en ny process.¹²⁵ Även möjligheterna att lägga till ett yrkande med stöd av förevarande undantag är begränsade till första instans.¹²⁶

Det bör uppmärksammas att ett nytt yrkande med stöd av det första undantaget ryms inom regleringen av det tredje undantaget. Undantaget i den tredje punkten har dessutom ett vidare tillämpningsområde. Skillnaden mellan de båda undantagen är dock att undantag med stöd av den första punkten är tillåtet även i högre rätt, medan undantaget i den tredje punkten begränsas av bestämmelsens preklusionsregler.¹²⁷ Avslutningsvis bör det även nämnas att det i praxis förekommit undantag från förbudet mot taleändringar som inte uttryckligen framgår av bestämmelsen i 13 kap. 3 § rättegångsbalken, som

¹¹⁹ Se 50 kap. 25 § rättegångsbalken som gäller i hovrätt och 55 kap. 13 § rättegångsbalken som gäller i Högsta domstolen.

¹²⁰ Se 13 kap. 3 § 1 st. 2 p. rättegångsbalken; Nordh (2019a) s. 77.

¹²¹ Gärde m.fl. (1949) s. 134.

¹²² Nordh (2019a) s. 78; NJA 2016 s. 737 p. 13. Högsta domstolen konstaterar här att en fastställsetalan och en fullgörelsetalan är två olika käromål och att käranden vid en fastställsetalan, utan hinder av domen, kan få ett fullgörelseyrkande prövat i en ny process.

¹²³ Se 13 kap. 3 § 2 st. rättegångsbalken.

¹²⁴ NJA II 1943 s. 165.

¹²⁵ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 13 kap. 3 §.

¹²⁶ Se 13 kap. 3 § 2 st. rättegångsbalken.

¹²⁷ Jfr 13 kap. 3 § 1 st. 1 p. rättegångsbalken och 13 kap. 3 § 1 st. 3 p. rättegångsbalken samt 13 kap. 3 § 2 st. rättegångsbalken; Nordh (2019a) s. 72.

primärt motiverats av intresset att undvika rättsförluster för käranden.¹²⁸ Högsta domstolen har till exempel godtagit kvantitativa ändringar av ett yrkande även om det inte har varit fråga om en annan fullgörelse.¹²⁹ Högsta domstolen har också tillåtit kvalitativa förändringar i fall där talan ändrats från att yrkande om betalningsbefrielse till en talan om att återfå betalning.¹³⁰

2.7 Litispændens

I 13 kap. 6 § rättegångsbalken regleras ett rättegångshinder som vanligen kallas litispændens. Litispændens innebär att ett pågående mål (lis pændens) utgör ett hinder mot en ny rättegång mellan samma parter om samma sak.¹³¹ Förbudet mot parallella rättegångar är främst processekonomiskt motiverat, eftersom det skulle utgöra slöseri med både tid och ekonomiska resurser att tillåta dubbla processer.¹³²

Svårigheten med litispændens är att bedöma och avgöra huruvida det föreligger identitet mellan tvistefrågorna i de båda rättegångarna. Enligt motiven föreligger identitet om yrkandet i den senare rättegången helt kan täckas av yrkandet i den första rättegången. Om det senare yrkandet däremot innebär att det tillkommer något nytt, utgör den första rättegången inte ett rättegångshinder. Det innebär till exempel att en redan anhängig fastställsetalan inte hindrar en senare väckt fullgörelsetalan om samma sak. Det utgör däremot ett hinder för en ny fastställsetalan om samma sak.¹³³ Även vid bedömningen av litispændens är alltså sakens identitet avgörande.

2.8 Rättskraft

2.8.1 Innebörden av rättskraft

En dom erhåller rättskraft när tidsfristen för att överklaga en dom har passerat och ingen har överklagat domen.¹³⁴ Domen har då fått rättskraft i fråga om den sak som prövats och avgjorts i målet.¹³⁵ Mycket förenklat innebär rättskraft att samma sak inte ska prövas två gånger.¹³⁶ Sakens identitet är därför direkt avgörande för att bestämma rättskraftens omfattning. Omständigheterna som innefattas i sakens identitet och således utgör samma sak prekluderas genom domen och kan inte prövas igen. Rättskraften omfattar också alla

¹²⁸ NJA 2016 s. 737.

¹²⁹ NJA 1971 s. 317, jfr 13 kap. 3 § 1 st. 1 p. rättegångsbalken.

¹³⁰ NJA 1981 s. 1201.

¹³¹ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 13 kap. 6 §.

¹³² Nordh (2019b) s. 132; Lindell (2021) s. 437.

¹³³ NJA II 1943 s. 168.

¹³⁴ Se 17 kap. 11 § rättegångsbalken.

¹³⁵ NJA II 1943 s. 217; Nordh (2019b) s. 118.

¹³⁶ Nordh (2019b) s. 116; Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Inledning.

motfordringar som åberopats till kvittning i målet.¹³⁷ Rättskraften uppstår samtidigt som domen får laga kraft men har en annan betydelse. Medan laga kraft innebär att den meddelade domen inte längre kan överklagas, får rättskraft betydelse för den som vill föra en ny talan om saken.¹³⁸

Rättskraften har två olika sidor, som brukar kallas positiv rättskraft respektive negativ rättskraft. Den positiva rättskraften innebär att den lagakraftvunna domen har prejudiciell betydelse för senare avgörande. Den första domen kan alltså läggas till grund för en ny dom, till exempel genom att åberopas som försvar i en process om ett annat tvisteföremål som har ett samband med den förra processen.¹³⁹ Den negativa rättskraften innebär att en sak som har blivit prövad inte kan prövas på nytt i domstol.¹⁴⁰ Den lagakraftvunna domen utgör ett processhinder, så kallat *res judicata*. Det innebär att en ny talan om en sak som redan har prövats ska avvisas.¹⁴¹ *Res judicata* är ett tvingande processhinder, vilket innebär att domstolen ska beakta det *ex officio*.¹⁴² I praktiken brukar det dock krävas att part gör invändning om *res judicata* som processhinder, eftersom rätten vanligen inte känner till tidigare domar.¹⁴³

Det finns flera olika syften med bestämmelsen om rättskraft. Reglerna om rättskraft ska bland annat ge parterna trygghet genom att säkra att en slutligt avgjord tvist inte kan rubbas genom en ny process.¹⁴⁴ Reglerna är också processekonomiskt motiverade. Rättskraften bidrar till att undvika onödiga processer och kostnader för ytterligare processer, eftersom samma sak enbart kan prövas en gång.¹⁴⁵ I förlängningen innebär det också att parterna får ett incitament att lägga ner tid och pengar på sin processföring.¹⁴⁶

2.8.2 Begränsningar av rättskraften

Rättskraften är inte absolut utan begränsas primärt i tre olika hänseenden: (1) subjektivt, (2) objektivt och (3) tidsmässigt.¹⁴⁷ Den subjektiva begränsningen handlar om vilka personer som är bundna av en doms rättskraft, medan den

¹³⁷ 17 kap. 11 § 2 st. rättegångsbalken.

¹³⁸ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Inledning.

¹³⁹ NJA II 193 s. 217 f.; Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Inledning.

¹⁴⁰ Se 17 kap. 11 § 3 st. rättegångsbalken.

¹⁴¹ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Inledning.

¹⁴² Se 34 kap. 1 § rättegångsbalken, jfr 17 kap. 11 § rättegångsbalken.

¹⁴³ Lindell (2021) s. 93.

¹⁴⁴ Westberg (2021) s. 202; Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Inledning.

¹⁴⁵ Lindell (2021) s. 411.

¹⁴⁶ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Inledning.

¹⁴⁷ Nordh (2019b) s. 118.

objektiva begränsningen handlar om vilka yrkanden och rättsfakta som omfattas av rättskraften.¹⁴⁸ Som huvudprincip är parterna i målet de enda subjekten som omfattas av rättskraften. Två parter i en domstolsprocess kan således inte förändra en utomstående tredje mans rättsställning.¹⁴⁹ Objektsidan av rättskraftsläran omfattar ”saken”.¹⁵⁰ Det är alltså i bedömningen av domens objektiva rättskraft som sakens identitet aktualiseras. Den tidsmässiga begränsningen av rättskraft handlar om *facta supervenientia*. *Facta supervenientia* bryter genom rättskraften och är omständigheter som inte kunnat bli föremål för prövning i den första processen.¹⁵¹ Omständigheter som förelegat tidigare men som en part valt att inte åberopa kan alltså inte utgöra *facta supervenientia*, utan sådana omständigheter prekluderas genom domen och omfattas av rättskraften.¹⁵² *Facta supervenientia* behandlas ingående i kapitel 4.

Ytterligare en begränsning framgår redan av bestämmelsen om rättskraft, då bestämmelsen om rättskraft hänvisar till regleringen av särskilda rättsmedel.¹⁵³ Extraordinära rättsmedel bryter alltså igenom rättskraften och möjliggör en ny prövning. Extraordinära rättsmedel aktualiseras om en part uppfattar en dom som felaktig efter att domen vunnit laga kraft.¹⁵⁴ Reglerna om extraordinära rättsmedel är primärt inriktade på fall där en dom framstår som uppenbart oriktig i ett materiellt hänseende eller domen föregåtts av en grovt felaktig handläggning.¹⁵⁵ Det finns tre olika extraordinära rättsmedel: domvilla, återställande av försutten tid och resning. Klagan över domvilla utgör ett extraordinärt rättsmedel som under mycket begränsade förutsättningar kan användas vid grova rättegångsfel i en process där domen redan vunnit laga kraft.¹⁵⁶ Återställande av försutten tid aktualiseras till exempel i fall där en part på grund av laga förfall missat tidsfristen för att överklaga en dom eller ett beslut.¹⁵⁷ Resning aktualiseras i fall där en lagakraftvunnen dom framstår som materiellt felaktig. Bestämmelsen om resning anger fyra olika grunder för när resning då kan beviljas. Resning kan bland annat beviljas om en part åberopar omständighet eller bevis som inte tidigare lagts fram och omständigheten eller bevisningen sannolikt hade lett till en annan utgång i målet. Parten måste dock kunna göra sannolikt att den nya omständigheten eller den nya bevisningen inte kunnat åberopas tidigare eller att parten haft en giltig

¹⁴⁸ Westberg (2021) s. 416.

¹⁴⁹ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Rättskraften i förhållande till tredje man. Det förekommer undantagssituationer där även tredje man omfattas av rättskraften (se till exempel NJA 2015 s. 346 p. 9), men rättskraftens subjektiva omfattning ligger utanför syftet med förevarande uppsats och undantagen behandlas därför inte här.

¹⁵⁰ Se 17 kap. 11 § 1 st. rättegångsbalken.

¹⁵¹ Agge (1932) s. 280 f.; Lindell (1993) s. 74; Ekelöf m.fl. (2018) s. 167 f.

¹⁵² Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Efterföljande omständigheter.

¹⁵³ Se 17 kap. 11 § 4 st. rättegångsbalken.

¹⁵⁴ Se t.ex. 58 kap. 1 § rättegångsbalken och 59 kap. 1 § rättegångsbalken.

¹⁵⁵ Westberg (2021) s. 106; Lindell (2021) s. 497; Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 58 kap. Om resning och återställande av försutten tid under ”Inledning”.

¹⁵⁶ 59 kap. 1 § rättegångsbalken; Lindell (2021) s. 503.

¹⁵⁷ 58 kap. 11 § rättegångsbalken.

ursäkt för att inte göra det.¹⁵⁸ Högsta domstolen har konstaterat att omständigheter som har inträffat efter en tidigare process kan utgöra grund för resning, samtidigt som samma omständighet också under vissa förutsättningar kan bryta igenom domens rättskraft (*facta supervenientia*).¹⁵⁹ Högsta domstolen har också anfört att resningsinstitutet utgör en reservmöjlighet för en part, vilket innebär att om det finns alternativa möjligheter för sökanden bör sökanden i första hand nyttja dessa.¹⁶⁰

Utöver ovanstående finns det vissa lagreglerade undantag, till exempel i 7 kap. 10 § föräldrabalken (1949:381). Bestämmelsen stadgar bland annat att en dom om underhåll kan jämkas av rätten, om ändring i förhållanden föranleder det.¹⁶¹ Det finns en liknande bestämmelse för jämkning av genom dom beslutad årlig ersättning för framtida skador på egendom i 32 kap. 9 § miljöbalken (1998:808).¹⁶² Det innebär att *facta supervenientia* kan få en särskild betydelse i fall som dessa. Specialreglerade fall likt dessa ligger dock utanför uppsatsens syfte och kommer inte behandlas vidare.

Slutligen begränsas rättskraften också av rätten till domstolsprövning i artikel 6 EKMR. En alltför omfattande rättskraftsverkan riskerar att utgöra ett hinder för att pröva civila rättigheter i domstol och därmed strida mot artikel 6 EKMR. En domstol utgår visserligen från nationellt bestämda preklusionsregler, men reglerna måste naturligtvis framstå som rimliga.¹⁶³

¹⁵⁸ 58 kap. 1 § rättegångsbalken.

¹⁵⁹ NJA 2003 s. 548.

¹⁶⁰ Högsta domstolen, beslut 2020-04-02 i mål Ö 3074–19.

¹⁶¹ 7 kap. 10 § föräldrabalken; Göta hovrätt, beslut 2013-12-06 i mål Ö 1044–13.

¹⁶² 32 kap. 9 § miljöbalken.

¹⁶³ Lindell (2021) s. 411.

3 Sakens identitet

3.1 Bakgrund

Som anförts tidigare i uppsatsen är sakens identitet avgörande i flera sammanhang. Sakens identitet styr reglerna om taleändring, utgör grunden för litispensens och bestämmer omfattningen av den objektiva rättskraften. Samtidigt är motivuttalande om sakens identitet fåordiga.¹⁶⁴ Inte heller lagtexten konkretiserar sakens identitet. Innebörden av sakens identitet är därför omdiskuterad. Olivecrona och Ekelöf står för två olika teorier om rättskraftens omfattning. Samtidigt har Högsta domstolen prövat frågan vid flera tillfällen, utan att riktigt välja Olivecronas eller Ekelöfs teori.

I detta kapitel presenteras både teorier och praxis om sakens identitet. Den omfattande redogörelsen och diskussionen är avgörande för att förstå både innebörden och komplexiteten av sakens identitet, men också den objektiva rättskraftens omfattning.

3.2 Teorier om sakens identitet

3.2.1 Den äldre klassiska processrättsläran

Varken rättegångsbalken eller propositionen till rättegångsbalken innehåller en definition av ”saken”. Propositionen verkar dock utgå från den äldre klassiska processrättsläran, som innebär att processföremålet är synonymt med det rättsförhållande som kärande påstår föreligger.¹⁶⁵ Även Olivecrona menar att lagstiftningen bygger på den äldre klassiska processrättsläran, där främst Ernst Kallenberg¹⁶⁶ kan ses som en representant.¹⁶⁷ Enligt den då gällande klassiska processrättsläran var alltså ”saken” det rättsförhållande som käranden påstod föreligga.¹⁶⁸

Frågan om hur en domstol skulle agera i en andra rättegång var därför beroende av huruvida det förelåg identitet mellan det rättsförhållande som avgjorts i en första rättegång och det rättsförhållande som senare åberopades i en andra rättegång.¹⁶⁹ För att bestämma ett rättsförhållandes identitet användes den så kallade individualiseringsläran. Domen fastställde en individuell rättighets existens och för att kunna bestämma rättskraftens omfattning var det därför

¹⁶⁴ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under ”Saken”.

¹⁶⁵ NJA II 1943 s. 66; Nordh (2019a) s. 66.

¹⁶⁶ Professor i processrätt vid Lunds universitet.

¹⁶⁷ Olivecrona (1966) s. 265.

¹⁶⁸ Kallenberg (1935) s. 1232; Nordh (2019a) s. 66.

¹⁶⁹ Olivecrona (1966) s. 265.

nödvändigt att först avgöra vilken individuell rättighet det handlade om. Privaträttsliga rättigheter delades in i tre olika grupper: anspråk, absoluta rättigheter och gestaltningsrättigheter.¹⁷⁰

Anspråk individualiseras genom subjekten i rättsförhållandet, prestationen och uppkomstgrunden.¹⁷¹ Ett anspråk utgör en rättighet till en viss prestation, exempelvis ett vanligt lån där en person har rätt att få tillbaka en summa pengar.¹⁷² Vid ett anspråk omfattar rättskraften enbart den grund som käranden åberopat i processen.¹⁷³ Det innebär att om domstolen i en första process ogillar ett yrkande om att svaranden ska betala 100 kronor på grund av ett köp, kan käranden utan hinder av den första domen väcka en ny talan och yrka att svaranden ska betala 100 kronor på grund av lån.¹⁷⁴

Absoluta rättigheter är exempelvis äganderätten, som individualiseras genom objektet och subjektet. Uppkomstgrunden för rättigheten är utan betydelse vid individualiseringen.¹⁷⁵ Det innebär att en dom över en absolut rättighet avgör huruvida rättigheten existerar överhuvudtaget, oberoende av vilken grund käranden åberopat i domstol.¹⁷⁶

Gestaltningsrättigheter utgör rättigheter att få till stånd en ändring i ett bestående rättstillstånd, till exempel äktenskapsskillnad.¹⁷⁷ Det är då själva rättigheten till rättsändring som utgör processföremål.¹⁷⁸ Gestaltningsrättigheter individualiseras genom ändringens beskaffenhet och grunden för rättigheten. Olivecrona exemplifierar det med att om käranden först väckt en talan om äktenskapsskillnad på grund av otrohet, kan käranden alltså utan hinder av den första domen yrka äktenskapsskillnad på grund av särlevnad.¹⁷⁹

För att sammanfatta tillämpningen av den äldre klassiska processrättsläran var det alltså först nödvändigt att avgöra vilket rättsförhållande käranden gjorde gällande. Genom att därefter undersöka individualiseringen av den rättighet som låg till grund för rättsförhållandet var det möjligt att fastställa rättsförhållandets identitet. Om rättsförhållandet var detsamma som i en tidigare avgjord process, var saken densamma och talan i en andra process skulle då avvisas på grund av *res judicata*.

¹⁷⁰ Kallenberg (1935) s. 1368 f.

¹⁷¹ Kallenberg (1935) s. 1369.

¹⁷² Olivecrona (1966) s. 268.

¹⁷³ Kallenberg (1935) s. 1394 f.

¹⁷⁴ Se till exempel Olivecrona (1966) s. 270.

¹⁷⁵ Kallenberg (1935) s. 1403; Olivecrona (1966) s. 268.

¹⁷⁶ Olivecrona (1966) s. 269.

¹⁷⁷ Kallenberg (1935) s. 1369; Olivecrona (1966) s. 268.

¹⁷⁸ Kallenberg (1935) s. 1415.

¹⁷⁹ Olivecrona (1966) s. 270. Observera att dessa exempel gäller utifrån äldre rätt om äktenskapsskillnad. Förutsättningarna för och reglerna om äktenskapsskillnad är annorlunda idag.

3.2.2 Olivecronas teori

Olivecrona menade i stället att ”saksammanhangets enhetlighet” är avgörande för frågor om res judicata och taleändringar. Enligt Olivecrona ska ”saken” förstås som yrkandet och det återopade saksammanhanget i förening.¹⁸⁰

Olivecrona menade därför att all fakta som hör till samma händelseförlopp prekluderas och omfattas av en doms rättskraft. Det är alltså inte rättighetens identitet som är avgörande, utan händelseförloppets enhet.¹⁸¹ Vid bedömningen av res judicata ska domstolen således ta ställning till om den nya talan stöder sig på fakta från samma händelseförlopp som i en tidigare avgjord process.¹⁸² Bedömningen består alltså i en jämförelse mellan å ena sidan den tidigare domen med de yrkanden och grunder som kändanden då återopade, å andra sidan kändandens yrkande och dess grunder i den nya rättegången. Domstolen behöver alltså inte ta ställning till något identitetsproblem.¹⁸³

Det innebär att en ny talan som grundas på ett fristående händelseförlopp aldrig kan avvisas på grund av res judicata, eftersom det då inte är fråga om samma sak.¹⁸⁴ Om kändanden däremot väcker talan med ett rekonstruerat händelseförlopp, ska talan avvisas på grund av res judicata. Kändanden måste således återropa alternativa rekonstruktioner av ett händelseförlopp i samma rättegång. Om domstolen ogillar en talan om skadestånd på grund av skada som orsakats av ett fall i grop A, kan kändanden alltså inte väcka talan och i stället yrka skadestånd på grund av samma skada som orsakats av ett samma fall, vid samma tidpunkt, men ner i grop B.¹⁸⁵ Samma princip gäller om kändanden modifierar händelseförloppet eller återopar tillägg till ett redan avgjort händelseförlopp.¹⁸⁶ Det innebär alltså att kändanden i en pågående process får lov att modifiera eller göra tillägg till det ursprungligen återopade händelseförloppet, eftersom det utgör en justering av talan.¹⁸⁷

3.2.3 Ekelöfs teori

Ekelöf menar i stället att den rättsföljd som kändanden yrkar är avgörande för sakens identitet. Saken utgör den rättsföljd som kändanden begär att domslutet ska innehålla.¹⁸⁸ Ekelöf anger att en fördel med att använda rättsföljden som kriterium för sakens identitet innebär att domstolen slipper bedömningen av huruvida en ny omständighet förändrar grunden. Det är lättare att avgöra om rättsföljdens identitet ändrats, även om också den bedömningen kan föranleda

¹⁸⁰ Olivecrona (1954) s. 21.

¹⁸¹ Olivecrona (1966) s. 319.

¹⁸² Olivecrona (1966) s. 320.

¹⁸³ Olivecrona (1966) s. 281.

¹⁸⁴ Olivecrona (1966) s. 320.

¹⁸⁵ Olivecrona (1966) s. 321.

¹⁸⁶ Olivecrona (1966) s. 324.

¹⁸⁷ Olivecrona (1954) s. 34 f.

¹⁸⁸ Ekelöf (1950) s. 529.

svårigheter.¹⁸⁹ Det innebär till exempel att grunden för talan kan ändras, under förutsättning att den yrkade rättsföljden inte ändras. Det innebär också att avgörande för huruvida res judicata föreligger vid en ny talan, är om den nya talan handlar om samma rättsföljd som den tidigare talan.

Ekelöf anger dock också att kvantitativa ändringar av en rättsföljd utgör samma sak, till exempel om käranden först yrkar 800 kronor för en skada men sedan inser att skadan snarare motsvarar 1000 kronor och därmed höjer yrkandet.¹⁹⁰ Om det i stället rör sig om kvalitativt olika rättsföljder kan det ibland framstå som självklart att det rör sig om två olika rättsföljder, till exempel att en part ska återlämna viss egendom och betala ersättning om 1000 kronor. Om det däremot rör sig om alternativa yrkanden, menar Ekelöf att det kan ifrågasättas om det inte egentligen enbart föreligger en rättsföljd. Det aktualiseras exempelvis om föremålet för det ena yrkandet utgör en surrogatprestation. Käranden kan då tänkas framställa alternativa yrkande om utfående av egendom och annars ersättning för egendom. Ekelöf menar att det som utmärker fall likt dessa är att båda yrkandena utgör medel för att tillfredsställa ungefär samma intresse. Svaranden kan inte heller vara skyldig att tillfredsställa mer än ett av yrkandena. Trots det menar dock Ekelöf att kvalitativt olika yrkanden likt dessa alltid måste anses korrespondera med olika rättsföljder.¹⁹¹ Det innebär alltså att alternativa yrkanden om olika rättsföljder inte gäller ”samma sak”.

3.3 Utvecklingen i rättspraxis

3.3.1 NJA 1965 s. 94: Rundvalsmaskinen

En köpman köpte en rundvalsmaskin av ett aktiebolag för sammanlagt 22 500 kronor. Köparen betalade 2 000 kronor av köpeskillingen direkt. Senare förpliktades köparen genom dom att betala det som då kvarstod av köpeskillingen för maskinen. I en andra process yrkade sedan köparen att bolaget skulle förpliktas utge skadestånd, eftersom det vid montering hade visat sig att maskinen var behäftad med allvarliga fel.

Majoriteten i Högsta domstolen menade att frågan om köparens betalningsskyldighet blivit slutligt avgjord genom den första domen. Högsta domstolen avvisade därför köparens talan på grund av res judicata, eftersom köparens talan grundade sig på samma köpeavtal och avsåg samma betalningsskyldighet. Köparen hade kunnat bestrida yrkandet i den första processen mot bakgrund av de i den andra processen åberopade felen. Två justitieråd var skiljaktiga och anslöt sig till föredragandes betänkande. Föredragande menade att det enbart var den del av köpeskillingen som varit aktuell i det första målet

¹⁸⁹ Ekelöf (1956) s. 107 f.

¹⁹⁰ Ekelöf (1956) s. 109.

¹⁹¹ Ekelöf (1956) s. 109 f.

som omfattades res judicata, det vill säga 20 500 kronor. Det resterande beloppet av köpeskillingen skulle tvärtom inte omfattas av den första domens rättskraft.

Rättsfallet ger uttryck för att en tvist rörande betalningsskyldighet är odelbar ur ett rättskraftsperspektiv. Det är alltså inte möjligt att enbart en del av en betalning omfattas av rättskraften. Avgörandet innebär också att om yrkandet avser en betalning, där en säljare stämmer en köpare, omfattar rättskraften alla tänkbara fel som hade kunnat upptäckas.

3.3.2 NJA 1984 s. 733

En fastighetsförvärvare väckte talan mot säljaren av fastigheten, på grund av fel i fastigheten. Källarens isolering var inte fackmannamässigt utförd och det förekom ett onormalt golvdrag i ett rum. Tingsrätten biföll köparens talan avseende vissa poster, dock inte avseende isoleringen. Domen fastställdes i hovrätten. Senare väckte köparen talan på nytt. Köparen yrkade då ytterligare prisavdrag, eftersom isoleringen i husets ytterväggar avvek från vad säljarna utfäst och vad köparen annars hade haft anledning att räkna med vid köpet. Svaranden yrkade att talan skulle avvisas på grund av res judicata. Högsta domstolen konstaterade inledningsvis att rättskraftens omfattning inte kan besvaras på ett för alla situationer enhetligt sätt och att rättskraften i viss mån omfattar även yrkanden och grunder som inte anförts i rättegången. Högsta domstolen anförde sedan att avgörande för om en ny talan om prisavdrag ska avvisas bör vara om det fel som åberopas har så "nära samband" med det som behandlades i den tidigare rättegången att det får anses vara fråga om samma fel. Högsta domstolen anförde dock att domens rättskraft inte hindrade köparens nya talan, eftersom det utgjorde så pass olika fel.

Högsta domstolen valde således att begränsa den objektiva rättskraftens omfattning, efter att ha vägt olika intressen mot varandra. En total preklusion av alla fel i en fastighet skulle utgöra en lättillämpad rättsregel, vara processekonomiskt fördelaktigt och ge säljaren en trygghet mot att bli indragen i fler processer. Det skulle däremot innebära en mycket omfattande undersökningsplikt för fastighetsköparen. Det skulle dessutom potentiellt kunna innebära att en fastighetsköpare väntar med att väcka talan på grund av fel för att inte riskera att missa rätten att framställa ett anspråk på grund av tillkommande fel. Ju mer tid som hinner gå från fastighetsköpet innan eventuell domstolsprövning, desto svårare blir det att utreda fastighetens skick vid tidpunkten för köpet. Högsta domstolen konstaterade också att om köparen upptäcker nya fel som omfattas av rättskraften från en lagakraftvunnen dom, skulle köparen behöva begära resning. Det skulle dock i så fall röra sig om en partiell resning, eftersom en resning på grund av ett nyupptäckt fel inte kan leda till att den första domen rivs upp. I en sådan situation skulle resningen alltså medföra en möjlighet till prövning av nya anspråk. Högsta domstolen konstate-

rade att det är tveksamt om sådan tillämpning är förenligt med resningsinstitutets allmänna karaktär. Mot bakgrund av ovanstående avvägning begränsade således Högsta domstolen rättskraften till de fel som det har förts en talan om i målet. Eftersom det ligger i köparens intresse att en process om prisavdrag leder till en definitiv reglering av alla förekommande fel, är risken för att säljaren utsätts för flera processer om samma fastighetsförsäljning inte särskilt stor.

Högsta domstolens domslut innebär, tillsammans med NJA 1965 s. 94, att huruvida det är säljaren eller köparen som väcker talan i det första målet kan vara avgörande för rättskraftens omfattning. En dom om säljarens rätt till betalning utgör rättegångshinder för en senare talan från köparen om prisavdrag. Om köparen däremot väcker talan om prisavdrag hindrar inte det en senare talan om prisavdrag på grund av andra fel som inte har nära samband med det redan prövade felet.

3.3.3 NJA 1994 s. 23: Det återtagna hävningsyrkandet

En fastighetsköpare väckte talan mot säljaren av fastigheten. Köparen yrkade i första hand att köpet skulle återgå på grund av fel i fastighet och i andra hand att säljaren skulle förpliktas utge skadestånd för köparens kostnader på grund av felen. Köparen återkallade senare sitt yrkande om hävning och yrkade i stället prisavdrag samt skadestånd. Säljaren yrkade då att målet skulle avskrivnas avseende hävning samt att säljaren skulle få ersättning för rättegångskostnader. Den huvudsakliga frågan för Högsta domstolen gällde huruvida köparens avstående skulle anses utgöra en återkallelse och därmed föranleda ett avskrivningsbeslut, eller om avståndet skulle anses utgöra en inskränkning av talan och därmed inte föranleda ett avskrivningsbeslut. Avgörande i en sådan situation är om domens framtida rättskraft hindrar köparen att på nytt väcka talan om att häva köpet.

Högsta domstolen konstaterade här att det rörde sig om kvalitativt alternativa yrkanden som helt kan ersätta varandra och som vilar på samma grund. Högsta domstolen konstaterade sedan att när en köpare kan väcka talan på grund av både hävning av köpet och prisavdrag på köpeskillingen, är det rimligt att kräva att köparen i en och samma rättegång väljer om denne vill framställa båda yrkandena. En ogillande dom gällande ett av yrkandena har därför rättskraft beträffande båda yrkandena, även om det andra yrkandet aldrig har framställts eller om käranden valt att återkalla det. Återkallandet av yrkandet om hävning klassificerades därför som en inskränkning av talan, 13 kap. 3 § 3 st. rättegångsbalken.

Högsta domstolens slutsats innebär därmed att rättskraften omfattar alternativa yrkanden som ersätter varandra och som kvalitativt skiljer sig åt, oberoende av huruvida dessa faktiskt har framställts i processen. Detta bekräftades sedan även i NJA 1995 s. 610, där en köpares talan om prisavdrag avvisades eftersom köparen tidigare väckt talan om hävning av samma köp. I NJA 1995 s. 610 konstaterade Högsta domstolen också att det gäller oavsett om domstolen i den första domen gjort en sakprövning. Att köparens första talan ogiltats på grund av preskription påverkade därför inte rättskraftens omfattning i det här fallet, utan köparen skulle redan i den första processen ha framfört även sitt yrkande om prisavdrag för att få det prövat.

3.3.4 NJA 1999 s. 520: Marmorarbetet i Falkenberg

En privatperson anlidade ett företag för att leverera och montera marmor i samband med en villarenovering. Företaget väckte talan i domstol och yrkade att privatpersonen skulle förpliktas att betala en kvarstående fordran för utfört arbete. Privatpersonen bestred käromålet och gjorde invändningar om fel i det utförda arbetet. Privatpersonen yrkade också återbetalning i ett genkärsmål, i första hand på grund av rätt till hävning av det ingångna avtalet och i andra hand på grund av rätt till prisavdrag. Målet överklagades till hovrätten. Samtidigt väckte privatpersonen talan i en annan tingsrätt, om rätt till ytterligare prisavdrag motsvarande hans kostnader för avhjälpande av fel och om rätt till skadestånd för följdskador som uppkommit till följd av det utförda arbetet. Företaget bestred käromålet och yrkade att målet skulle avvisas på grund av litispendens, eftersom det i en annan allmän domstol redan pågick en rättegång mellan parterna om betalningsskyldighet. Målet om litispendens överklagades upp till Högsta domstolen.

Högsta domstolen genomförde prövningen i två led. Domstolen prövade först huruvida det förelåg rättegångshinder till följd av företagets talan. Högsta domstolen hänvisade här till NJA 1965 s. 94 och konstaterade att en lagakraftvunnen dom i det målet kommer innebära att köparens betalningsskyldighet inte kan bli föremål för en ny prövning, om inte *facta supervenientia* tillkommit. I det här fallet förelåg inga *facta supervenientia*. Bestämmelsen i 17 kap. 11 § 2 st. rättegångsbalken innebär dock *e contrario* att köparen hade kunnat lägga en motfordran till grund för en ny rättegång, om motfordran inte åberopats i en tidigare rättegång. I det här fallet konstaterade Högsta domstolen emellertid att privatpersonens yrkande om prisavdrag avsåg en invändning mot betalningsskyldigheten och inte en motfordran. I denna del förelåg alltså rättegångshinder på grund av litispendens. Därefter behandlade Högsta domstolen privatpersonens yrkande om skadestånd på grund av följdskador. Domstolen konstaterade att rätten till skadestånd för följdskador inte är alternativ till rätten till prisavdrag. Anspråket behandlades därför som en motfordran

och det förelåg därför inte något rättegångshinder för privatpersonen att yrka ersättning för följdskador.

I ett andra led prövade Högsta domstolen huruvida det förelåg rättegångshinder till följd av privatpersonens genkärsmål i den första processen. Domstolen konstaterade här att det förelåg rättegångshinder för att pröva privatpersonens yrkande om prisavdrag motsvarande kostnader för avhjälpande, eftersom felet som avhjälpats hade så nära samband med tidigare åberopade fel att det måste anses röra sig om samma fel. Eftersom avhjälpande och prisavdrag i princip är alternativa, innebär det också att en person som väljer att yrka prisavdrag helt eller delvis väljer bort avhjälpande. I rättskraftshänseende angår alltså rättsföljderna samma sak, även om det är fråga om olika rättsföljder. Högsta domstolen konstaterade sedan att yrkandet om ersättning för följdskador varken var alternativt eller ekonomiskt likvärdigt med privatpersonens yrkanden om prisavdrag i den andra pågående rättegången och att reglerna i 17 kap. 11 § rättegångsbalken enbart kräver att samma rättsföljd inte ska bli föremål för mer än en rättegång. Domstolen anförde här att "Behovet av en klar och lättillämpad regel talar med skärpa för att den negativa rättskraften begränsas till yrkanden som avser samma rättsföljd eller avser en rättsföljd som är alternativ och ekonomiskt likvärdig." Privatpersonens genkärsmål i den första redan pågående rättegången hindrade alltså inte yrkandet om ersättning för följdskador, utan målet återförvisades i denna del till tingsrätten för prövning.

Rättsfallet anger därmed en rättskraftsregel som innebär att det föreligger rättegångshinder för en ny process om det är fråga om samma rättsföljd eller om det är en rättsföljd som är alternativ och ekonomiskt likvärdig. Två tidigare rättsfall från Högsta domstolen, NJA 1994 s. 23 och NJA 1995 s. 610, hade egentligen redan fastslagit att rättskraften omfattar alternativa yrkanden oberoende av huruvida dessa åberopats tidigare. I NJA 1999 s. 520 adderar dock Högsta domstolen ett tillägg om att rättsföljden av ska vara ekonomiskt likvärdig, vilket inte framgick uttryckligen av varken NJA 1994 s. 23 eller NJA 1995 s. 610. Det verkar således som att rättsföljder som är *både* alternativa och ekonomiskt likvärdiga omfattas av rättskraften. Högsta domstolen utvecklar dock inte vad "ekonomiskt likvärdig" innebär eller varför även det kravet framställs. Efter avgörandet har det därför ifrågasatts vad Högsta domstolen avsett med "ekonomiskt likvärdig".¹⁹² Kravet borde dock innebära att till exempel äganderätt och nyttjanderätt inte utgör samma sak, eftersom dessa inte är ekonomiskt likvärdiga.¹⁹³ Att äga en fastighet är värt mer ekonomiskt än att enbart ha viss nyttjanderätt till samma fastighet.

¹⁹² Nordh (2001) s. 662; Lindell (2021) s. 418.

¹⁹³ Nordh (2002) s. 17.

3.3.5 NJA 1999 s. 656

En bostadsrättsinnehavare hade renoverat sitt badrum och bland annat tagit bort sitt badkar och i stället installerat en bastu. Bostadsrättsföreningen väckte talan i domstol och yrkade att bostadsrättsinnehavaren skulle förpliktas att flytta från lägenheten, eftersom renoveringen bland annat stred mot bostadsrättslagen (1991:614). Föreningens talan lämnades utan bifall. Bostadsrättsföreningen väckte senare en ny talan i domstol, men yrkade då i stället att bostadsrättsinnehavaren skulle förpliktas att återställa badrummet, genom att montera ner bastun och återinstallera badkaret.

Högsta domstolen konstaterade att bostadsrättsföreningens talan grundade sig på samma sakförhållande som åberopats i den tidigare processen. Yrkandena avsåg dock olika rättsföljder som är fristående från varandra och därför förelåg inte res judicata. Den tidigare domen utgjorde alltså inte ett hinder för att pröva den senare talan.

Rättsfallet visar tydligt att kumulativa yrkanden inte prekluderas av en doms rättskraft. Det är alltså då inte fråga om samma sak, även om yrkandena stöder sig på samma grund. Kumulativa yrkanden utgör således olika saker.

3.3.6 NJA 2021 s. 193: Bröstarvingarnas taleändring

Två bröstarvingar väckte talan i domstol. Bröstarvingarna yrkade att tingsrätten skulle fastställa att gåvor som deras pappa lämnat till svaranden skulle likställas med ett testamente och gåvornas värde därmed skulle ingå i det värde som låg till grund för beräkningen av bröstarvingarnas laglott, samt att svaranden skulle förpliktas återbära den del av gåvorna som krävdes för att bröstarvingarnas laglotter skulle täckas (laglottskränkning, se 7 kap. 4 § ärvdabalken (1958:637)). Under målets förberedelse justerade bröstarvingarna sin talan till att även omfatta återbäring av gåva (3 kap. 3 § ärvdabalken). Prejudikatfrågan gällde därför huruvida det nya yrkandet utgjorde en tillåten taleändring.

Högsta domstolen konstaterade att saken ändrades genom det nya yrkandet och att det därför rörde sig om en taleändring. Högsta domstolen konstaterade sedan att det finns ett antal rättsliga skillnader mellan respektive talan, men att båda yrkandena baseras på samma saksammanhang. Det handlar om gåvor från samma person, som kan ha påverkat bröstarvingarnas rätt till arv. Yrkandena ansågs därför stödja sig på väsentligen samma grund och därför var det justerade yrkandet tillåtet med stöd av 13 kap. 3 § 1 st. 3 p. rättegångsbalken.

Termen ”samma saksammanhang” har inte förekommit i tidigare praxis. Pauli diskuterar termens innebörd och prejudikatets räckvidd i en SvJT-artikel.

Pauli kopplar Högsta domstolens term ”saksammanhang” till Olivecronas avgörande kriterium för vad som utgör samma sak, alltså ”händelseförlopp”. Pauli konstaterar samtidigt att prejudikatet troligen har en generell räckvidd som kan tillämpas vid andra frågor än frågor inom successionsrätten.¹⁹⁴ Jag delar Paulis tankar om termen, men tror samtidigt inte att det kommer påverka bedömningarna av sakens identitet nämnvärt i framtiden. Högsta domstolens resonemang visar dock tydligt på att det finns flera olika faktorer som bör få påverka huruvida en taleändring är tillåten, däribland händelseförlopp och ändamål.

3.3.7 NJA 2021 s. 407: Renoveringen i Västervik

Ett byggbolag utförde arbete åt två privatpersoner. Arbetet fakturerades löpande. Byggbolaget väckte talan och yrkade att privatpersonerna skulle förpliktas att betala mer ersättning på grund av en kvarstående fordran. Privatpersonerna invände att priset var oskäligt samt åberopade rätt till prisavdrag motsvarande avhjälpandekostnader för fel i det av byggbolaget utförda arbetet. Tingsrätten ogillade byggbolagets talan och domen fastställdes av hovrätten. Efter att domen vunnit laga kraft väckte privatpersonerna talan om prisavdrag motsvarande deras avhjälpandekostnader för fel i byggbolagets arbete.

Högsta domstolen konstaterade inledningsvis att en motfordran enbart omfattas av rättskraft om den prövats i den tidigare domen, till skillnad från invändningar mot betalningsskyldigheten. Betalningsskyldigheten är odelbar i rättskraftshänseende. I det här fallet ansåg domstolen att privatpersonernas yrkande avsåg betalningsskyldigheten för tjänsten och inte utgjorde en motfordran. Högsta domstolen konstaterade därför att det tidigare avgörandets rättskraft hindrade privatpersonernas nya talan om prisavdrag. Det gäller oberoende av om invändningarna framförts i den första rättegången eller inte. Privatpersonerna kunde i stället ha framfört anspråket som ett genkärsmål i den tidigare processen.

Högsta domstolens domskäl påminner i stora drag om delar av domskälen i NJA 1999 s. 520, där Högsta domstolen förde ett motsvarande resonemang om motfordringar och invändningar mot betalningsskyldighet. Det indikerar ett konsekvent tillämpande av gällande rätt. Förevarande dom visar dock tydligt hur viktigt det är att fundera över eventuella krav mot motparten i en process och noggrant överväga hur kraven i så fall ska föras in i processen för att undvika negativa processuella effekter. I det här fallet förlorade privatpersonerna sin möjligt att få sina anspråk prövade av domstol på grund av deras processföring. Beslutet från domstolen kan sannolikt innebära att antalet genkärsmål ökar i liknande processer.

¹⁹⁴ Pauli (2022) s. 228.

3.4 Sammanfattning av sakens identitet

Vad som utgör ”samma sak” har som framkommit utvecklats mycket under åren, i olika avgöranden från Högsta domstolen. Nordh anför i en artikel från 2001 att Högsta domstolen med sina avgöranden i NJA 1994 s. 23, NJA 1995 s. 610 och NJA 1999 s. 520 fastslog tydliga principer för den negativa rättskraftens omfattning, som samtidigt ändrade rättsläget i fråga om sakens identitet och därmed rättskraftens omfattning.¹⁹⁵ Sammanfattningsvis finns det idag vissa tydliga riktlinjer från Högsta domstolen för bedömningen av vad som utgör samma sak eller väsentligen samma grund:

- **Händelseförlopp:** Händelseförloppet individualiserar en tvist. Olivecrona menade att all fakta som hör till samma händelseförlopp utgör samma sak. Högsta domstolen har aldrig tillämpat eller bekräftat Olivecronas teori och händelseförloppet kan därför inte ensamt avgöra vad som utgör samma sak. Det kan däremot fungera som en utgångspunkt för att bestämma sakens identitet, vilket till exempel framgår av NJA 2021 s. 193 (”samma saksammanhang”).
- **Rättsföljd:** Rättsföljder som är alternativa och ekonomiskt likvärdiga utgör samma sak (NJA 1999 s. 520). Kumulativa rättsföljder utgör däremot inte samma sak (NJA 1999 s. 656). I bedömningen av huruvida något utgör samma sak är det därför avgörande att beakta huruvida rättsföljder utesluter varandra eller kan föreligga samtidigt.
- **Parter och partshistorik:** Vid köp av egendom eller tjänst finns det tydliga riktlinjer för tvister som gäller betalning av köpet. Om säljaren först väckt talan om köparens betalningsskyldighet, måste köparen i den processen åberopa alla eventuella invändningar mot betalningsskyldigheten och framföra eventuella genkärsmål. Därefter prekluderas alla invändningar mot betalningsskyldigheten av domens rättskraft – betalningsskyldigheten är här odelbar ur ett rättskraftshänseende (NJA 1965 s. 94). Eventuella motfordringar som inte har åberopats prekluderas dock inte. Om däremot köparen väcker talan om till exempel prisavdrag på grund av fel först, kan köparen utan hinder av den första domens rättskraft väcka talan om ytterligare prisavdrag på grund av andra fel som inte har nära samband med det tidigare felet (NJA 1984 s. 733).

I bedömningen av huruvida en viss talan eller taleändring ska tillåtas med hänsyn till sakens identitet finns det även vissa andra intressen som kan beaktas. Högsta domstolen har till exempel beaktat processekonomiska fördelar, betydelsen av lättillämpade regler, trygghet för parterna mot fler processer och möjligheten att annars få sitt anspråk prövat – antingen efter begäran

¹⁹⁵ Nordh (2001) s. 655.

om resning eller med ny talan. Därutöver har Högsta domstolen även beaktat huruvida en part planerat och genomfört sina processhandlingar, till exempel genom att missa att föra in eventuella krav i en tidigare process. Om en part är slarvig i sin processföring, kan parten alltså inte nödvändigtvis räkna med att vid ett senare tillfälle kunna framställa eventuella krav som missades i den första processen.

Det kan diskuteras vilken räckvidd som prejudikaten från Högsta domstolen har. NJA 1999 s. 520 (Marmorarbetet i Falkenberg) är kanske det mest centrala avgörandet på området. Såväl NJA 1999 s. 520 som andra liknande prejudikat från Högsta domstolen behandlar betalningsskyldighet för tjänst eller egendom. Det kan därför diskuteras om motsvarande regler gäller även för surrogatprestationer, där käranden först yrkat att få viss egendom av svaranden på grund av äganderätt och sedan i en andra process yrkat ersättning motsvarande egendomens värde. Både praxis och doktrin talar för att rättskraften här bör bedömas utifrån samma principer som utvecklats avseende betalningsskyldighet.¹⁹⁶ Högsta domstolen konstaterar i ”Ringens” att surrogatprestationer tveklöst gäller alternativa rättsföljder, eftersom käranden inte kan få bifall till båda yrkanden samtidigt. Den huvudsakliga frågan är därmed om rättsföljderna är ekonomiskt likvärdiga. Högsta domstolen anför här att rätten till en viss egendom typiskt sett är starkare än motsvarande ekonomisk ersättning, men att det ligger i ”surrogatets natur att det aldrig fullt ut kan jämföras med själva egendomen.”¹⁹⁷ Den ekonomiska ersättningen är dock avsedd att så långt möjligt kompensera för förlusten av egendomen. Högsta domstolen konstaterar därför att rättsföljderna ur ett rättskraftshänseende bör betraktas som även ekonomiskt likvärdiga.¹⁹⁸

Samtidigt anförde dock en skiljaktig domare i ”Ringens” att ett yrkande om att återfå egendom och ett yrkande om att egendomen ersätts med pengar varken är alternativa eller ekonomiskt likvärdiga. Den skiljaktiga domaren menar här att NJA 1999 s. 520 inte är av avgörande betydelse för frågan i målet, utan att målet bör bedömas utifrån vad som traditionellt har ansetts gälla för den negativa rättskraften i en situation likt den aktuella. Den äldre traditionella uppfattningen innebar att en dom i en första rättegång om att få ut viss egendom inte utgjorde processhinder för en senare rättegång om ersättning för egendomens värde.¹⁹⁹ Jag anser dock att det saknas stöd för den skiljaktiges mening i denna fråga, särskilt eftersom en majoritet i Högsta domstolen fastslår motsatsen. Mot bakgrund av Högsta domstolens avgörande och doktrin måste det

¹⁹⁶ Högsta domstolen, beslut 2022-12-06 i mål Ö 1246-22; Ekelöf m.fl. (2018) s. 192; Nordh (2019a) s. 99 f. Se också Nordh (2001), där Nordh diskuterar hur rättsläget avseende surrogatprestationer ändrades efter NJA 1994 s. 23, NJA 1995 s. 610 och NJA 1999 s. 520.

¹⁹⁷ Högsta domstolen, beslut 2022-12-06 i mål Ö 1246-22 p. 18.

¹⁹⁸ Högsta domstolen, beslut 2022-12-06 i mål Ö 1246-22 p. 18.

¹⁹⁹ Högsta domstolen, beslut 2022-12-06 i mål Ö 1246-22, se skiljaktig mening från justitierådet Dag Mattson.

anses stå klart att sakens identitet i frågan om betalningsskyldighet gäller även för surrogatprestationer.

3.5 Förhållandet taleändring, res judicata och litispendens

Som tidigare anförts finns det ett systematiskt samband mellan reglerna om rättskraft och reglerna om taleändring. Därutöver finns det även ett tydligt samband med reglerna om litispendens och reglerna om rättskraft. De olika reglerna är alla beroende av sakens identitet. I förevarande avsnitt diskuteras därför sambandet mellan reglerna kortfattat, eftersom systematiken är viktig att förstå för att kunna bestämma omfattningen av den objektiva rättskraften och därigenom besvara hur kändanden bör utforma sin talan. Det är framför allt viktigt att studera reglerna om rättskraft tillsammans med andra bestämmelser, eftersom en alltför omfattande rättskraft riskerar att hindra rätten till domstolsprövning enligt artikel 6 EKMR.

Sambandet mellan bestämmelserna om rättskraft och taleändringar är mycket starkt. Tidigare var uppfattningen att sakens identitet var densamma både avseende rättskraft och taleändringar. Olivecrona menar att 13 kap. 3 § 3 st. rättegångsbalken om justering av talan helt korresponderar med reglerna om rättskraft i 17 kap. 11 § rättegångsbalken. Varje omständighet som omfattades av rättskraften kunde alltså åberopas utan att åberopandet innebar en taleändring. Olivecrona betonade dock också att frågan om res judicata måste anses vara den grundläggande frågan. Om kändanden vill åberopa en ny omständighet i en pågående rättegång, ska rätten fråga sig följande: om talan ogillas utan att den nya grunden har åberopats, kan då kändanden väcka en ny talan och åberopa den grunden? Om svaret är att en sådan talan skulle avvisas på grund av res judicata bör den nya grunden prövas i rättegången, annars skulle den nya grunden uteslutas från all prövning.²⁰⁰ Olivecronas resonemang innebär alltså en sorts hypotetisk prövning av rättskraftens omfattning. Även Högsta domstolen har i äldre rättsfall bekräftat principen om omedelbar överensstämmelse mellan 13 kap. 3 § 3 st. rättegångsbalken och 17 kap. 11 § rättegångsbalken.²⁰¹

Fitger menar dock att senare rättspraxis har utvidgat domens preklusionsverkan till att även omfatta vissa alternativa yrkanden och att sakens identitet enligt 17 kap. 11 § rättegångsbalken därmed måste förstås som vidare än saken enligt 13 kap. 3 § 3 st. rättegångsbalken.²⁰² Det skulle alltså innebära att kändandens möjligheter att justera sin talan är mindre omfattande än domens rättskraft. Det tycks vara korrekt att senare praxis motsäger uppfattningen om principen om omedelbar överensstämmelse. Senare avgörande från Högsta

²⁰⁰ Olivecrona (1966) s. 317.

²⁰¹ Se till exempel NJA 1984 s. 733.

²⁰² Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under ”Saken”.

domstolen visar tvärtom att även alternativa yrkanden omfattas av sakens identitet enligt 17 kap. 11 § rättegångsbalken och därmed prekluderas av domen.²⁰³ Samtidigt ger 13 kap. 3 § 3 st. rättegångsbalken inget allmänt stöd för att framställa ett alternativt yrkande.²⁰⁴

Lindell resonerar mycket kring den objektiva rättskraften i förhållande till möjligheterna att ändra talan, och konstaterar att en alltför omfattande rättskraft bland annat skulle innebära att kändanden för att gardera sig uppmuntras föra in alla potentiella anspråk i sin talan för att inte riskera rättsförluster på grund av preklusion. Det skulle i förlängningen innebära processekonomiska nackdelar, eftersom rättegången då skulle bli längre och mer kostsam.²⁰⁵ Samtidigt skulle en mindre omfattande rättskraftsverkan innebära att parterna inte behöver lägga särskilt mycket resurser på processen, eftersom det då finns större möjligheter att antingen ändra sin talan eller väcka en ny talan. Även det skulle få processekonomiska konsekvenser. Exempelen ovan belyser tydligt balansgången mellan olika intressen och att båda sidorna kan få omfattande processekonomiska konsekvenser.

Det finns även ett tydligt samband mellan regeln om rättskraft och regeln om litispensens. Litispensens innebär att en talan om en sak som det redan pågår en annan process om inte får lov att tas upp till prövning. Sakens identitet ska i det här fallet förstås på samma sätt som vid bedömningen av res judicata, vilket både har konstaterats inom doktrin och av Högsta domstolen.²⁰⁶ Högsta domstolen har också bekräftat att sambandet mellan litispensens och domens rättskraft inte heller hindrar att svaranden väcker genkärsmål om samma sak.²⁰⁷ Ekelöf sammanfattar sambandet mellan litispensens och rättskraft som att en tidigare anhängiggjord talan och en pågående rättegång utgör litispensens för en viss talan under samma förutsättningar som en i samma rättegång meddelad lagakraftvunnen dom skulle medföra att den senare väckta talan avvisas på grund av res judicata.²⁰⁸ Lindell benämner detta som Ekelöfs litispensformel. Formeln förutsätter ett hypotetiskt rättskraftsprov. Lindell kritiserar dock formeln och menar att om den tillämpas bokstavligen kan den hindra kändanden från att få nya yrkanden prövade i den pågående rättegången. Lindell menar därför att litispensensformeln bör kompletteras med den negativa bestämningen att litispensens inte föreligger när kändanden i en pågående rättegång framställer nya yrkanden med stöd av 13 kap. 3 § rättegångsbalken – oavsett vad det hypotetiska rättskraftsprovet skulle resultera i.²⁰⁹

²⁰³ Se till exempel NJA 1994 s. 23, NJA 1995 s. 610 och NJA 1999 s. 520.

²⁰⁴ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under ”Saken”.

²⁰⁵ Lindell (2021) s. 301 f.

²⁰⁶ NJA 1999 s. 520; Ekelöf m.fl. (2018) s. 237; Nordh (2019b) s. 132 f.; Westberg (2021) s. 425.

²⁰⁷ NJA 1999 s. 520. Genkärsmål regleras i 14 kap. 3 § rättegångsbalken.

²⁰⁸ Ekelöf m.fl. (2018) s. 237.

²⁰⁹ Lindell (2021) s. 438 f.

Ovanstående gäller primärt i förhållande till domens negativa rättskraft, alltså rättskraften som rättegångshinder. Litispendensfrågan är mer omdiskuterad i fall där den instämnda tvisten enbart har positiv rättskraft, alltså prejudiciell verkan.²¹⁰ Som tidigare anfört anger motiven att pågående process om en fastställelsetalan inte hindrar en ny senare fullgörelsetalan om samma sak. Litispendens bör alltså enligt motiven inte anses föreligga i så fall. Heuman menar dock att litispendens ändå bör anses föreligga i så fall, eftersom syftet med bestämmelsen är att förhindra motsägelsefulla domar om samma sak.²¹¹ I denna del av frågan om litispendens är rättsläget således mer oklart och mer öppet för diskussion.

Rättskraften bör även studeras tillsammans med reglerna om resning, eftersom möjligheterna till resning utgör en begränsning av rättskraftens omfattning. Ekelöf menar att reglerna om resning och rättskraft bör överensstämma: en tappande part bör inte i ett fall kunna väcka en ny talan och i ett annat motsvarande fall endast kunna få saken prövad på nytt efter resning.²¹²

²¹⁰ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 13 kap. 6 §.

²¹¹ Heuman (1978) s. 340 ff.

²¹² Ekelöf m.fl. (2018) s. 149.

4 Facta supervenientia

4.1 Utgångspunkter

Ett factum superveniens – eller flera facta supervenientia – bryter genom rättskraften av en dom och möjliggör en ny talan om samma sak. Det handlar om omständigheter som inte kunnat åberopas i en första tidigare process.²¹³ Om facta supervenientia föreligger kan alltså den avgjorda saken prövas igen.²¹⁴ Facta supervenientia regleras inte i rättegångsbalken och behandlas inte i propositionen till rättegångsbalken, men principen om facta supervenientia har tillämpats av Högsta domstolen och förekommer ofta inom doktrin. Trots att principen om facta supervenientia är vedertagen är dess exakta innebörd omdiskuterad. Även terminologin är omdiskuterad och olika begrepp som ”efterföljande omständigheter”, ”förändrade omständigheter” och ”nya omständigheter” används.²¹⁵ I förevarande uppsats används enbart facta supervenientia/factum superveniens och uppsatsens syfte är att utreda dess egentliga innebörd och uppkomst.

En funktion med facta supervenientia är att en dom inte ska inverka på den dispositionsrätt som parterna har enligt civilrättens regler.²¹⁶ Rättskraften ska alltså inte hindra en ny talan som grundar sig på en ny disposition mellan parterna. Ekelöf exemplifierar det enligt följande: A vinner bättre rätt än B till viss egendom genom en dom. Därefter säljer A egendom till B. Efter att domen har vunnit laga kraft, väcker B en talan och yrkar att A ska överlämna egendomen mot bakgrund av det nya försäljningsavtalet. Den första domens rättskraft hindrar då inte B:s talan. Facta supervenientia kan också uppkomma utan att parterna har disponerat över det tvisteföremål som prövats i den första processen. Det kan inträffa omständigheter som medför att rättsfaktum som inte förelåg i den första processen senare kan läggas till grund för ett nytt yrkande med samma innehåll, till exempel om ett yrkande ogillats för att förfallodatum inte inträffat, men som sedan infaller och därmed utgör ett factum superveniens.²¹⁷ Facta supervenientia kan under vissa förutsättningar även bestå i mindre omständigheter, som en gradvis förändring av tidigare förhållande. Det kan då till exempel handla om en förbudstalan i en miljödomstol som ogillas för att den åberopade störningen inte har orsakat tillräcklig olä-

²¹³ Se bland annat Ekelöf m.fl. (2018) s. 167; Lindell (2021) s. 439.

²¹⁴ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Efterföljande omständigheter.

²¹⁵ Lindblom (2002) s. 575.

²¹⁶ Ekelöf m.fl. (2018) s. 167; Lindell (2021) s. 440.

²¹⁷ Ekelöf m.fl. (2018) s. 167 f.

genhet för att bifalla talan. Senare väcker samma part en ny förbudstalan eftersom störningen blivit mer besvärande.²¹⁸ Den sistnämnda typen av *facta supervenientia* är mer svårbedömt.²¹⁹

Facta supervenientia ger upphov till många olika frågeställningar, som till exempel vilka omständigheter som kan utgöra *facta supervenientia*. Därtill är det även omdiskuterat vilken tidpunkt som är avgörande för *facta supervenientia*. Med tidpunkt avses här när omständigheten måste uppkomma alternativt komma till parternas kännedom för att den ska kunna utgöra ett *factum superveniens*. Det är omdiskuterat om den avgörande tidpunkten är den tidpunkt då en dom vinner laga kraft eller om det är vid huvudförhandlingens slut. Det är även omdiskuterat om det krävs att omständigheten *uppkommer* efter den avgörande tidpunkten för att kunna utgöra *factum superveniens*, eller om det är tillräckligt att parten *får vetskap* om tidigare inträffad omständighet efter den avgörande tidpunkten. Om en ny talan tillåts efter återopande av *facta supervenientia* kan det även diskuteras vilken verkan den förra domen ska ha i den nya processen.

Samtliga frågeställningar ovan behandlas i detta kapitel. Kapitlet innehåller ett avsnitt som sammanfattar hur frågeställningarna har behandlats i praxis och ett avsnitt som sammanfattar hur frågeställningarna har behandlats i doktrin. Avslutningsvis följer en egen analys mot bakgrund av praxis, doktrin och andra relevanta rättsregler. Syftet med den egna analysen är att besvara uppsatsens frågeställningar om *facta supervenientia*.

4.2 Praxis

4.2.1 Rättsfakta som *facta supervenientia*

För att kunna bedöma innebörden av *facta supervenientia* är det först relevant att undersöka vilken typ av omständigheter som kan utgöra *facta supervenientia*, till exempel om både bevisfakta och rättsfakta kan utgöra *facta supervenientia*. I NJA 1999 s. 520 angav Högsta domstolen att omständigheter som inte kunnat återopas i en annan rättegång utgör *facta supervenientia*.²²⁰ Att domstolen anger ”omständigheter” anser jag med hänsyn till rättegångsbalkens terminologi bör kunna översättas till rättsfakta.²²¹ Redan här menar jag alltså att Högsta domstolen fastslår att enbart rättsfakta kan utgöra *facta supervenientia*. Ett liknande konstaterande finns även i NJA 2015 s. 527, men

²¹⁸ Se till exempel Lindblom (2002) s. 592 ff.; Ekelöf m.fl. (2018) s. 169.

²¹⁹ Se till exempel Lindell (2021) s. 441. Lindell tycks mena att det vid gradvisa förändringar ofta kan ifrågasättas om störningarna inte förelåg redan under den första processen och att parten därmed är hänvisad till att ansöka om resning i stället för att väcka en ny talan.

²²⁰ NJA 1999 s. 520.

²²¹ Se till exempel 42 kap. 2 § 1 st. 2 p. rättegångsbalken.

då av föredragande i dennes betänkande.²²² Det är möjligt att dra samma slutsats av NJA 2016 s. 737 där Högsta domstolen anger att *facta supervenientia* är ”efterkommande omständigheter”.²²³ Liknande definitioner är också vanligt förekommande i domar och beslut från underrättsinstanser.²²⁴

I NJA 2020 s. 832 är Högsta domstolen desto tydligare. Målet handlade om vilka fordringar Skatteverket skulle ha rätt att bevaka i en konkurs. Frågan om rättskraft och *facta supervenientia* var egentligen inte den primära frågan, men Högsta domstolen resonerade kort kring även detta. Högsta domstolen konstaterade att omständigheter som inträffar efter en lagakraftvunnen dom utgör *facta supervenientia*, förutsatt att omständigheterna har karaktär av rättsfakta och är relevanta i sammanhanget. Det innebär alltså att ett *factum superveniens* måste vara (1) ett rättsfaktum och (2) relevant i sammanhanget. Detta bekräftas sedan i Högsta domstolens beslut ”Ringens”, där Högsta domstolen konstaterar att den omständighet att svaranden saknar möjlighet att följa en dom som vunnit laga kraft på grund av att denne inte längre innehar egendomen, bör betraktas som ett relevant rättsfaktum.²²⁵ I ovan nämnda rättsfall resonerar dock Högsta domstolen inte kring vad som är relevant i sammanhanget.

Det som är intressant är att Hovrätten över Skåne och Blekinge redan i RH 2000:60 anger att omständigheter som inträffat efter ett avgörande och som alltså inte kunnat bedömas i den tidigare rättegången kan medföra att en ny process om saken är tillåten, om omständigheterna är relevanta för saken.²²⁶ Inte heller här framgår det när en omständighet är att anse som relevant för saken. Det framgår inte heller vad domstolen baserar sin slutsats på.

Mot bakgrund av primärt Högsta domstolens resonemang ovan anser jag att det i praxis är tydligt att *facta supervenientia* enbart kan bestå i rättsfakta. Bevisfakta kan inte utgöra *facta supervenientia*. Jag anser också att det är tämligen klart att omständigheten måste vara relevant, dels mot bakgrund av rättsfallen ovan, dels med hänsyn till att tillåtande av irrelevanta omständigheter riskerar att urholka rättskraftsinstitutet. Om vilka nya rättsfakta som helst kan möjliggöra en ny prövning av en sak som redan tidigare prövats och avgjorts, innebär det att en part sällan kan förlita sig på och rätta sig efter den domen.

²²² NJA 2015 s. 527, se förslag från föredragande p 10.

²²³ NJA 2016 s. 737 p 18.

²²⁴ RH 1995:84; RH 2000:60; Svea hovrätt, dom 2009-08-28 i mål T 1648-08; Göta hovrätt, beslut 2013-12-06 i mål Ö 1044-13; Lunds tingsrätt, dom 2016-03-15 i mål T 3398-15.

²²⁵ Högsta domstolen, beslut 2022-12-06 i mål Ö 1246-22.

²²⁶ RH 2000:60.

4.2.2 Avgörande tidpunkt för facta supervenientia

Den mest omdiskuterade frågan avseende facta supervenientia är vilken tidpunkt som är avgörande för att facta supervenientia ska kunna uppkomma. Praxis är även i detta avseende förhållandevis enhetlig, men samtidigt inte särskilt tydlig. I flera rättsfall från underrättsinstanser förekommer antingen ”efter domen” eller ”efter avgörandet” som avgörande tidpunkt.²²⁷ ”Efter domen” kan antingen tolkas som efter domens meddelande eller efter att domen vunnit laga kraft. ”Efter avgörandet” måste däremot tolkas som efter att domen vunnit laga kraft, eftersom det är först då som saken är avgjord.

Högsta domstolen har inte använt ovanstående termer i sina domslut eller beslut. I NJA 2020 s. 832 anger Högsta domstolen i stället att omständigheter som inträffar efter en lagakraftvunnen dom utgör facta supervenientia.²²⁸ Det indikerar alltså att tidpunkten då den första domen vinner laga kraft är avgörande. I Högsta domstolens beslut ”Ringen” anger domstolen bland annat att omständigheter som inträffar efter den första processen kan utgöra facta supervenientia. Högsta domstolen anger också, med hänvisning till NJA 2020 s. 832, att omständigheter som tillkommit efter en lagakraftvunnen dom inte omfattas av domens rättskraft, om omständigheterna består i rättsfakta och är relevanta i sammanhanget.²²⁹ I NJA 2015 s. 527 anger föredraganden i sitt betänkande att omständigheter som inträffat efter domens meddelande kan utgöra facta supervenientia.²³⁰ Det finns också ett beslut från Högsta domstolen, där det framgår att omständigheter som tillkommit först efter en domstolsprövning utgör facta supervenientia.²³¹

Majoriteten av Högsta domstolens resonemang ovan talar för att den avgörande tidpunkten är när en dom vinner laga kraft. Samtidigt infaller tidpunkten för laga kraft senare än till exempel tidpunkten för domens meddelande och tidpunkten för förhandlingens slut. Jag anser därför att Högsta domstolens konstaterande i till exempel NJA 2020 s. 832 inte utesluter en än tidigare avgörande tidpunkt. Det utesluter däremot en senare avgörande tidpunkt. De aktuella rättsfallen handlar dessutom om omständigheter som inträffat efter tidpunkten för laga kraft och jag anser därför att det är naturligt att domstolarna också utgår från den tidpunkten i sin bedömning. Enligt min mening innebär det dock inte nödvändigtvis att tidpunkten för laga kraft utgör den avgörande tidpunkten.

Gemensamt för samtliga av ovanstående domar och beslut är också att domstolen inte resonerar kring bestämmandet av den avgörande tidpunkten. I

²²⁷ RH 1995:84; RH 2000:60.

²²⁸ NJA 2020 s. 832 p. 26.

²²⁹ Högsta domstolen, beslut 2022-12-06 i mål Ö 1246–22.

²³⁰ NJA 2015 s. 527.

²³¹ Högsta domstolen, beslut 2020-04-02 i mål Ö 3074–19.

Högsta domstolens beslut ”Ringen” förekommer det dessutom två olika beskrivningar av den avgörande tidpunkten. Att domstolen inte resonerar kring tidpunkten och använder olika termer indikerar att Högsta domstolen inte ämnat klargöra rättsläget genom ett prejudikat och att den avgörande tidpunkten därför fortfarande kan betraktas som oklar.

4.2.3 Uppkomsten av eller vetskapen om?

Det är även omdiskuterat huruvida en omständighet måste uppkomma efter den avgörande tidpunkten, eller om det är tillräckligt att en part får vetskap om omständigheten efter den avgörande tidpunkten (samtidigt som omständigheten förelåg redan innan den avgörande tidpunkten). Det vanligaste uttrycket i domar och beslut från olika domstolar är att omständigheten *inträffat* efter den avgörande tidpunkten.²³²

I NJA 1999 s. 520 anger Högsta domstolen att omständigheter som tillkommit som inte kunnat åberopas i annan tidigare rättegång utgör *facta supervenientia*. Samtidigt anger Högsta domstolen också att det i det aktuella fallet inte rör sig om sådana omständigheter och att när parten fått kännedom om omständigheterna är utan betydelse för rättskraften.²³³ Jag anser att motiveringen är något svårtolkad i fråga om *facta supervenientia* eftersom Högsta domstolen anger att en parts kännedom är utan betydelse för rättskraften – alltså inte *facta supervenientia*. Samtidigt finns det givetvis ett mycket tydligt samband mellan rättskraft och *facta supervenientia*, eftersom det utgör ett undantag från rättskraften. Med hänsyn till domstolens utformning av domen, där samtliga ovanstående meningar är placerade i samma stycke, anser jag dock att det är rimligt att tolka stycket som att kännedom efter den avgörande tidpunkten inte är tillräckligt för att en omständighet ska kunna utgöra ett *factum superveniens*.

I ”Ringen” anför Högsta domstolen dels att omständigheter som *inträffar* efter den första processen utgör *facta supervenientia*, dels att omständigheter som har *tillkommit* efter en lagakraftvunnen dom utgör *facta supervenientia*. Båda dessa uttryckssätt indikerar att omständigheten måste inträffa efter den avgörande tidpunkten. Samtidigt förtydligar Högsta domstolen att om en omständighet tidigare prövats av domstol (här huruvida svaranden innehar egendomen) och den omständigheten enligt domstolens bedömning inte föreligger, kan omständigheten utgöra *factum superveniens* om det senare visare sig att omständigheten faktiskt föreligger.²³⁴ Det tolkar jag som att om en domstol har prövat en omständighet och bedömt att omständigheten inte föreligger, kan samma omständighet senare utgöra ett *factum superveniens* även om den faktiskt inträffat före tidpunkten för laga kraft. I rättslig mening har den

²³² NJA 2020 s. 832; RH 1995:84; RH 2000:60; Svea hovrätt, dom 2009-08-28 i mål T 1648-08.

²³³ NJA 1999 s. 520.

²³⁴ Högsta domstolen, beslut 2022-12-06 i mål Ö 1246-22, p. 28.

ju inte inträffat förrän vid den tidpunkt som det står klart att domen inte kan verkställas.

Sammanfattningsvis har domstolen vid flera tillfällen markerat att en omständighet som inträffat efter den avgörande tidpunkten kan utgöra *facta supervenientia*. Det utesluter dock inte att omständigheter som inträffat tidigare men som en part fått kännedom om först efter den avgörande tidpunkten kan utgöra *facta supervenientia*. NJA 1999 s. 520 talar dock starkt för att kännedom om tidigare omständigheter inte är tillräckligt, utan att en omständighet måste inträffa efter den avgörande tidpunkten för att kunna utgöra ett *factum superveniens*.

4.2.4 Den nya prövningen

Om en ny prövning om samma sak tillåts på grund av *facta supervenientia* kan det diskuteras hur omfattande prövning som då är tillåten, eftersom alla förhållanden som tidigare avgjorts inte nödvändigtvis förändrats efter tillkomsten av *facta supervenientia*.

Det finns inte särskilt mycket uttalande i praxis om ramen för den nya prövningen. I NJA 2020 s. 832 anger Högsta domstolen att förekomsten av *facta supervenientia* innebär att saken kan prövas på nytt.²³⁵ Uttalandet anser jag indikerar att tvisten prövas helt på nytt och att den förra domen helt skulle sakna betydelse. I NJA 1999 s. 520 anger dock Högsta domstolen att förekomsten av *facta supervenientia* möjliggör en omprövning med hänsyn till den aktuella omständigheten.²³⁶

Det sistnämnda uttalandet tolkar jag som att den tidigare domen fortfarande skulle ha rättskraft med hänsyn till övriga omständigheter, som inte påverkas av den nya omständigheten. Ett sådant resonemang anser jag också är mer förenligt med det ändamål som ligger till grund för reglerna om rättskraft. Parterna i ett mål måste kunna förlita sig på ett domslut utan att behöva fundera på att domslutet ska ändras. Jag anser också att NJA 2020 s. 832 bör kunna tolkas på samma sätt, eftersom en annan tolkning skulle strida mot reglerna om rättskraft. Troligen menar domstolarna här enbart att en ny talan om samma sak är möjlig, men inte nödvändigtvis att det innebär att hela processen ska göras om. Om hela processen omprövas, även de delar som inte förändras av den nya omständigheten, finns det en risk för ett ändrat domslut om förhållande som egentligen inte förändrats.

²³⁵ NJA 2020 s. 832.

²³⁶ NJA 1999 s. 520.

4.3 Doktrin

4.3.1 Rättsfakta som *facta supervenientia*

Inom doktrin råder det enighet om att enbart rättsfakta kan utgöra *facta supervenientia*. Det som däremot är mer omdiskuterat är om alla rättsfakta kan utgöra *facta supervenientia*. Nordh är en av få som inte uttryckligen konstaterar att *facta supervenientia* enbart kan bestå i rättsfakta. Nordh anger att *facta supervenientia* är omständigheter som har inträffat efter domen. Han skriver att om kändanden tillerkänns ersättning för en viss skada, kan kändanden inte senare föra talan om ytterligare ersättning för samma skada om talan inte grundar sig på omständigheter som inträffat efter domen.²³⁷ Att Nordh väljer att ange ”grundar [min kursivering] sig på”, anser jag indikerar att även han anser att *facta supervenientia* måste vara ett rättsfakta, eftersom det ska utgöra en del av grunden. Det ska alltså inte vara fråga om bevisfakta. Nordh skriver dock inget särskilt om ytterligare krav för att ett rättsfaktum ska kunna utgöra ett *factum superveniens*.²³⁸

Agge är desto tydligare. Han benämner *facta supervenientia* som ”förändrade omständigheter” och anför att *facta supervenientia* måste vara rättsfakta.²³⁹ Agge menar också att ett *factum superveniens* måste röra ett förhållande som utgör ett väsentligt moment av grunden för det tidigare avdömda rättsförhållandet. En oväsentlig förändring kan alltså inte utgöra ett *factum superveniens* (vilket också utesluter bevisfaktum).²⁴⁰ Agge resonerar också mer ingående kring varför bevisfakta inte kan utgöra *facta supervenientia*. Om en part väcker en ny talan på grund av *facta supervenientia*, angriper inte parten den förra domens materiella riktighet. Parten menar enbart att rättsläget numera är ett annat, på grund av att omständigheter förändrats eller tillkommit. Den nya rättegången ska alltså inte betraktas som en omprövning.²⁴¹ Motsättningsvis antar därför Lindblom att Agge menar att ett nytt bevisfaktum till stöd för ett redan prövat rättsfaktum inte kan utgöra ett *factum superveniens*, eftersom det innebär att parten i så fall vill angripa den förra domens materiella riktighet.²⁴²

Även Lindell menar att enbart rättsfakta kan utgöra *facta supervenientia* och sällar sig till Agges resonemang om att den som åberopar *facta supervenientia* inte angriper den första domens materiella riktighet. Om en part däremot åberopar ett nytt bevisfaktum till stöd för ett redan prövat rättsfaktum anses den parten bestrida den första domens materiella riktighet. Därutöver anger även

²³⁷ Nordh (2019a) s. 74.

²³⁸ Nordh (2019a) s. 74; Nordh (2019b) s. 127.

²³⁹ Agge (1932) s. 280 f.

²⁴⁰ Agge (1932) s. 284 f.

²⁴¹ Agge (1932) s. 281 f.

²⁴² Lindblom (2002) s. 578.

Lindell att det måste handla om en icke oväsentlig förändring för att omständigheten ska konstituera ett factum superveniens.²⁴³ Ett factum superveniens kan enbart utgöra grund för en ny talan, om det tillsammans med tidigare prövade rättsfakta kunde ha medfört en annan utgång.²⁴⁴

Ekelöf menar också att huruvida ett rättsfaktum utgör ett factum superveniens beror på vilka rättsfakta som legat till grund för domslutet i den första rättegången. Ett rättsfaktum kan bara utgöra ett factum superveniens om tidigare rättsfakta, kombinerade med det nya rättsfaktumet, kunde ha lett till ett annat domslut i det tidigare målet.²⁴⁵ Ekelöf är samtidigt tydlig med att bevisfakta inte kan utgöra facta supervenientia.²⁴⁶ Även Andersson gör ett visst tillägg till rättsfaktum som factum superveniens. Andersson menar att omständigheten måste vara av rättslig betydelse. Den nya omständigheten måste alltså ha en inverkan på det rättsförhållande som avgjorts genom den tidigare domen.²⁴⁷ Hassler för ett liknande resonemang i ett utlåtande som återopades av en part i NJA 1963 s. 612. Hassler anger där att ett factum superveniens är en omständighet som medför att det materiella rättsläget i fråga om ett visst förhållande förändras jämfört med hur det var vid tidpunkten för den första domen.²⁴⁸

Lindblom tycks sälla sig till en kombination av det ovan presenterade: för att kunna utgöra ett factum superveniens måste en omständighet ha sådan rättslig betydelse att den tillsammans med övriga omständigheter från den första domen kunde ha medfört en annan utgång av det första målet. Omständigheten ska också vara relevant och väsentlig.²⁴⁹

Min slutsats är således att det är tämligen klart även inom doktrin att enbart rättsfakta kan utgöra facta supervenientia, även om Nordh inte anger det uttryckligen. Därutöver menar i princip samtliga att inte alla rättsfakta kan vara facta supervenientia. För att kunna utgöra ett factum superveniens måste rättsfaktumet också ha förhållandevis stor betydelse för målet. En majoritet förespråkar att omständigheten tillsammans med tidigare omständigheter skulle ha kunnat leda till en annan utgång på målet.

4.3.2 Prövningen av facta supervenientia

Ovanstående leder in på nästa omdiskuterade frågeställning om factum superveniens, nämligen när domstolen ska pröva huruvida en omständighet utgör ett factum superveniens. Det är omdiskuterat om redan ett påstående om en omständighet som kan utgöra ett factum superveniens är tillräckligt för att

²⁴³ Lindell (1993) s. 75 f.

²⁴⁴ Lindell (2021) s. 440.

²⁴⁵ Ekelöf m.fl. (2018) s. 169 f.

²⁴⁶ Ekelöf m.fl. (2018) s. 170.

²⁴⁷ Andersson (1999) s. 230.

²⁴⁸ NJA 1963 s. 612.

²⁴⁹ Lindblom (2002) s. 595.

domstolen ska tillåta kändens talan, eller om domstolen redan i ett inledande skede måste pröva om omständigheten utgör ett factum superveniens. Talerätten i domstolen bestäms av påståendedoktrinen, som innebär att om kändens påstår sig ha en materiell rätt får domstolen inte avvisa talan. Talerätt enligt påståendedoktrinen är relevant i bedömningen av i vilket skede av processen som rätten ska bedöma om en omständighet utgör ett factum superveniens. Rätten kan antingen beakta det inom ramen för processhindersprövningen, eller som en materiell fråga.

Fitger menar att det finns flera inom doktrin som menar att redan påståendet om en ny omständighet som kan vara rättsligt relevant är tillräckligt för att saken ska kunna prövas på nytt.²⁵⁰ I det här sammanhanget anser jag dock att det är viktigt att påpeka att författarna som Fitger hänvisar till inte specifikt behandlar talerätt vid facta supervenientia, utan mer behandlar påståendedoktrинens betydelse i fråga om processhinder i största allmänhet. Det är alltså möjligt att författarna menar att det bör gälla även vid factum superveniens, men det framgår inte uttryckligen av de texter som Fitger hänvisar till.

Ekelöf menar att det är tillräckligt att kändens påstår att en omständighet utgör ett factum superveniens för att rätten ska tillåta kändens talan.²⁵¹ Det innebär att huruvida ett rättsfaktum faktiskt är ett factum superveniens primärt avgörs genom rättens materiella prövning. Samtidigt anger Ekelöf att ett factum superveniens utgör ett rättsfaktum som tillsammans med tidigare prövade rättsfakta kunde ha lett till en annan utgång. Enligt min mening framgår det därför inte helt tydligt om Ekelöf menar att kändens måste återöppna en omständighet och påstå att den tillsammans med tidigare prövade omständigheter kunde ha lett till en annan utgång, eller om det åligger domstolen att inom ramen för sin processhindersprövning avgöra om den nya omständigheten hade kunnat förändra utgången av det förra målet. Även Nordh anger att det är tillräckligt med ett påstående om att en omständighet utgör ett factum superveniens. Riktigheten av påståendet prövas sedan i den materiella prövningen, som en del av saken.²⁵²

Lindblom diskuterar frågan mer ingående. Han gör bland annat en koppling till kravet vid bedömning av resning, där nya omständigheter för att kunna leda till resning enligt 58 kap. 1 § 1 st. rättegångsbalken ”*sannolikt* skulle hava lett till annan utgång”.²⁵³ Även Lindblom menar dock att factum superveniens bör behandlas som en materiell fråga och hävdar att även en uppenbar lögn om påstådda efterföljande omständigheter bör kunna passera processhinderspärren. Lindblom anger samtidigt att rätten sedan kan ogilla talan med stöd av 42 kap. 5 § rättegångsbalken, om påståendet är ”uppenbart oriktigt i

²⁵⁰ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Efterföljande omständigheter jfr Heuman och Westberg (1995) s. 27; Welamson (1956) s. 113.

²⁵¹ Ekelöf m.fl. (2018) s. 170.

²⁵² Nordh (2019b) s. 128.

²⁵³ Lindblom (2002) s. 595.

sakligt hänseende”.²⁵⁴ Samtidigt är Lindblom noggrann med att påpeka att det inte innebär att domstolen kan avstå från att pröva kändens påstående om *facta supervenientia*. Enbart ett påstående om att *facta supervenientia* föreligger är således inte tillräckligt, det krävs fortfarande att det utgör ett påstående om ett rättsfaktum som knyter an till en relevant materiell regel och att rättsfaktumet inträffat efter den avgörande tidpunkten. Känden måste också, precis som annars, precisera sin talan.²⁵⁵

Andersson belyser också huruvida domstolen ska göra en självständig prövning av ett eventuellt *factum superveniens* rättsliga betydelse innan sakprövningen tillåts. Andersson menar att det åtminstone inte ska stå klart att den åberopade efterföljande omständigheten saknar all rättslig betydelse för den yrkade rättsföljden, vilket innebär att *facta supervenientia* som saknar rättslig betydelse för den yrkade rättsföljden prekluderas av den första domen. Om det är osäkert huruvida omständigheten har rättslig betydelse är det därmed tveksamt om sakprövning ska tillåtas och Andersson förespråkar i så fall att det bör prövas inom processhindersprövningen för att upprätthålla ”rättskraftsinstitutets systemkonformitet.”²⁵⁶

4.3.3 Avgörande tidpunkt för *facta supervenientia*

Inom doktrin förekommer främst två olika uppfattningar om vilken tidpunkt som är avgörande för uppkomsten av *factum superveniens*: (1) målets överlämnande till dom som avgörande tidpunkt och (2) tidpunkten då en dom vinner laga kraft som avgörande tidpunkt. Nedan följer en sammanställning av båda uppfattningarna.

Majoriteten menar att den avgörande tidpunkten bör vara målets överlämnande till dom, däribland Agge. Agge menar att den avgörande tidpunkten bör vara den tidpunkt under processen då det senast varit möjligt för part att yttra sig i målet.²⁵⁷ Samtidigt anför Agge att om det råder ovisshet om vid vilken tidpunkt som den påstådda förändringen inträffade, åligger det den part som vill få till stånd en ny prövning att styrka sina uppgifter.²⁵⁸ Även Fitger,

²⁵⁴ Lindblom (2002) s. 598.

²⁵⁵ Lindblom (2002) s. 601 ff.

²⁵⁶ Andersson (1999) s. 324.

²⁵⁷ Agge (1932) s. 283.

²⁵⁸ Agge (1932) s. 283.

Ekelöf och Lindell menar att den relevanta tidpunkten borde vara målets överlämnande till dom.²⁵⁹ Andersson anför också att målets överlämnande till dom sannolikt är den avgörande tidpunkten.²⁶⁰

Nordh anger att omständigheter som inträffar efter en dom kan utgöra *facta supervenientia* och hänvisar samtidigt till Fitger och Ekelöf.²⁶¹ Hänvisningen till Fitger och Ekelöf indikerar att Nordh delar deras uppfattning om att den avgörande tidpunkten är målets överlämnande till dom. Samtidigt anser jag att formuleringen ”efter dom” indikerar att den avgörande tidpunkten antingen är meddelande av domen eller tidpunkten då domen vinner laga kraft. Det är därför inte helt givet vad Nordh egentligen anser utgör den avgörande tidpunkten.

Olivecrona anger också att fakta som hänför sig till tiden efter en dom inte utgör processhinder för en ny process. Rättsfakta efter domen utgör alltså *facta supervenientia*.²⁶² Olivecrona belyser dock inte om ”efter domen” innebär efter att domen meddelats, eller efter att domen vunnit laga kraft. Jag anser dock att det oavsett betyder att Olivecrona inte delar uppfattningen om att förhandlingens slut ska vara avgörande tidpunkt, utan att den avgörande tidpunkten infaller senare än så. Hassler nämner kort att *factum superveniens* innebär att omständigheter som tillkommit efter utdömandet av ett anspråk, alternativt en omständighet som i övrigt inte var möjlig att beakta tidigare, får åberopas som hinder mot verkställighet.²⁶³ Även här tolkar jag det som att den avgörande tidpunkten enligt Hassler inträffar senare än tidpunkten för förhandlingens slut.

Lindblom förespråkar i stället lösningen att *factum superveniens* kan uppkomma först efter att en dom vunnit laga kraft. Då har parterna inte längre möjlighet att ”välja” väg och det är inte relevant att utreda eventuell avsikt att kringgå preklusionsregler.²⁶⁴ Om den avgörande tidpunkten är förhandlingarnas slut kan parten vid *factum superveniens* välja mellan att överklaga domen eller att väcka ny talan. Lindblom sammanfattar det som att en ny talan på grund av *facta supervenientia* inte är möjlig om ordinära rättsmedel kan användas och att extraordinära rättsmedel inte kan nyttjas om det enbart föreligger *facta supervenientia*. Det sistnämnda beror på att ett *factum superveniens* inte kan utgöra en sådan omständighet som avses i 58 kap. 1 § 1 st. 3 p. rättegångsbalken om resning, eftersom bara gamla omständigheter kan utgöra nya omständigheter vid resning.²⁶⁵ Omständigheterna måste alltså ha inträffat

²⁵⁹ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Efterföljande omständigheter; Ekelöf m.fl. (2018) s. 167; Lindell (1993) s. 74; Lindell (2021) s. 439 f.

²⁶⁰ Andersson (1999) s. 319.

²⁶¹ Nordh (2019b) s. 127.

²⁶² Olivecrona (1966) s. 315.

²⁶³ Hassler (1960) s. 101.

²⁶⁴ Lindblom (2002) s. 622.

²⁶⁵ Lindblom (2002) s. 624.

redan vid tidpunkten för processen för att kunna åberopas vid en begäran om resning. Med ”nya omständigheter” i fråga om resning avses alltså snarare nyupptäckta omständigheter. Om omständigheterna däremot inträffat efter att domen vunnit laga kraft kan parten väcka ny talan på grund av *facta supervenientia*.

Generellt förespråkar Lindblom en snäv tolkning av *facta supervenientia*, för att upprätthålla klara gränser mellan ny talan, ordinära rättsmedel och resning. Det innebär också mindre överlappning mellan olika möjligheter.²⁶⁶ Även Sunnqvist anser att tidpunkten då domen vinner laga kraft är avgörande för *facta supervenientia*. Sunnqvist menar att omständigheter som inträffar efter en dom men innan domen vinner laga kraft får rättskraft bör tas upp i den pågående rättegången i stället för i en ny rättegång, av processekonomiska skäl.²⁶⁷

Ovanstående visar tydligt hur en majoritet inom doktrin anser att den avgörande tidpunkten infaller vid förhandlingarnas slut. Jag anser att det är tämligen klart att den senast tänkbara punkten som kan utgöra den avgörande tidpunkten är tidpunkten för domens laga kraft. Det har stöd även i praxis från Högsta domstolen. Högsta domstolens uttalande i sammanhanget utesluter dock inte att den avgörande tidpunkten skulle kunna infalla än tidigare. Det innebär att praxis inte kan ge klarhet i vilken uppfattning inom doktrin som måste betraktas som den gällande.

4.3.4 Uppkomsten av eller vetskapen om?

Om en part valt att inte åberopa vissa omständigheter trots att parten kunnat, omfattas dessa omständigheter av rättskraften.²⁶⁸ Sådana omständigheter utgör alltså inte *facta supervenientia*. *Facta supervenientia* ska inte ha varit möjliga att åberopa i den första processen. Det är dock oklart om det krävs att en omständighet *uppkommer* efter den avgörande tidpunkten, eller om det är tillräckligt att en part *får vetskap* om omständigheten efter den avgörande tidpunkten, för att omständigheten ska kunna utgöra *factum superveniens*.

Ekelöf skriver att *facta supervenientia* är efterföljande omständigheter som *uppkommer* efter rättegången.²⁶⁹ Formuleringen indikerar enligt min mening att det enligt Ekelöf inte är tillräckligt att en part får kännedom om omständigheter efter den avgörande tidpunkten, utan att omständigheten måste ha uppkommit efter den avgörande tidpunkten. Om det rör en omständighet som existerat redan under den första processen men som parten får vetskap om

²⁶⁶ Lindblom (2002) s. 627.

²⁶⁷ Sunnqvist (2022b) s. 27.

²⁶⁸ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Efterföljande omständigheter.

²⁶⁹ Ekelöf m.fl. (2018) s. 167.

först efter rättegången, anser Ekelöf att resning troligen är ett bättre alternativ.²⁷⁰ Med hänvisning till Ekelöf anger även Fitger att om en omständighet förelegat före avgörandet men upptäckts först efter, borde den omständigheten omfattas av rättskraften. Omständigheten kan i så fall endast återopas med hjälp av resning.²⁷¹ Både Ekelöf och Fitger betonar alltså att det krävs att en omständighet *uppkommer* efter den avgörande tidpunkten för att omständigheten ska kunna utgöra ett factum superveniens.

Även Nordh framhåller att ett factum superveniens måste ha inträffat efter domen och att omständigheten alltså inte ska ha förelegat vid tiden för den första domen. Om omständigheten förelegat redan innan den första domen men upptäckts först efteråt kan det i stället utgöra grund för resning. Nordh gör därför skillnad på ”efterföljande omständigheter” (facta supervenientia) och ”nya omständigheter” (som omfattas av rättskraften och i stället kan utgöra grund för resning).²⁷² Även Agge menar att nyförvärvad vetskap om ett även tidigare föreliggande förhållande inte kan utgöra factum superveniens.²⁷³ Lindblom förespråkar också en restriktiv syn på omfattningen av factum superveniens. Han menar att det är ”händelsen” (alltså uppkomsten) som styr factum superveniens och inte vetskapen om densamma. Om factum superveniens bestäms utifrån parternas vetskap tillförs ett subjektivt moment, som Lindblom menar bör undvikas.²⁷⁴ Även Andersson anser att ett factum superveniens måste ha inträffat efter den avgörande tidpunkten.²⁷⁵

Lindell däremot menar att ny vetskap om ett materiellt rättsfaktum kan utgöra factum superveniens. Det innebär till exempel att ett dolt fel som existerar redan i den första processen men upptäcks först efter den första processen kan utgöra ett factum superveniens.²⁷⁶ Lindell menar också att det med analog tillämpning av reglerna om resning bör förespråkas att om det uppkommit en omständighet efter handläggningen i ett mål och parten har haft möjlighet att överklaga domen, ska en ny talan inte tillåtas om parten inte haft en giltig ursäkt för att inte överklaga.²⁷⁷ Det innebär att om parten upptäcker ett dolt fel och väcker en ny talan, ska domstolen ta ställning till om parten borde känt till felet redan under den första processen. Det krävs i så fall en giltig ursäkt för att den nya talan ska tillåtas.²⁷⁸ Detta är alltså även nära sammanflätat med domstolens prövning av den nya talan.

²⁷⁰ Ekelöf m.fl. (2018) s. 167.

²⁷¹ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 17 kap. 11 § under Efterföljande omständigheter.

²⁷² Nordh (2019b) s. 127.

²⁷³ Agge (1932) s. 285.

²⁷⁴ Lindblom (2002) s. 627.

²⁷⁵ Andersson (1999) s. 319 f.

²⁷⁶ Lindell (1993) s. 77.

²⁷⁷ Lindell (1993) s. 80.

²⁷⁸ Lindell (1993) s. 77.

Sunnqvist anger också att factum superveniens består i omständigheter som inträffat efter den tidigare rättegången eller som käranden fått kännedom om efter denna.²⁷⁹ Sunnqvist och Lindell verkar alltså dela uppfattning här.

En majoritet inom doktrin menar alltså att det krävs att en omständighet uppkommer efter den avgörande tidpunkten för att omständigheten ska kunna utgöra ett factum superveniens. Lindell och Sunnqvist menar dock att även vetenskap efter den avgörande tidpunkten kan vara tillräckligt för att factum superveniens ska föreligga. Högsta domstolen angav i NJA 2020 s. 832 att omständigheter som inträffat efter att en dom vunnit laga kraft kan utgöra facta supervenientia. Det talar för att majoritetens uppfattning inom doktrin i denna fråga har stöd även i praxis. Det är dock inte helt självklart om Högsta domstolen avsett klargöra rättsläget eller enbart utgått från förutsättningarna i det enskilda fallet.

4.3.5 Den nya prövningen

Om en ny process om samma sak inleds på grund av facta supervenientia, uppkommer bland annat frågan om den senare processens omfattning. Även här råder konsensus inom doktrin. Lindblom anger att den nya rättegången är betydligt mer avgränsad än efter resning. Käranden ska inte få ytterligare en möjlighet annat än i den mån det är nödvändigt, vilket även bör gälla för svaren. Sakinvändningar som prövats i den första processen bör därför omfattas av rättskraften, för att undvika dubbla processer. Facta supervenientia ska alltså inte innebära en omprövning, bland annat för att tydliggöra gränsen mot extraordinära rättsmedel och för att inte riskera att urholka rättskraftsinstitutet. Därför bör målsättningen vara att den första domen ska ha prejudiciell verkan i en andra process.²⁸⁰ Det är dock inte alltid möjligt, utan Lindblom poängterar att även den andra processen kan bli en omfattande omprövning. Omfattningen av den andra processen beror främst på om factum superveniens består i ett separاتفaktum som är enkelt att pröva för sig själv, eller om factum superveniens snarare utgör ”helhetsfakta” som inte går att bedöma separat.²⁸¹

Nordh anger att om en ny prövning tillåts efter facta supervenientia innebär det inte nödvändigtvis en total omprövning av den förra domen, utan prövningen är begränsad till att omfatta frågor som potentiellt förändras av de nya omständigheterna.²⁸² Det innebär alltså att den förra domen fortfarande har positiv rättskraft, prejudiciell verkan. Med hänvisning till Nordh anför även

²⁷⁹ Sunnqvist (2022a) s. 21.

²⁸⁰ Lindblom (2002) s. 606 f.

²⁸¹ Lindblom (2002) s. 609 ff.

²⁸² Nordh (2019b) s. 128.

Sunnqvist att den första domen har prejudiciell verkan i en ny process om factum superveniens.²⁸³

Lindell menar att domstolen i en andra process enbart får förhålla sig till omständigheter som utgör facta supervenientia samt rättsfakta som prövades i den tidigare domen.²⁸⁴ Rättsfakta som prekluderas av den första processen och som inte utgör facta supervenientia får alltså inte lov att återopas och prövas i den andra processen. Andersson utgår från att om en ny sakprövning tillåts efter återopande av facta supervenientia, ska den första domen fortfarande ha preklusionsverkan. Den tidigare domen har alltså fortfarande positiv rättskraft och domstolen är därmed fortfarande bunden av den tidigare domen och de omständigheter som då förelegat.²⁸⁵ Även Ekelöf menar att prövning vid factum superveniens ska vara mer begränsad än vid resning. I den mån tidigare prövade rättsfakta inte påverkas av nya återopade facta supervenientia, ska den första domen fortfarande ha prejudiciell betydelse i en ny prövning (alltså positiv rättskraft).²⁸⁶

4.4 Sammanfattande slutsatser om facta supervenientia

4.4.1 Rättsfakta med särskild betydelse för målet?

Mot bakgrund av både praxis och doktrin är det möjligt att konstatera att enbart rättsfakta kan utgöra facta supervenientia. Bevisfakta kan alltså inte utgöra facta supervenientia. Om en part får kännedom om bevisfakta eller får tillgång till bevisfakta efter att avslutat mål kan parten i stället begära resning med stöd av 58 kap. 1 § 1 st. 3 p. rättegångsbalken.²⁸⁷ Det är däremot inte lika klart om alla rättsfakta kan utgöra facta supervenientia. I den här frågan är det viktigt att hålla isär rättsliga frågor om processförutsättningar och sakprövningen. Inom doktrin råder det enighet om att ett påstående om en omständighet som factum superveniens, i enlighet med påståendedoktrinen, är tillräcklig för att domstolen ska tillåta talan och ta upp processen på nytt. Påståendedoktrinen har även stöd i praxis och det finns inget som indikerar att påstående om facta supervenientia skulle föranleda en annan bedömning.

²⁸³ Sunnqvist (2022a) s. 21.

²⁸⁴ Lindell (1993) s. 81.

²⁸⁵ Andersson (1999) s. 321.

²⁸⁶ Ekelöf m.fl. (2018) s. 171.

²⁸⁷ Såklart under förutsättning att kraven för att kunna begära resning i övrigt är uppfyllda, se bland annat 58 kap. 1 § rättegångsbalken.

I både praxis och doktrin förekommer dock resonemang om vilken betydelse som omständigheten måste ha för att kunna utgöra ett *factum superveniens*. Frågan är därför om, och i så fall när, den bedömningen aktualiseras. Domstolarna har i praxis angett att omständigheten måste vara relevant, medan majoriteten i doktrin menar att omständigheten tillsammans med tidigare omständigheter skulle ha kunnat leda till en annan utgång på den första processen. Det problematiska är att det inte går att avgöra vilken betydelse ett rättsfaktum har förrän efter en avslutad process. Huruvida ett nytt rättsfaktum förändrar utgången av det förra målet står inte klart förrän den andra processen är avslutad. Därför är det inte möjligt att som en processförutsättning kräva att ett rättsfaktum måste kunna förändra en tidigare dom för att kunna utgöra ett *factum superveniens*, eftersom det riskerar att domstolen vid prövningen av processuella förutsättningar måste föregripa sakprövningen.

Frågan som kvarstår är därmed om käranden uttryckligen måste påstå att omständigheten är av viss betydelse för att domstolen ska tillåta kärandens talan. Käranden skulle då uttryckligen antingen behöva ange att omständigheten är relevant, eller att omständigheten tillsammans med tidigare omständigheter hade kunnat leda till en annan utgång. Här bör det först konstateras att hur käranden väljer att formulera sitt påstående inte kan vara avgörande för huruvida talan ska tillåtas. Oavsett om käranden anger att omständigheten är relevant, att omständigheten förändrar den tidigare domen eller att omständigheten utgör ett *factum superveniens*, måste det vara upp till domstolen att avgöra om omständigheten utgör ett *factum superveniens*. Enligt principen om *jura novit curia* ansvarar domstolen för den rättsliga bedömningen och klassificeringen av olika omständigheter.²⁸⁸ Domstolen är därmed inte bunden av parternas rättsliga klassificering av olika omständigheter. Det innebär att det inte spelar någon roll om käranden uttryckligen påstår att omständigheten utgör ett *factum superveniens*. Käranden ansvarar dock för att försöka utforma sin talan på ett sätt som tydliggör varför omständigheten inte omfattas av den förra domens rättskraft. Käranden måste i sin stämningsansökan precisera vilka omständigheter som denne åberopar till stöd för sitt yrkande, för att undgå avvisning.²⁸⁹ Det borde då också falla sig naturligt att kärandens talan innefattar ett påstående om varför omständigheten är relevant. Det är alltså möjligt att kräva att rättsfaktum ska vara relevant för att kunna utgöra *facta supervenientia*.

Frågan är därmed om domstolen dessutom ska kräva att käranden uttryckligen påstår att omständigheten är av sådan betydelse att den hade kunnat förändra utgången på det förra målet. Jag anser att det finns en risk att ett sådant krav utgör ett för stort hinder för käranden, eftersom det innebär att käranden på egen hand behöver värdera omständigheterna och försöka göra en förhandsbedömning. Sannolikheten att en sådan bedömning är korrekt kan vara

²⁸⁸ Se 35 kap. 2 § 2 st. rättegångsbalken.

²⁸⁹ Se 42 kap. 2–4 §§ rättegångsbalken.

mycket låg och därmed förhållandevis intetsägande. Min uppfattning är därför att ett sådant krav inte tillför något, mer än att göra tröskeln för domstolsprövning högre för käranden. Det måste dessutom anses ligga i sakens natur att käranden med sitt nya yrkande anser att den nya omständigheten hade kunnat bidra till att ändra utgången på det förra målet, eftersom det annars saknas anledning att väcka en ny talan.

Enligt min mening är det således tillräckligt att kärandens påstående består i ett rättsfaktum som denne uttryckligen påstår är relevant, till exempel genom att förtydliga varför omständigheten inte omfattas av den förra domens rättskraft. Definitionen framgår också förhållandevis tydligt i praxis från Högsta domstolen och en snävare definition riskerar att utgöra ett hinder för käranden. Domstolen ska alltså i denna del enbart bedöma om kärandens nya talan innefattar en omständighet som är relevant för saken. En snävare definition riskerar att utesluta rätten till domstolsprövning samt äventyra grundläggande principer, men samtidigt måste omständigheten naturligtvis vara relevant för målet eftersom det annars finns en risk för att rättskraftsinstitutet försvagas avsevärt. På så sätt kan domstolen rensa bort irrelevanta mål samt mål som uppenbarligen omfattas av rättskraften, utan att föregripa efterföljande sakprövning. Det är alltså, precis som annars enligt påståendedoktrinen, tillräckligt att käranden påstår en viss omständighet som kan utgöra ett *factum superveniens*.

Det finns en risk att ovanstående definition av *facta supervenientia* riskerar att bidra till fler processer om samma sak. Om en process inleds felaktigt på grund av den låga tröskeln i processhinderprövningen, kan det vara både processekonomiskt ofördelaktigt och riskera att påverka partens trygghet efter en avslutad process. Lindblom menar här att domstolen direkt kan meddela en ogillande dom utan att utfärda en stämning med stöd av 42 kap. 5 § rättegångsbalken, om påståendet är uppenbart oriktigt i sakligt hänseende. En sådan lösning skulle vara processekonomiskt fördelaktigt och dessutom gynna svaranden som då inte nödvändigtvis måste lägga resurser på processföring. Mot bakgrund av artikel 6 i EKMR ska bestämmelsen dock tillämpas restriktivt. Därför anser jag att det inte är en lämplig lösning i sakprövningen i den utsträckning som Lindblom tycks mena. Bestämmelsen kan och ska dock tillämpas om talan är just uppenbart ogrundad.

4.4.2 Avgörande tidpunkt för *facta supervenientia*

Den kanske mest omdiskuterade frågan avseende *facta supervenientia* är vilken tidpunkt som ska vara avgörande för dess uppkomst. Den avgörande tidpunkten är nära sammanflätad med parternas möjlighet till både ordinära och extraordinära rättsmedel. Bestämmandet av den avgörande tidpunkten måste

betraktas i ljuset av vilka möjligheter parterna har att annars pröva *facta supervenientia*, eftersom parterna annars riskerar att förlora sin rätt till domstolsprövning enligt artikel 6 EKMR. Det finns primärt två olika uppfattningar inom doktrin: förhandlingens slut eller när domen vinner laga kraft. Högsta domstolen har bekräftat att omständigheter som inträffar efter att domen vunnit laga kraft utgör *facta supervenientia*. Enligt min mening utesluter det dock inte en ännu tidigare tidpunkt, som till exempel förhandlingens slut. Högsta domstolen har också använt olika formuleringar för att beskriva den avgörande tidpunkten, vilket visar att det inte finns en tydlig definition av den avgörande tidpunkten.

Inledningsvis bör det dock konstateras att omständigheter som uppkommer under en pågående process inte kan utgöra *factum superveniens*. Käranden kan i så fall utan hinder av taleändringsförbudet åberopa nya omständigheter beträffande samma sak till stöd för sin talan. Om det behövs kan käranden också ändra sitt yrkande och kräva en annan fullgörelse.²⁹⁰ Den avgörande tidpunkten infaller alltså inte under en fortfarande pågående huvudförhandling, eftersom käranden då fortfarande har möjlighet att åberopa omständigheterna.

Ponera i stället att huvudförhandlingen har avslutats och målet har överlämnats till dom, men att domstolen ännu inte har meddelat sin dom. Samtidigt tillkommer en omständighet som kan utgöra *factum superveniens*. Har parten då möjlighet att redan i den pågående processen få omständigheten prövad? 43 kap. 14 § rättegångsbalken anger att det är möjligt att fortsätta en huvudförhandling om rätten anser att det är nödvändigt att komplettera utredningen innan målet avgörs. Det innebär inte uttryckligen att parterna har möjlighet att få till stånd en fortsatt huvudförhandling och det framgår av propositionen att bestämmelsen inte reglerar det fall att parterna vill åberopa nytt material efter huvudförhandlingens slut men innan dom meddelats. Propositionen anger sedan uttryckligen att frågor om sådan rätt för parterna får lösas i rättstillämpningen, med hänvisning till NJA 1986 s. 94.²⁹¹ I NJA 1986 s. 94 överklagade en part en dom till Högsta domstolen. Efter föredragning i Högsta domstolen men innan beslutet expedierats lämnade parten in en kompletterande revisionsinlägga där han yrkade att Högsta domstolen skulle förordna om viss utredning i målet. Högsta domstolen konstaterade först att inlagan inkommit efter avslutad handläggning men innan expedierat beslut. Mot bakgrund av tidpunkten som inlagan lämnats in kombinerat med att det inte förelåg några särskilda omständigheter som kunde föranleda något annat, lämnade Högsta domstolen sedan partens yrkande utan beaktande.²⁹² Propositionens hänvisning till beslutet indikerar att det kan finnas situationer där parten har möjlighet att tillföra omständigheter som i förlängningen medför att rätten finner det nödvändigt med fortsatt huvudförhandling. Samtidigt finns

²⁹⁰ Se 13 kap. 3 § rättegångsbalken.

²⁹¹ Prop. 1986/87:89 s. 226.

²⁹² NJA 1986 s. 94.

det rättsfall som indikerar motsatsen. I NJA 2018 s. 1062 anger Högsta domstolen att parterna inte har någon rätt att åberopa nytt material efter huvudförhandlingens slut, om det inte har föregåtts av bristfällig materiell processledning av domstolen.²⁹³ Doktoranden Simon Göransson har diskuterat det mer ingående och menar att parterna som huvudregel inte har rätt att åberopa nytt material efter att huvudförhandlingen har avslutats men innan domen meddelats, men att det finns några möjliga undantag. Han menar att det skulle kunna vara processekonomiskt fördelaktigt om material som annars hade kunnat åberopas i högre rätt tillåts i tingsrätten, även om det åberopas först efter huvudförhandlingen. Den regeln måste dock förenas med en intresseavvägning, eftersom det inte nödvändigtvis medför processekonomiska fördelar.²⁹⁴

Oavsett slutsats om kompletteringsregeln i 43 kap. 14 § rättegångsbalken har en part möjlighet att överklaga en dom innan den vinner laga kraft. Vid ett överklagande är dock möjligheterna att ändra sin talan begränsade av reglerna om taleändringar i 13 kap. 3 § rättegångsbalken och övriga preklusionsregler som gäller vid överklagande, se framför allt 50 kap. 25 § rättegångsbalken om överklagande till hovrätt och 55 kap. 13 § rättegångsbalken om överklagande till Högsta domstolen. Om det inträffar omständigheter under rättegången eller om käranden får kännedom om omständigheter först under rättegången kan käranden också yrka en annan fullgörelse än den ursprungliga.²⁹⁵ Det innebär till exempel att om käranden har yrkat att få en viss egendom, men egendomen efter förhandling i tingsrätten blir förstörd, kan käranden i hovrätten yrka ersättning motsvarande egendomens värde (alltså annan fullgörelse) utan hinder av reglerna om taleändring. Käranden kan också åberopa nya omständigheter till stöd för sin talan under förutsättning att ”saken” inte ändras, alltså åberopa nya rättsfakta.²⁹⁶ För att kunna ändra yrkandet eller åberopa nya omständigheter med stöd av 13 kap. 3 § rättegångsbalken krävs det dock att parten antingen kan göra sannolikt att denne inte kunnat åberopa omständigheten innan eller visa att denne haft giltig ursäkt för att inte göra det.²⁹⁷ Om det tillkommer omständigheter som innebär att ”saken” ändras, gäller det inte längre samma sak och käranden kan då väcka en ny talan om den nya saken i stället.

Ovanstående visar att det finns flera möjligheter för käranden att åberopa nya omständigheter innan en dom har vunnit laga kraft. Kompletteringsregeln är

²⁹³ NJA 2018 s. 1062 p. 18.

²⁹⁴ Göransson (2022) s. 190 ff. Göransson menar att det är processekonomiskt fördelaktigt om målet annars hade återförvisats från hovrätten till tingsrätten. Om målet däremot inte hade återförvisats, är det inte nödvändigtvis processekonomiskt fördelaktigt att tillåta en fortsatt huvudförhandling efter komplettering från parterna.

²⁹⁵ Se 13 kap. 3 § 1 st. 1 p. rättegångsbalken.

²⁹⁶ Se 13 kap. 3 § 3 st. rättegångsbalken.

²⁹⁷ Se 50 kap. 25 § 3 st. rättegångsbalken och 55 kap. 13 § 1 st. rättegångsbalken. Bestämmelserna gäller i dispositiva tvistemål som överklagats från tingsrätten respektive hovrätten och gäller således för huvudförhandling i hovrätten respektive Högsta domstolen.

visserligen omdiskuterad, men likt Göransson anser jag att det finns stora processekonomiska fördelar med att tillåta en fortsatt huvudförhandling i samma instans i stället för att neka åberopandet av omständigheterna och låta parten överklaga domen. Att huvudförhandlingen får fortsätta utesluter dock inte att domen kommer överklagas ändå. Att parten har möjlighet att överklaga domen innebär dock oavsett kompletteringsregler en möjlighet för parten att tillföra nya omständigheter eller ändra sin talan (med begränsningar av 13 kap. 3 § rättegångsbalken samt 50 kap. 25 § rättegångsbalken eller 55 kap. 13 § rättegångsbalken).

Om det däremot tillkommer omständigheter om samma sak efter att domen har vunnit laga kraft har käranden mer begränsade möjligheter att få dessa prövade, eftersom nya omständigheter om samma sak vanligen omfattas av domens rättskraft. Rättskraften begränsas dock bland annat av möjligheten till resning. Käranden kan i det fallet ansöka om resning med stöd av 58 kap. 1 § 3 p. rättegångsbalken, som aktualiseras om det tillkommit omständigheter eller bevis som inte åberopats tidigare och som annars sannolikt kunde ha lett till en annan gång i målet. Några forskare har i doktrin anfört att enbart gamla omständigheter kan utgöra nya omständigheter vid resning.²⁹⁸ Det innebär att enbart omständigheter som förelåg redan vid tidpunkten för den förra domen kan utgöra grund för resning. Högsta domstolen har dock konstaterat att omständigheter som inträffar efter en tidigare process kan utgöra grund för resning. Samma omständighet kan också under vissa förutsättningar bryta igenom den förra domens rättskraft. Högsta domstolen har också anfört att resning i så fall ska utgöra en reservmöjlighet och att alternativa möjligheter bör väljas först.²⁹⁹ Det innebär att en ny talan mot bakgrund av factum superveniens ska väljas framför begäran om resning.

Jag anser att definitionen av nya omständigheter i doktrin i stor utsträckning framstår som mer rimlig för att upprätthålla en tydlig gränsdragning mellan resningsinstitutet och principen om factum superveniens. Högsta domstolens praxis är dock tydlig och en motsvarande uppfattning förekommer även i doktrin.³⁰⁰ Det är dock viktigt att upprätthålla tydliga gränser mellan den tappande partens möjligheter, eftersom det finns ett flertal skillnader mellan resning och prövning mot bakgrund av factum superveniens. För att resning ska beviljas måste begäran ske inom ett år från det att parten fått kännedom om den nya omständigheten och parten måste göra sannolikt att denne inte kunnat åberopa omständigheten i den tidigare rättegången, alternativt kunna bevisa en giltig ursäkt till att parten inte åberopat omständigheten tidigare. Parten måste dessutom göra det sannolikt att åberopande av omständigheten hade lett till en annan utgång. För factum superveniens krävs enbart att en part kan åberopa en omständighet som inträffat efter att en dom vunnit laga kraft, som är relevant för saken. Därutöver finns det också en skillnad i omfattningen av

²⁹⁸ Andersson (1999) s. 327 ff.; Lindblom (2002) s. 624.

²⁹⁹ NJA 2003 s. 548.

³⁰⁰ Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 58 kap. 1 §.

den nya prövningen. Om resning beviljas sker en omprövning av hela målet. En ny talan mot bakgrund av factum superveniens har den förra domen fortfarande prejudiciell verkan, vilket innebär att den nya prövningen blir mindre omfattande än vid resning. Mot bakgrund av skillnaderna mellan möjligheterna till, och konsekvenserna av, resning och factum superveniens anser jag att det är viktigt att upprätthålla och förespråka en tydlig gränsdragning däremellan. En sådan tolkning är också väl förenlig med teorin om gällande rätt som ett sammanhängande system.

Jag förespråkar därför egentligen att nya omständigheter (här omständigheter som inträffat efter laga kraft) inte bör kunna utgöra grund för resning. Om även omständigheter som uppkommit efter avgörandet kan utgöra grund för resning, innebär det att käranden kan välja mellan att antingen begära resning eller väcka en ny talan mot bakgrund av facta supervenientia. Enligt Högsta domstolen ska då visserligen en ny talan på grund av facta supervenientia väljas för att upprätthålla möjlighet till resning som en reservmöjlighet. Det skulle i praktiken dock kunna innebära att parten först kan testa att väcka en ny talan och sedan, om den nya talan avvisas, begära resning. Det kan då också ifrågasättas om omständigheten fortfarande är att betrakta som ”ny” enligt bestämmelsen om resning, eftersom omständigheten då åberopats som grund i en annan process.³⁰¹

Ovanstående slutsats om att nya omständigheter inte kan utgöra grund för resning stöds också av syftet med extraordinära rättsmedel. Eftersom extraordinära rättsmedel syftar till att angripa domar som framstår som materiellt felaktiga, är det logiskt att enbart omständigheter som faktiskt förelåg vid tidpunkten för domen kan åberopas vid begäran om resning. Om det inträffar omständigheter efter domen innebär inte det att den förra domen är materiellt felaktigt, utan då har förutsättningarna ändrats efter domen. För omständigheter som inträffar efter att en dom har vunnit laga kraft är en ny talan mot bakgrund av facta supervenientia partens enda möjlighet att få omständigheterna prövade (förutsatt att det gäller samma sak som tidigare).

Ovanstående diskussion menar jag talar för två olika slutsatser:

1. Den avgörande tidpunkten för factum superveniens måste vara den tidpunkten som den förra domen vinner laga kraft.
2. Det är inte tillräckligt att part får kännedom om en omständighet efter att den förra domen vunnit laga kraft, utan omständigheten måste *inträffa* efter att den förra domen vunnit laga kraft för att kunna utgöra factum superveniens.

³⁰¹ En omständighet är till exempel inte ny om den har åberopats i ett tidigare extraordinärt ärende (NJA 1986 s. 666). Omständigheter som tidigare prövats i besvär över strafföreläggande utgör inte heller en ny omständighet (NJA 1988 s. 430).

Båda slutsatserna följer egentligen primärt av gränsdragningen mellan resning och factum superveniens. Omständigheter som föreligger redan vid tidpunkten för förhandlingens slut kan utgöra grund för resning, givet att omständigheterna sannolikt hade inneburit en annan utgång på det första målet och att parten haft giltig ursäkt för att inte åberopa omständigheterna. Om motsvarande omständigheter i stället inträffar efter att domen vunnit laga kraft är det inte möjligt för parten att begära resning. Om en part efter att en dom vunnit laga kraft får kännedom om omständigheter som förelegat redan vid tidpunkten för domen, kan parten däremot begära resning eftersom det då rör ”gamla” omständigheter (med gamla avses här alltså nyupptäckta). Det innebär bland annat att ett dolt fel som förelåg redan under den första processen inte kan utgöra ett factum superveniens, utan parten är i så fall hänvisad till att begära resning. Båda slutsatserna om facta supervenientia följer därför av behovet av att upprätthålla en tydlig gränsdragning mellan möjligheterna till resning och möjligheterna till ny talan på grund av factum superveniens. Andra slutsatser skulle riskera att skapa gråzoner där parterna har möjlighet att ”välja” tillvägagångssätt, vilket därmed potentiellt kan strida mot syftet med båda regelverken. Slutsatsen speglar därmed även teorin om rätten som ett sammanhängande system, där olika regler ska samspela med varandra.

5 Analys

5.1.1 Utgångspunkter för analys

Syftet med uppsatsen är bland annat att utreda den negativa rättskraftens omfattning i en situation där kändanden i en ny process påstår något som kan utgöra ett factum superveniens i förhållande till en tidigare process. Förevarande analys ämnar därför lyfta påståenden om omständigheter som möjligen kan utgöra facta supervenientia och utreda huruvida dessa utgör facta supervenientia.

Följande analys innehåller två olika scenarion som uppmärksammas i doktrinen. Tanken är alltså att påståendena i samtliga processer är oklara i den bemärkelsen att det behöver utredas huruvida den nu åberopade omständigheten utgör ett factum superveniens. För att utreda det utgår jag från slutsatser från kapitel fyra, vilket kortfattat är följande:

1. Ett factum superveniens måste bestå i ett rättsfaktum som är relevant för saken.
2. Omständigheten måste ha uppkommit efter att den förra domen vunnit laga kraft.

Talerätten i domstol bestäms av påståendedoktrinen, vilket innebär att domstolen enbart ska pröva huruvida kändandens påstående svarar mot ovanstående två krav. Att kändanden påstår att en omständighet utgör factum superveniens är tillräckligt för att rätten ska tillåta talan och utfärda stämning, förutsatt att kändandens yrkanden är preciserat nog för domstolen att kunna avgöra frågan om res judicata. Om det inte redan framgår av kändandens talan, kan domstolen kräva att kändanden preciserar vilka omständigheter som denne anser är ”efterföljande” i bemärkelsen att omständigheterna inte omfattas av den förra domens rättskraft. Domstolen ska dock inte föregripa sakprövningen och behöver inte utreda att omständigheten faktiskt inträffat efter den avgörande tidpunkten, utan det är tillräckligt att kändanden påstår att omständigheten inträffat efter den avgörande tidpunkten. Därefter följer själva sakprövningen. Om domstolen under sakprövningen finner att kändandens påstående inte utgör ett factum superveniens, exempelvis om omständigheten inte inträffat vid den tidpunkt som kändanden påstår, ska domstolen meddela en ogillande dom.

Ovanstående slutsatser genererar följande metodik för att fastställa huruvida en omständighet utgör ett factum superveniens:

1. Gäller målet ”samma sak” som en tidigare process?

2. Utgör den omständighet som käranden påstår har inträffat ett rättsfaktum som är relevant för saken?
3. Påstår käranden att omständigheten har inträffat efter att den förra domen vunnit laga kraft?

Om alla tre frågor besvaras jakande utgör omständigheten ett factum superveniens och en talan ska tillåtas. Om den första frågan besvaras nekande, om det inte gäller ”samma sak”, är den nya talan tillåten oberoende av factum superveniens. Om den första frågan besvaras jakande, men den andra och/eller den tredje frågan besvaras nekande, omfattas omständigheten av den förra domens rättskraft. Den nya talan ska då avvisas.

5.1.2 Scenario 1: Hävning efter dolt fel

Det första scenariot är hämtat från en fotnot i bok från bland annat Ekelöf. I den första processen yrkar käranden (en säljare) att svaranden (en köpare) ska förpliktas utge betalning för ett köp. Efter den första processen vill köparen häva köpet på grund av ett dolt fel i egendomen. Det dolda felet förelåg redan i första processen, men köpet hävdades först efter den första processen. Utgör hävningen ett sådant factum superveniens som kan medföra att köparen i domstol kan kräva att köpet ska återgå?³⁰²

Den första frågan är om yrkandet i den andra processen gäller samma sak som i den tidigare processen. Ovanstående scenario stämmer till viss del med flera rättsfall från Högsta domstolen. Om en säljare väckt talan om betalningsskyldighet för köparen, är betalningsskyldigheten ur ett rättskraftshänseende odelbar om inte facta supervenientia tillkommit. Det innebär att köparen efter en sådan process inte kan väcka en ny talan med invändningar mot betalningsskyldigheten. Köparen kan dock utan hinder väcka talan om motfordran.³⁰³ I det här fallet anser jag att det måste röra sig om en invändning mot betalningsskyldigheten. Hävning är alternativt i förhållande till exempelvis rätt till prisavdrag, vilket Högsta domstolen konstaterat utgör en invändning mot betalningsskyldighet. Det innebär således att den nya talan gäller samma sak. Frågan är då om det föreligger factum superveniens, som innebär att den nya talan är tillåten även om det gäller samma sak. I det här fallet är det avgörande om säljaren har accepterat köparens önskan om att häva köpet.

Om säljaren inte har accepterat köparens hävning, utan köparen väljer att i domstol yrka hävning på grund av ett dolt fel, utgör visserligen det dolda felet ett rättsfaktum som är relevant för saken. Felet förelåg dock redan innan den första domen vunnit laga kraft. Det dolda felet har således inträffat innan den avgörande tidpunkten och utgör därmed inte ett factum superveniens. Att dolda fel prekluderas av en dom om säljaren är den som väckt talan innebär

³⁰² Ekelöf m.fl. (2018) s. 168.

³⁰³ NJA 1965 s. 94; NJA 1999 s. 520; NJA 2021 s. 407.

en tung börda för köparen. I NJA 1984 s. 733 anförde Högsta domstolen att en total preklusion av alla fel skulle innebära en omfattande undersökningsplikt för köparen. Högsta domstolen valde därför att fastslå att om köparen väcker talan om ett fel i en första process, omfattar rättskraften enbart samma fel och andra fel med nära samband till samma fel. Det är därför något märkligt att motsatt gäller om säljaren väljer att väcka talan först, eftersom det innebär en lika omfattande undersökningsplikt för köparen. Praxis är dock enhetligt och tydligt i denna fråga och dolda fel kan således inte utgöra ett factum superveniens. Köparen är i så fall hänvisad till ordinära och extraordinära rättsmedel. Frågan är därmed om dispositionen hävningsyrkande kan utgöra ett factum superveniens, om det grundar sig på en omständighet som är prekluderad av rättskraft. Situationen utgör egentligen ett tydligt exempel på en situation där rättskraften inte ska hindra parterna från att disponera över avtalsförhållandet.³⁰⁴ Köparen bör alltså egentligen ha rätt att häva köpet och väcka talan om att köpet ska återgå. Om själva begäran om hävning utgör ett factum superveniens innebär det dock i förlängningen att köparen kan kringgå reglerna om rättskraft. Enligt bland annat NJA 1965 s. 94, NJA 1999 s. 520 och NJA 2021 s. 407 innebär en talan om betalningsskyldighet som väcks av säljaren, att köparen i samma process måste framföra samtliga invändningar mot betalningsskyldigheten och vid behov framför eventuella egna anspråk som ett genkärsmål. Jag anser därför att hävningen prekluderas av den första domens rättskraft och därmed inte kan utgöra ett factum superveniens, även om dispositionen att kräva hävning vidtagits efter den avgörande tidpunkten.

Om säljaren däremot har godtagit köparens hävning har parterna ingått en ny överenskommelse som inte förelåg vid tidpunkten för den första domen. Om köparen därefter väcker en ny talan och yrkar att köpet ska återgå mot bakgrund av deras nya överenskommelse, utgör den nya överenskommelsen om hävning ett rättsfaktum som är relevant för saken. Om överenskommelsen har träffats efter att den förra domen vunnit laga kraft, utgör överenskommelsen om att köpet ska återgå ett factum superveniens. Jag anser att det då inte kan betraktas som ett försök att kringgå reglerna om rättskraft utan enbart att parterna med stöd av sin dispositionsrätt har ändrat tidigare avgjorda förhållande. Käranden har i så fall alltså rätt att föra en ny talan och yrka att köpet ska återgå.

5.1.3 Scenario 2: Underlåtenhet av fullgörelse av kontraktsprestation

Den andra situationen är hämtad från en fotnot i en bok av Westberg, som där ifrågasätter om underlåtenhet kan utgöra ett factum superveniens. Han exemplifierar det med följande situation: I en första process förpliktas svaran-

³⁰⁴ Se exempel från Ekelöf i avsnitt 4.1.

den dra en kabel (fullgörelse av kontraktsprestation). Därefter underlåter svaranden att dra kabeln. Käranden väcker därför en ny talan och kräver skadestånd.³⁰⁵

Den första frågan är om yrkandet i den andra processen gäller samma sak som den förra processen. Att få ersättning motsvarande en prestation i stället för att få prestationen utgör en surrogatprestation. Mot bakgrund av praxis och doktrin gäller därför reglerna om rättskraft i fråga om betalningsskyldighet även i det här fallet. Det innebär att alla alternativa och ekonomiskt likvärdiga rättsföljder utgör samma sak. I det här fallet hade rättsföljderna inte kunnat aktualiseras samtidigt. Rättsföljderna är därför alternativa. Frågan är då om rättsföljderna är ekonomiskt likvärdiga. Ersättning motsvarande prestationen ersätter inte nödvändigtvis prestationen. Det kan till exempel bero på om det finns ett visst värde i att just svaranden utför arbetet. Högsta domstolen framhåller dock i ”Ringens” att en surrogatprestation enbart så långt som möjligt ska kompensera en förlust. Jag anser därför att rättsföljderna här även är ekonomiskt likvärdiga. Kärandens yrkande gäller således samma sak. Det innebär att kärandens talan enbart är tillåten om facta supervenientia föreligger. Underlåtenhet att fullgöra en kontraktsprestation utgör ett rättsfaktum som är relevant i sammanhanget.

Huruvida ”underlåtenhet” kan utgöra ett factum superveniens beror således på vid vilken tidpunkt som omständigheten inträffar. Samtidigt har svaranden ingen skyldighet att rätta sig efter en dom förrän domen har vunnit laga kraft. Det innebär att ”underlåtenhet” som rättsfaktum kan aktualiseras först efter den avgörande tidpunkten för factum superveniens. Det innebär också att det faktum att svaranden underlåter att dra kabeln utgör ett factum superveniens. Käranden kan därför utan hinder av den första domen väcka en ny talan och kräva ersättning för svarandens underlåtenhet att fullgöra sin kontraktsprestation.

³⁰⁵ Westberg (2020) s. 421.

6 Utformande av talan

Mot bakgrund av innebörden av *factum superveniens* och omfattningen av den objektiva rättskraften är det möjligt att urskilja ett antal olika övervägande som käranden bör ha i åtanke när denne ska väcka talan i domstol. Här avses kärandens ursprungliga talan, alltså när käranden väcker talan i en *första process*.³⁰⁶ Det finns rättsfall som visar att en parts processföring och utformande av talan med hänsyn till rättskraftens omfattning kan innebära att en part inte får möjlighet att få ett visst anspråk prövat av domstolen.³⁰⁷ Käranden måste därför noggrant överväga utformandet av sin ursprungliga talan, men givetvis också sin processföring i övrigt. Det har dessutom processekonomiska fördelar att noggrant överväga sin processföring eftersom det i förlängningen kan leda till en effektivare process och bidra till att parterna undviker fler processer.

Inledningsvis måste käranden givetvis välja om denne ska yrka fullgörelse av en prestation eller fastställelse av ett rättsförhållande. Det är primärt vid ett fullgörelseyrkande som en rad övervägande aktualiseras. Vilka överväganden som käranden bör göra beror till stor del på avtalsförhållandet mellan parterna och föremålet för tvisten. Om käranden är en säljare i ett avtalsförhållande om köp av viss egendom eller tjänst, är det viktigt att käranden har med alla eventuella anspråk om betalningsskyldighet i samma talan, eftersom betalningsskyldigheten i det här fallet är odelbar ur ett rättskraftshänseende. Käranden kan alltså inte först kräva lite betalt för sin prestation och i en senare process kräva mer betalt för samma prestation.³⁰⁸ Om käranden däremot är köpare i motsvarande relation förändras förutsättningarna. Käranden måste då åberopa alla alternativa och ekonomiska likvärdiga rättsföljder som beror på samma eller fel med ett nära samband till det åberopade felet. Rättsföljder till följd av andra fel behöver dock inte åberopas. Om det aktualiseras andra fel som saknar samband med det första felet kan käranden väcka en ny talan utan hinder av den förra domens rättskraft. Om det inträffar omständigheter efter att den första domen vunnit laga kraft utgör dessa omständigheter *facta supervenientia* och det är då möjligt att väcka en ny talan (oavsett partsförhållande och ställning i den första processen). Det är däremot viktigt att ha i åtanke att ett dolt fel som förelåg redan vid tidpunkten för den första processen inte kan utgöra ett *factum superveniens*. Beroende på partsställning i den

³⁰⁶ Observera här att käranden i en andra process kan vara den part som var svaranden i den första processen. Käranden i process 1 och käranden i process 2 kan således vara olika personer. Den tredje frågeställningen avser dock käranden i den första processen.

³⁰⁷ NJA 2021 s. 407.

³⁰⁸ Om käranden däremot till exempel sålt ytterligare egendom till svaranden eller utfört mer arbete för svaranden kan käranden utan hinder väcka en ny talan om mer betalning eftersom grunden för betalningen då är en annan än tidigare. Det gäller då alltså inte samma sak.

första processen kan dock fortfarande en ny talan vara möjlig, oberoende av factum superveniens.³⁰⁹

Om processen i stället avser en prestation som att till exempel genomföra ett visst uppdrag eller överlämna en viss egendom aktualiseras andra överväganden. Om kändanden i en första process ska väcka talan för att utfå en viss egendom, är yrkandet i första hand att svaranden ska förpliktas att överlämna viss egendom. Kändanden har här möjlighet att lägga till ett alternativt yrkande i sin ursprungliga talan, som till exempel innebär att kändanden i första hand vill ha egendomen och i andra hand få ersättning motsvarande egendomens värde. Det innebär att om domstolen finner att det inte är möjligt för svaranden att lämna tillbaka egendomen, kan domstolen förplikta svaranden att i stället betala ersättning. Nackdelen är därför att om domstolen förpliktar svaranden att återlämna egendomen men domen sedan inte kan verkställas på grund av en omständighet som inträffat efter att den förra domen vunnit laga kraft, måste kändanden väcka en ny talan och kräva skadestånd mot bakgrund av factum superveniens.

Dock finns det här en möjlighet för kändanden som kändanden bör överväga i samband med utformandet av sin ursprungliga talan. 13 kap. 1 § 2 p. rättegångsbalken stadgar att en part kan framställa flera olika yrkande om fullgörelse, där ett av yrkandena avser en prestation som inte förfaller förrän en annan har fullgjorts. Båda yrkandena prövas då i samma rättegång. Det innebär till exempel att kändanden kan yrka att få ut en viss egendom och, om egendom inte längre är i behåll, begära skadestånd. Yrkandet kan också användas om kändanden vid enkel borgen vill föra talan mot huvudgäldenären och borgensmannen samtidigt, eftersom borgensmannens förpliktelse vid enkel borgen inte behöver fullgöras förrän gäldenären visat oförmåga att fullgöra sin skyldighet.³¹⁰

Ett yrkande med stöd av 13 kap. 1 § 2 p. rättegångsbalken är egentligen alltid fördelaktigt att ha med i samband med ett yrkande om fullgörelse, eftersom det säkerställer kändandens materiella rätt antingen genom fullgörelse eller genom ersättning motsvarande fullgörelse. Det är möjligt att argumentera för att det i förlängningen skulle bli dyrt, eftersom fler anspråk vanligen innebär en längre process. Det innebär i förlängningen ökade processuella kostnader. Det tillkommer dock troligtvis enbart bestämmandet av värderingen av egendomen, eftersom huruvida kändanden har rätt till egendomen prövas redan i samband med det första anspråket. Det innebär att processen oftast inte behöver bli särskilt mycket längre än om kändanden enbart framställer ett yrkande om att få egendomen. Ett yrkande med stöd av 13 kap. 1 § 2 p. rättegångsbalken

³⁰⁹ Detta gäller om köparen var kändanden i den första processen. Om säljaren däremot var kändanden i den första processen är köparen här förvisad till att ordinära och extraordinära rättsmedel, som till exempel resning.

³¹⁰ NJA II 1943 s. 159; Fitger, Rättegångsbalken (2022-06-03, version 92, JUNO) 13 kap. 1 §.

är därför troligen mer processekonomiskt fördelaktigt. Den första processen blir lite längre, men det är troligen mer fördelaktigt än att eventuellt behöva väcka en ny talan och inleda en ny process om ersättning. Det är därmed processekonomiskt fördelaktigt även ur andra perspektiv, till exempel för svaranden, och utgör således ett bra exempel på hushållande med resurser.

Att ett sådant yrkande är processekonomiskt fördelaktigt och utgör en bra lösning stöds även av Westberg, som i sin bok ”Konflikt och Kontrakt” diskuterar så kallade ”reservationsvisa alternativyrkande”.³¹¹ Westberg ger här exempel på en praktisk situation där det kan vara både lämpligt och processekonomiskt fördelaktigt med ett sådant yrkande. Situationen motsvarar det scenario som analyserades i avsnitt 5.1.3 (där svaranden underlät att dra en kabel). Westberg konstaterar att ett så kallat reservationsvist alternativyrkande innebär att tvisten mellan parterna stannar vid en rättegång, vilket innebär att kändanden vid bifall av talan sparar både tid, besvär och pengar. Om yrkandet bifalls innebär det också att kändanden inte är tvingad att söka verkställighet av den första prestationen (här att dra kabel), utan direkt kan kräva verkställighet av förpliktelsen skadestånd. Kronofogdens uppgift är då att kontrollera att svaranden inte inom utsatt tid genomfört den första prestationen, alltså att dra kabeln.³¹² Hur kändanden väljer att agera här beror dock troligen på vad den första prestationen är. I målet ”Ringens” har den ursprungliga prestationen (överlämnande av en ring) ett affektionsvärde för kändanden. Kändanden har därför ett särskilt intresse av just den första prestationen och väljer därför troligen att först ansöka om verkställighet avseende den förpliktelsen.

Möjlighet att utforma sitt yrkande med stöd av 13 kap. 1 § 2 p. rättegångsbalken väcker dock frågan om hur mycket som kan förväntas av kändanden. NJA 2021 s. 407 (Renoveringen i Västervik) indikerar att domstolen ställer förhållandevis höga krav på kändandens processföring. Det kan därför ifrågasättas om kändanden förväntas att alltid utforma sitt fullgörelseyrkande som ett reservationsvist alternativt yrkande. Det kan i så fall diskuteras om det förändrar omfattningen av både den objektiva rättskraften och factum superveniens. Pondera att kändanden väcker talan om att få en viss egendom. Därefter brinner egendomen upp innan kändanden hinner få egendomen. Borde kändanden redan i den första processen yrkat att få egendomen och, om egendomen inte lämnas över, så ersättning motsvarande egendomen? Jag anser att bestämmelsen i 13 kap. 1 § 2 p. rättegångsbalken inte kan anses förändra rättskraftens omfattning, till att även prekludera yrkanden som hade kunnat framföras som reservationsyrkanden. Det skulle innebära att alla processer blir längre och mer

³¹¹ Westberg (2020) s. 419 ff. Westberg behandlar dock utformande av olika avtalsklausuler och utgår från en särskild avtalsklausul om reservationsvisa alternativyrkanden. Resonemanget om effekter av ett sådant yrkande borde dock vara aktuellt oavsett om yrkandet bygger på ett avtalsvillkor eller en bestämmelse i rättegångsbalken.

³¹² Westberg (2020) s. 420.

omfattande, eftersom kändanden då förväntas gardera sig mot alla tänkbara utfall.

Ovanstående resonemang anser jag har visst stöd i Högsta domstolens beslut om ringen. Högsta domstolen hade där möjlighet att fastslå att kändanden borde ha utformat sitt yrkande med stöd av 13 kap. 1 § 2 p. rättegångsbalken. Domstolen berör dock inte bestämmelsen, vilket indikerar att det enbart ska betraktas som en möjlighet för kändanden och inte ett krav på kändanden. Domstolen skapar alltså ingen skyldighet, jämfört med till exempel ”Renoveringen i Västervik” där det framgår att kändanden i vissa fall måste nyttja möjligheten till genkärsmål för att kunna få sitt anspråk prövat. Högsta domstolens slutsats indikerar också att kändanden inte är skyldig att ändra sin talan om denne får indikationer om att det ursprungliga yrkandet inte kan verkställas. Attunda tingsrätt argumenterade för att kändanden borde ha ändrat sitt yrkanden efter att svaranden invänt att denne redan återlämnat egendomen, men Högsta domstolens beslut visar alltså att det inte är ett krav på kändanden.

Om kändanden ska yrka fullgörelse av viss prestation eller yrka att få viss egendom bör kändanden alltså utforma sitt yrkande mot bakgrund av 13 kap. 1 § p. rättegångsbalken. Kändanden kan då till exempel yrka att svaranden ska avhjälpa ett fel i utförd tjänst och, om svaranden underlåter att fullgöra den prestationen ska svaranden i stället betala ersättning motsvarande prestationens värde. Det innebär att kändanden har garderat sig och skapat optimala förutsättningar för att kunna säkra sin materiella rätt utan att behöva genomgå flera processer i domstol.

7 Epilog

När mitt uppsatsarbete påbörjades hade Högsta domstolen nyligen meddelat prövningstillstånd i målet ”Ringen” och det var inte säkert om deras beslut skulle hinna meddelas under perioden för uppsatsskrivandet. Den 6 december 2022 meddelade Högsta domstolen sitt beslut. Högsta domstolen beslutade att käranden i målet har rätt att väcka en ny talan om en surrogatprestation, på grund av facta supervenientia. Trots att Högsta domstolen avgör målet mot bakgrund av facta supervenientia lämnar beslutet fortfarande utrymme för diskussion om omfattningen av facta supervenientia. Högsta domstolens beslut talar för att den avgörande tidpunkten för facta supervenientia är den tidpunkt då en dom vinner laga kraft. Högsta domstolen diskuterar dock inte bestämmandet av tidpunkten och använder olika begrepp för att beskriva tidpunkten. Det innebär att domstolen inte tydligt besvarar frågan om avgörande tidpunkt – även om domstolen hade en möjlighet att göra det. Det är fortfarande möjligt att argumentera för en tidigare avgörande tidpunkt. Därför bidrar fortfarande min analys av tidigare praxis och doktrin till att klargöra innebörden av facta supervenientia. Högsta domstolens beslut utgör oavsett fortfarande ett klargörande i andra avseenden. Beslutet bekräftar till exempel den rådande uppfattningen i doktrin, att rättskraftens omfattning avseende frågor om betalningsskyldighet också gäller vid surrogatprestationer. Högsta domstolens beslut innebär också ett klargörande av att affektionsvärde inte påverkar huruvida två prestationer eller föremål är ekonomiskt likvärdiga. En surrogatprestation ska enbart så långt som möjligt ersätta förlusten av en egendom.

Mina slutsatser är att enbart rättsfakta som är relevanta för saken kan utgöra facta supervenientia. Därutöver krävs det även att omständigheterna har inträffat efter att den tidigare domen vunnit laga kraft. I framtiden hade det varit intressant att komplettera förevarande slutsatser med internationell rätt och doktrin om facta supervenientia, för att utreda principens omfattning och innebörd i andra rättsordningar och därigenom belysa innebörden i nationell rätt utifrån andra perspektiv.

Källförteckning

Offentligt tryck

NJA II 1943 Den nya rättegångsbalken.

Prop. 1986/87:89 Om ett reformerat tingsrättsförfarande.

Litteratur

Agge, Ivar (1932), *Bidrag till läran om civildomens rättskraft*. Håkan Ohlsons boktryckeri, Lund. [cit. Agge (1932)]

Andersson, Torbjörn (1999), *Dispositionsprincipen och EG:s konkurrensregler – en studie i snittet av svensk civilprocess och EG-rätten*. Iustus förlag AB, Uppsala. [cit. Andersson (1999)]

Bastidas Venegas, Vladimir (2018), ”Rättsekonomi” i Nääv, Maria; Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*. 2 uppl., Studentlitteratur, Lund. [cit. Bastidas Venegas (2018)]

Bernitz, Ulf; Carlsson, Mia; Heuman, Lars; Leijonhufvud, Madeleine; Magnusson Sjöberg, Cecilia; Seipel, Peter; Warnling-Nerep, Wiweka; Vogel, Hans-Heinrich (2017), *Finna rätt – juristens källmaterial och arbetsmetoder*. 14 uppl., Wolters Kluwer Sverige AB, Stockholm. [cit. Bernitz m.fl. (2017)]

Boman, Robert (1964), *Om åberopande och åberopsbörd i dispositiva tvistemål*. P.A. Norstedt & söners förlag, Stockholm. [cit. Boman (1964)]

Ekelöf, Per Olof ”Yrkandet, talan och saken”, SvJT 1950 s. 521–546. [cit. Ekelöf (1950)]

Ekelöf, Per Olof (1956), *Processuella grundbegrepp och allmänna processprinciper – några problem inom den allmänna processrättsläran*. P.A. Norstedt & söners förlag, Stockholm. [cit. Ekelöf (1956)]

Ekelöf, Per Olof; Edelstam, Henrik; Heuman, Lars, (2009) *Rättegång – fjärde häftet*. 7 uppl., Norstedts juridik AB, Stockholm. [cit. Ekelöf, Edelstam och Heuman (2009)]

Ekelöf, Per Olof; Edelstam, Henrik; Heuman, Lars; Pauli, Mikael (2016), *Rättegång – första häftet*. 9 uppl., Norstedts juridik AB, Stockholm. [cit. Ekelöf m.fl. (2016)]

Ekelöf, Per Olof; Andersson, Simon; Bellander, Henrik; Bylund, Torleif; Edelstam, Henrik; Pauli, Mikael (2018), *Rättegång – tredje häftet*. 8 uppl., Norstedts juridik AB, Stockholm. [cit. Ekelöf m.fl. (2018)]

Ekelöf, Per Olof; Edelstam, Henrik; Pauli, Mikael (2020), *Rättegång – femte häftet*. 8 uppl., Norstedts juridik AB, Stockholm. [cit. Ekelöf, Edelstam och Pauli (2020)]

Fitger, Peter; Sörbom, Monika; Eriksson, Tobias; Hall, Per; Palmkvist, Ragnar; Renfors, Cecilia, *Rättegångsbalken* (2022-06-03, version 92, JUNO). [cit. Fitger, *Rättegångsbalken* (2022-06-03, version 92, JUNO)]

Gärde, Natanael; Engströmer, Thore; Strandberg, Tore; Söderlund, Erik (1949). *Nya rättegångsbalken – jämte lagen om dess införande, med kommentar*. P.A. Norstedt & söners förlag, Stockholm. [cit. Gärde m.fl. (1949)]

Göransson, Simon ”Kan parterna åberopa nytt material efter huvudförhandlingens avslutande?”, *SvJT* (2022) s. 175–192. [cit. Göransson (2022)]

Hardenberger, Alexander ”Den successiva relevansens princip – några reflektioner med anledning av Högsta domstolens domvillobeslut i NJA 2019 s. 802”, *SvJT* 2020 s. 546–570. [cit. Hardenberger (2020)]

Hassler, Åke (1960), *Utsökningsrätt*. 2 uppl., A.B. Nordiska bokhandeln, Stockholm. [cit. Hassler (1960)]

Heuman, Lars ”En fråga om litispendens”, *SvJT* (1978) s. 340–348. [cit. Heuman (1978)]

Heuman, Lars; Westberg, Peter (1995), *Argumentationsformer inom processrätten*. 2 uppl., Juristförlaget, Stockholm. [cit. Heuman och Westberg (1995)]

Heuman, Lars (2005), *Bevisbörda och beviskrav i tvistemål*. Norstedts juridik AB, Stockholm. [cit. Heuman (2005)]

Kallenberg, Ernst (1935), *Svensk civilprocessrätt*. Andra bandet, VI. Håkan Ohlssons boktryckeri, Lund. [cit. Kallenberg (1935)]

Kleineman, Jan (2018), ”Rättsdogmatisk metod” i Nääv, Maria; Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*. 2 uppl., Studentlitteratur, Lund. [cit. Kleineman (2018)]

Lindblom, Per Henrik (2002), *Miljöprocess del II*. Iustus förlag AB, Uppsala. [cit. Lindblom (2002)]

Lindell, Bengt (1987), *Sakfrågor och rättsfrågor – En studie av gränser, skillnader och förhållanden mellan faktum och rätt*. Iustus förlag AB, Uppsala. [cit. Lindell (1987)]

Lindell, Bengt (1993), *Processuell preklusion – Av nya omständigheter eller bevis rörande saken*. Norstedts juridik AB, Stockholm. [cit. Lindell (1993)]

Lindell, Bengt (2021), *Civilprocessen – rättegång samt skiljeförfarande och medling*. 5 uppl., Iustus förlag AB, Uppsala. [cit. Lindell (2021)]

Nordh, Roberth ”35:5 rättegångsbalken. En rättsfråga om vad?”, SvJT 1994 s. 81–93. [cit. Nordh (1994)]

Nordh, Roberth ”Är endast olika rättsföljder som är likvärdiga samma sak?”, SvJT 2001, s. 655–665. [cit. Nordh (2001)]

Nordh, Roberth ”Är det sak samma om saken är densamma eller inte?”, SvJT 2002, s. 12–25. [cit. Nordh (2002)]

Nordh, Roberth (2019), *Praktisk process 1: Processens ram i tvistemål – om yrkande och grunder, ändring av talan m.m.* 4 uppl., Iustus förlag AB, Uppsala. [cit. Nordh (2019a)]

Nordh, Roberth (2019), *Praktisk process 5: Rättegångshinder – om forum, talerätt, åtalsrätt m.m.* 2 uppl., Iustus förlag AB, Uppsala. [cit. Nordh (2019b)]

Olivecrona, Karl (1930), *Beviskyldigheten och den materiella rätten*. Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB, Uppsala. [cit. Olivecrona (1930)]

Olivecrona, Karl (1954), *Grunden och saken – ett bidrag till belysning av frågorna om ändring vid talan och res judicata i tvistemål*. J. Simelii Arvingars Boktryckeri AB, Helsingfors. [cit. Olivecrona (1954)]

Olivecrona, Karl (1966), *Rätt och dom*. P.A. Norstedt & söners förlag, Stockholm. [cit. Olivecrona (1966)]

Pauli, Mikael ”Är det väsentligt att grunden är väsentligen densamma? En analys av rättsfallet ”Bröstarvingarnas taleändring (NJA 2021 s. 193)”, SvJT 2022 s. 211–229. [cit. Pauli (2022)]

Sandgren, Claes (2021), *Rättsvetenskap för uppsatsförfattare – ämne, material, metod och argumentation och språk*. 5 uppl., Norstedts juridik AB, Stockholm. [cit. Sandgren (2021)]

Sunnqvist, Martin ”Taleformer, taleändringar och rättskraft – en översikt”, Lunds universitet 2022. [cit. Sunnqvist (2022a)]

Sunnqvist Martin ”Taleändring efter utslag eller tredskodom”, SvJT 2022 s. 23–39. [cit. Sunnqvist (2022b)]

Welamson, Lars (1956), *Domvillobesvär av tredje man*. P.A. Norstedt & söners förlag, Stockholm. [cit. Welamson (1956)]

Westberg, Peter (2020), *Konflikt och kontrakt*. Jure Förlag, Stockholm. [cit. Westberg (2020)]

Westberg, Peter (2021), *Civilrättskipning I*. 3 uppl., Norstedts juridik AB, Stockholm. [cit. Westberg (2021)]

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

Högsta domstolen, beslut 2020-04-02 i mål 3074–19.

Högsta domstolen, beslut 2022-06-27 i mål Ö 1246-22.

Högsta domstolen, beslut 2022-12-06 i mål Ö 1246-22.

NJA 1963 s. 612.

NJA 1965 s. 94.

NJA 1971 s. 317.

NJA 1981 s. 1201.

NJA 1982 s. 376.

NJA 1984 s. 733.

NJA 1986 s. 666.

NJA 1986 s. 94.

NJA 1988 s. 430.

NJA 1994 s. 23.

NJA 1995 s. 610.

NJA 1996 s. 52.

NJA 1998 s. 278.

NJA 1999 s. 520.

NJA 1999 s. 656.

NJA 2003 s. 548.

NJA 2006 s. 120.

NJA 2013 s. 813.

NJA 2014 s. 364.

NJA 2015 s. 233.

NJA 2015 s. 346.

NJA 2015 s. 527.

NJA 2016 s. 737.

NJA 2017 s. 9.

NJA 2018 s. 1062.

NJA 2019 s. 802.

NJA 2019 s. 945.

NJA 2020 s. 832.

NJA 2021 s. 193.

NJA 2021 s. 407.

Övriga svenska domstolar

Attunda tingsrätt, dom 2019-10-03 i mål T65-62 och mål T 7624–18.

Attunda tingsrätt, beslut 2021-04-29 i mål T 1744–20.

Göta hovrätt, beslut 2013-12-06 i mål Ö 1044–13.

Lunds tingsrätt, dom 2016-03-15 i mål T 3398–15.

RH 1995:84.

RH 2000:60.

Svea hovrätt, dom 2009-08-28 i mål T 1648–08.

Svea hovrätt, beslut 2022-01-28 i mål Ö 6042–21.